

ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕ НА ДЕЦАТА ОТ УЧИЛИЩЕ В БЪЛГАРИЯ

Анализ на резултатите
от проведено социологическо изследване

д-р Андрей Нончев
Пиер Мондон
Мария Донкова
доц. д-р Валентина Миленкова
доц. д-р Лиляна Стракова
Ралица Русева

ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕ НА ДЕЦАТА ОТ УЧИЛИЩЕ В БЪЛГАРИЯ

Анализ на резултатите
от проведено социологическо изследване

София, 2006

Изказаните гледища, становища и мнения в настоящия материал са отговорност единствено на авторите и не отразяват мненията и политиката на УНИЦЕФ. Авторите следва да бъдат цитирани при всяко позоваване на материала (целия или част от него).

Настоящата публикация на български език се издава в рамките на проект „Предотвратяване на отпадането от училище в България“, изпълняван от Министерство на образоването и науката, с финансовата подкрепа на УНИЦЕФ.

Публикацията се издава с финансовата подкрепа на Представителството на УНИЦЕФ за България.

ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕ НА ДЕЦАТА ОТ УЧИЛИЩЕ В БЪЛГАРИЯ

Авторски екип

г-р Андрей Нончев	Директор изследвания, „Витоша Рисърч“
Пиер Мондон	Консултант, УНИЦЕФ
Мария Донкова	Програмен директор, Фондация „Паїгеа“
доц. г-р Валентина Миленкова	Институт по социология, БАН
доц. г-р Лиляна Стракова	СУ „Св. Климент Охридски“, ФП
Ралица Русева	Ръководител проекти, „Витоша Рисърч“

Адаптация и корекция

Кристина Попиванова, програмен директор, УНИЦЕФ
г-р Андрей Нончев

Снимка на корица: © Пенов, УНИЦЕФ, 2007

© г-р Андрей Нончев, Пиер Мондон, Мария Донкова, доц. г-р Валентина Миленкова,
доц. г-р Лиляна Стракова, Ралица Русева, автори, 2007

© Издателство Изток-Запад, предпечатно оформление и печат, 2007

ISBN 978-954-321-311-5

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ	5
I. Цели, задачи, методология на изследването	8
1. Цел и задачи на проекта.....	8
2. Методология	8
II. Постановка и състояние на проблема.....	9
2.1. Национален статистически институт.....	10
2.2. АДМИН.....	12
2.3. Дефиниции и класификация на причините за отпадане от училище	13
III. Профил на децата, отпаднали от училище, техните семейства и среда.....	17
IV. Причини за отпадането на децата от училище	24
4.1. Икономически причини за отпадането от училище.....	27
4.2. Етнокултурни причини за отпадането от училище	34
4.3. Социални причини за отпадането от училище.....	36
4.4. Образователни причини за отпадането от училище.....	43
V. Политики за ограничаване на отпадането от училище и насърчаване посещаването на училище.....	56
5.1. Съдържание и координация на межгусекторните политики в областта на превенцията и намаляването на отпадането от училище.....	56
5.2. Основни политически инструменти за превенция и ограничаване на отпадането от училище.....	59
VI. Ефективност на прилаганите мерки и препоръки за политики и действия за справяне с проблема „отпадане от училище“	70
6.1. Субективни оценки за Ефективността на прилаганите мерки	70
6.2. Препоръки за институционални и междинституционални действия и мерки за справяне с проблема „отпадане от училище“	73
VII. Заключение и основни изводи.....	81
ПРИЛОЖЕНИЯ	
1. Методология и технически доклад на изследването	83
2. Използвани източници на информация	88

Авторският екип изразява благодарността си на:

Кристина Попиванова – програмен директор „Детски и младежки програми“, УНИЦЕФ;

Севдалина Иванова – главен експерт в Дирекция „Политика в общото образование“ към Министерство на образованието и науката и координатор по проект „Предотвратяване на отпадането от училище“;

Пиер Мондон – консултант, УНИЦЕФ;

Захари Захариев – консултант, УНИЦЕФ

за изказаните насоки, забележки и препоръки при подготовката на материала, на Елена Янакиева, програмен асистент, УНИЦЕФ, за оказаната логистична и програмна подкрепа при провеждане на изследването и издаване на доклада, както и на Мария Маринова и Илонка Стаменова, главни експерти ЦИОО, МОН за съдействие по съставяне на извадката за количественото изследване по данни от информационната система „АДМИН“.

РЕЗЮМЕ

Основната цел на проекта „Изследване на причините за отпадане от училище“ е да очертае, съпостави и изследва в дълбочина причините, поради които от системата на образованието в страната отпадат деца. Конкретните задачи на проведеното изследване са:

1. Да бъдат изследвани **причините за отпадане на децата от училище** от гледните точки на различните групи, имащи отношение към проблема – самите **отпаднали деца, техните родители, директори на училища, учители, педагогически съветници, социални работници, експерти.**
2. Да бъде направена оценка за ефективността на **действащите в момента междуотраслови политики** за превенция на отпадането от училище и задържане на децата в класната стая.
3. Да се направят **предложения и препоръки за мерки и политики за бъдещата работа** по превенцията на отпадането от училище.

Изследователският проект се реализира чрез комбинация от **количествени и качествени методи**, което дава възможност да бъдат обхванати мненията и оценките на различните целеви групи, да се регистрират и оценят количествените параметри на явлениято, да се постигне по-пълно и конкретно разбиране на социалните, икономическите, етнокултурните и образователните измерения на проблема.

Количествените методи, използвани в хода на изследването, са:

1. Персонални стандартизирани интервюта в дома на респондента. С помощта на този метод се получава информация от родителите на отпадналите деца на възраст от 6 до 16 години и от самите деца на възраст 12–16 години;
2. Персонални стандартизирани интервюта на работното място. Те са осъществени с учители и директори на училища, педагогически съветници и служители в отделите „Соци-

ално подпомагане“ и „Закрила на детето“ на Агенцията за социално подпомагане.

3. Анкетно допитване, представляващо тест за оценка на базовите умения и знания на децата на възраст 12–16 години, които се попълва от отпадналите деца.

Качествените методи са:

1. Дискусии във фокус-групи с учители и родители на деца, отпаднали от училище;
2. Дълбочинни интервюта с представители на национални и местни институции и неправителствени организации, имащи отношение към образованието и отпадането от училище;
3. Описание на 15 типични случая на отпаднали от училище деца (case study).

Националният статистически институт (НСИ) и Министерството на образованието и науката (МОН) събират и обобщават данни за отпадащите ученици. Според данни от двете институции, годишният дял на отпадащите от училище е в рамките на 2–3% от децата в училищна възраст. **През 2004/2005 учебна година 20,8 хил. ученици (около 2,9%) са напуснали общообразователните училища по различни причини, като 17,1 хил. от тях са в рамките на основното образование.** Най-голям е дялът на напусналите по семейни причини – 9,8 хил. или 47% от общия брой на напусналите. Голям е дялът на напусналите поради нежелание да учат – 5,4 хил. или 25,8%¹. Независимо от някои разлики в данните на НСИ и МОН за броя на отпадналите от училище деца, които се дължат предимно на методологически причини, като най-значим се очертава проблемът с отпадането при децата след IV клас. По данни на информационната система „АДМИН“ на Министерството на образованието и науката, дялът на отпадналите от училище деца след четвърти клас е 87,6% от всички отпаднали. Отпадналите от основни училища деца (I–VIII клас) съставляват повече от половината от всички отпаднали от системата, а учениците от СОУ (I–XII клас) са близо 25% от всички. В профе-

¹ НСИ, Образование в Република България, С., 2006, стр. 22.

сионалните гимназии и началните училища делът на отпадащите е по около 5%.

Проучването очертава както сложността и комплексността на проблема за отпадането на децата от училище в ранна възраст, така и специфичните интерпретативни схеми за обяснение на този процес от различните участници и заинтересовани страни. Една от констатациите е, че **причините за ранното отпадане на децата от училище се виждат и оценяват по различен начин от отпадналите деца, от техните родители, от педагозите и социалните работници.** Познаването на тези специфични гледни точки, които често извеждат проблема отвъд собствената отговорност за неговото причиняване и съществуване, е важна предпоставка за ефективната превенция и ограничаване на проблема. **Родителите на отпадналите деца акцентират върху трудната икономическа ситуация на семейството, бедността и невъзможността да се посрещнат разходите, свързани с образованието на детето.** Тези проблеми се изтъкват и като основна причина за отпадането на детето от училище – според 41% от родителите, те не разполагат със средства за осигуряване на грехи и храна на децата, а 30% от тях посочват, че нямат достатъчно пари за учебници и тетрадки. Бедността като причина за отпадане от училище се посочва и от половината от учителите и над две трети от социалните работници. **Педагозите обаче, в по-голяма степен обръщат внимание върху слабата заинтересованост на родителите** по отношение образованието на своите деца и по-общо – върху отговорното родителство.

Образователните трудности се споменават като основна причина за отпадане от училище от **участвалите в изследването деца** на възраст 12–16 години. Малко над една трета от тях (34%) посочват, че не са искали да учат, защото им е било трудно, а 22% заявяват, че не им е било интересно в училище. Икономическите причини, които при родителите са водещи, в отговорите на децата са втори по значимост. **Всяко пето от интервюираните на 12–16 годишни деца работи, за да подпомага финансово своето семейство.** Основната им заетост е свързана със събирането на вторични суровини или работа в строителството. Малко над една четвърт от работещите са ангажирани със селскостопанска дейност или в събиране на билки, плодове, гъби и др. Между 8 и 15% е делът на тези деца, които помагат на своето семейство чрез грижа за някои от своите братя, сестри, по-възрастен човек или в домашното стопанство. Около

половината от отпадналите нямат конкретно занимание, не работят и прекарват времето си с приятели, което формира специфични „антиобразователни“ нагласи и ценности („култура на неучене“).

При определени обществени групи се акумулират множество различни по своето естество рискови фактори, което се превръща в сериозно предизвикателство пред политиките за превенция на ранното отпадане от училище. Три четвърти от родителите на отпадналите деца се самоопределят като роми или цигани. В тази група се регистрират и някои специфични **етнокултурни причини за ранното отпадане** – по-ранното стъпване в брак (12% от отпадналите деца на възраст 12–16 г. посочват като причина „омъжих се/ожених се“), страх на родителите да пускат по-големите си деца в училище поради опасността от открадване, по-ниска ценност на образованието и др.

Около половината от родителите смятат, че детето им трябва да продължи своето обучение, но родителите, които полагат лични усилия, за да може детето им да се върне в училище са два пъти по-малко (26%). От голяма важност за около 15% от децата и техните родители е възможността в училище децата да усвоят практически определена професия/занаят. Приблизително половината от децата на възраст 12–16 години (44%) биха се върнали в училище, ако имат възможност да учат в професионална паралелка. Така професионалното обучение се очертава като един от факторите както за намаляване на отпадането от училище, така и за връщането на част от децата обратно в образователната система.

Родителите познават по-добре мерките за превенция на отпадането, които имат форма на пряко материално подпомагане (получаване на безплатни учебници, закуски, месечни помощи за дете и еднократна помощ за първокласник), в сравнение с нематериалните образователни мерки (например, посещаване на подготвителна група/клас, целодневна форма на обучение, интернатно обучение).

Изследването очерта необходимост от мерки в три основни направления:

- повишаване качеството на образованието,
- улесняване на достъпа до образование,
- по-ефективно управление и координация на образователния процес.

Помолени да дадат своята субективна оценка за прилаганите в момента мерки **и трите групи – родители, педагози и социални работници**

определят като най-ефективни предоставянето на безплатни учебници, еднократната помощ за първокласник от 80 лв. в началото на учебната година, месечна помощ за дете, при условие че то посещава училище и безплатен транспорт.

Според родителите най-значим потенциален ефект биха имали следните мерки за превенция и ограничаване на отпадането:

- материално подпомагане на нуждаещи се семейства: безплатно осигуряване на храна, грехи и учебници (45%);
- осигуряване на специален учител, който да подпомага изоставащите деца (18%);
- възможност детето да придобие професия (15,3%);
- санкциониращи мерки, например, спиране на социалните помощи, ако детето не посещава редовно училище (14,3%).

Учителите и социалните работници поставят акцент върху по-доброто обвързване на мерките за социално подпомагане с целите на обучението чрез:

- безплатни учебници за всички ученици от I до VIII клас (90%);
- осигуряване на столово хранене за социално слабите деца от бедни семейства в училище с поне едно топло хранене на ден (52%);
- специализирана педагогическа подкрепа за изоставащите и застрашени от отпадане, използване на целодневна и интернатна форми на обучение (около 40%);
- осигуряване на средства за приобщаване на изоставащите и застрашени от отпадане към извънкласните форми на училищен живот (около 35%).

Щялостният преглед на наличните източници на информация за действията на публичните институции, насочени към превенция и намаляване на отпадането от училище, както и резултатите от проведеното изследване, позволяват да се направят няколко обобщения:

- **Междусекторните политики се познават частично** от целевите групи, към които те са насочени, а в по-висока степен се познават тези мерки, които имат характер на социално подпомагане. Мерките за преодоляване на ефектите от ранно отпадане от училище (адресирани към 16–24 годишните) се осъществяват изцяло от МТСП (предимно чрез отделни 2–3 годишни проекти) и за

тях все още не съществуват еквиваленти на стратегически и програмни документи, които се използват широко при общото планиране.

- **Националната система за наблюдение и събиране на данни** за явлението отпадане от училище все още **не е достатъчно ефективна**. Събираните данни са ограничени, на практика не съдържат качествена информация и се различават за едни същи показатели, в зависимост от източника си. Това пречи на текущото проследяване на постигнатите резултати от прилагането на публичните политики за превенция на отпадането и затруднява гражданския контрол върху тях. Необходими са допълнителни усилия за съгласуване на системите за събиране на данни и контрол на движението на учениците на НСИ (общи показатели за записване, завършване, отпадане и причини за отпадане и др.), ДАЗД (данни за подлежащи на задължително образование необхванати в образователната система деца) и МОН, развитие и усъвършенстване на изключително полезната система АДМИН (пълни данни за движението на учениците актуализирани 3 пъти годишно).
- **Системата за публична комуникация** на политиките за превенция и ограничаване на отпадането от училище **не функционира достатъчно пълноценно**. Информацията за тези политики и мерки е разпръсната между разнообразни източници с различна степен на надеждност, откъслечна е, не съдържа качествени данни за постигнатото. Не се публикуват и консолидирани отчети за единствената специализирана национална програма за превенция на отпадането (Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст 2005–2008).
- Превенцията и намаляването на отпадането от училище са обект на специално фокусирани публични политики и мерки от 2003 г. – период твърде кратък, за да е възможна обективна оценка за ефективността на реализираните политики. Все пак може да се твърди, че **през 2006 г. се прави крачка напред по посока на по-доброто фокусиране и координация на публичните политики за превенция и ограничаване на отпадането с изработването на Интегриран план (ИП) за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006–2009 г.**

I. ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ, МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

I. ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ПРОЕКТА

Проектът на тема „Изследване на причините за отпадане от училище“ има за цел да очертае, съпостави и изследва в дълбочина причините, поради които от системата на образованието в страната отпадат деца. Резултатите от изследването ще обосноват и подпомогнат процеса на подготовка на по-ефикасни и ефективни действия на правителството в областта на образованието и по-конкретно – намаляване дела на децата в училищна възраст, отпадащи от системата на образованието. По-конкретните задачи на проведеното изследване бяха:

1. Да бъдат изследвани причините за отпадане на децата от училище от гледните точки на различните групи, имащи отношение към проблема – самите отпаднали деца, техните родители, учители, директори на учебни заведения, социални работници и др.
2. Да бъде направена оценка за ефективността на действащите в момента междуотраслови политики за превенция на отпадането от училище и задържане на децата в класната стая.
3. Да се направят предложения и препоръки за мерки и политики за бъдещата работа по проблемите на отпадането.

2. МЕТОДОЛОГИЯ

Изследователският проект се реализира чрез комбинация от количествени и качествени методи, което дава възможност да бъдат обхванати мненията и оценките на различните целеви групи, да се регистрират и оценят количествените параметри

на явлениято, да се навлезе и в по-голяма дълбочина и разбиране на проблема.

Количествените методи, използвани в хода на изследването, бяха:

1. Персонални стандартизирани интервюта в дома на респондента. С помощта на този метод се получава информация от родителите на отпадналите деца на възраст от 6 до 16 години и от самите деца на възраст 12–16 години;
2. Персонални стандартизирани интервюта на работното място. Те са насочени към педагогически съветници, учители/директори на училища и служители в отделите „Социално подпомагане“ и „Закрила на детето“ на Агенцията за социално подпомагане.
3. Анкетно допитване, представляващо тест за оценка на базовите умения и знания на децата на възраст 12–16 години, който се попълва от самите деца.

Качествените методи са:

1. Дискусии във фокус-групи с учители и родители на деца, отпаднали от училище;
2. Дълбочинни интервюта с представители на национални и местни институции и неправителствени организации, имащи отношение към образованието и отпадането от училище;
3. Описание на 15 типични случая на отпаднали от училище деца (case study).

Освен това е проведено кабинетно изследване и е осъществен анализ на националните документи, програми и съществуващи изследвания и публикации по темата „отпадане от училище“. По-подробно методологията на изследването е представена в Приложение I.

II. ПОСТАНОВКА И СЪСТОЯНИЕ НА ПРОБЛЕМА

Проблемът, който стои в центъра на изследователския интерес на този проект, са **причините за отпадане на деца от училище**. За целта на анализа първо беше събрана, обобщена и анализирана информация от проведени досега изследвания, касаещи проблема за отпадане от училище, публикации по въпроса, налична официална статистическа информация от Министерството на образованието и науката (МОН) и Националния статистически институт (НСИ) и др. Прегледът на съществуващите документи² показва, че отпадането от образователната система е изследвано в различни аспекти и от гледна точка на отделни целеви групи, но **липсва цялостно актуално проучване и представяне на проблема, изследващо мненията на всички основни групи лица, имащи отношение към него**.

Сериозен проблем, който беше установен в резултат на кабинетното проучване и в хода на осъществяваната полева работа, е **липсата на еднородна и точна информация за броя, причините, характеристиките на отпадналите ученици**. Официално публикуваните данни от МОН, НСИ и други институции се различават едни от други. Изследователски екипи също правят този извод във вече направени проучвания. Работата на терен по конкретното изследване бе изключително трудоемка и на места трудно осъществима именно поради неточности и грешки в списъците с отпаднали ученици. Подробни данни за възникналите проблеми в хода на полевата работа са представени в Приложение I.

Системата за отчитане на броя и причините за отпадане „АДМИН“ в самата си същност безспорно е добра идея за водене на точна статистика, но на практика се оказва, че данните в нея в много случаи се разминават с действителната ситуация в училищата. Причините вероятно са не толкова в самата конструкция на системата „АДМИН“, колкото в начина и каналите на получаване, изпращане, валидиране и проверка на данните. Констатирани бяха и

редица мотиви, поради които не се изпраща актуална информация за движението на учениците:

- липса на информация за движението на детето (то се премества в друго училище, в друг град, в чужбина, но не постъпва съответната информация в училищната администрация);
- детето е записано в училище в началото на срока/учебната година, но на практика не посещава училище (от това имат интерес както училищата, които трябва да се съобразят със съществуващите нормативи за численост на паралелките, така и родителите, чиито социални помощи са обвързани с посещаването на училище от детето);
- нередовно посещение на училище („скрито отпадане“), т.е. правят се отсъствия много над допустимия брой, но децата продължават да се водят като посещаващи училище, за да не се закрият паралелки или цели училища;
- има деца, които въобще не тръгват на училище. Те са изцяло извън образователната система и няма данни за техния точен брой, местонахождение и т.н.

Към момента действащата система за наблюдение и събиране на данни за явлението отпадане от училище все още не е достатъчно надеждна. Две национални институции (МОН и НСИ) събират и обобщават данни за отпадналите ученици. По отношение на **количествените индикатори** за следене броя на отпадналите деца, методиките и на двете институции се основават на записванията по степени, съгласно международната класификация ISCED. Съществува проблем с липсата на общоприета дефиниция за отпаднал ученик, което затруднява съпоставимостта на данните между двете институции, отчитащи отпадането. НСИ работи с групов коефициент, изразяващ отношението между броя на записаните в училище и цялото население от съответната на образователната степен възрастова група. МОН използва по-точно дефиниран

² В Приложение 2 към настоящия доклад са представени ползаните при кабинетното изследване източници на информация и проведени изследвания.

и фокусиран върху отпадналите ученици индикатор – „отпаднал ученик: без оформен успех за текущата учебна година, без удостоверение за преместване или взел такова, но незаписал се в друго училище до края същата учебна година“. МОН осигурява и подобри времеви параметри за събиране и обобщаване на данни (поне 3 пъти годишно в септември, декември и февруари). За съжаление, съществена част от данните все още не се публикуват/анализират напълно, вкл. тези за отпадането от училище.

По отношение на **качествените индикатори, свързани най-вече с причините за отпадане от училище**, методиките на двете институции се различават. МОН все още е в процес на изработване на своя критериална схема за причините за отпадане и поради това все още не е натрупана критична маса сравними данни за причините за отпадане. Справката за движението на учениците, изисквана от МОН за учебната 2005–2006 г., съдържа следните категории: 1. Преместени по тяхно желание; 2. Преместени по чл. 139 ал. 1 т.3 от ППЗНП; 3. Придошли от други училища; 4. Заминали в чужбина; 5. Преминали в друга форма на обучение; 6. Прекъснали обучението си поради болест; 7. Отпаднали поради: отсъствия; слаб успех; социални и семейни причини.

НСИ работи със система от три критерия (нежелание, семейни причини, заминали в чужбина), които се отличават с ниска степен на прецизност и макар да има натрупани данни за дълъг период, те трудно могат да послужат както за основа на формиране на политики и мерки за превенция и намаляване на отпадането, така и за текущо наблюдение на резултати от прилагането на такива политики и мерки с цел тяхното усъвършенстване.

Трябва да се отбележи, че данните за отпадналите ученици с източник МОН (например, в първия годишен Доклад за изпълнението на Съвместния меморандум за социално включване на Република България) се различават от данните на НСИ, използвани в други програмни и информационни документи, свързани с политиките за превенция и намаляване на отпадането.

Таблица 1.
Отпаднали ученици според източници на информация от МОН и НСИ

МОН		НСИ	
Отпаднали общо		Отпаднали общо	
2003/2004	2,16%	2003/2004	3,9%
2004/2005 г.	1,99%	2004/2005 г.	2,95%
2005/2006 г.	1,23%	2005/2006 г.	н/г

Озадачаващи са и различията в цитираните данни за отпадане по етапи (с посочен източник „национална статистика“ в споменатия по-горе доклад), които се различават от публикуваните от НСИ в „Образование и обучение в РБългария 2006“:

Таблица 2.
Отпадане на ученици по групи класове (данни за 2005 г.)

Доклад за изпълнението на Съвместния меморандум за социално включване на Република България		НСИ	
Погр. група	0,42%	Погр. група	н/г
I-IV кл.	0,75%	I-IV кл.	2,6%
V-VIII кл.	1,17%	V-VII кл.	3,5%
IX-XII/XIII кл.	1,67%	IX-XII/XIII кл.	2,8%

И двете институции (НСИ и МОН) не **представят/не събират данни за етнически или социален профил на отпадащите ученици**. В същото време, повечето политики и мерки за превенция на отпадането визират конкретни социални и/или етнически целеви групи. Извършените в последните 5–6 години международни и национални изследвания, които засягат специално или съпътстващо проблема за отпадането от училище, сочат ясна връзка между социален и етнически профил, от една страна, и риск от отпадане, от друга. Очевидна и спешна е нуждата събирането на данни за отпадане от училище да включи и тези два аспекта на профила на отпадащите ученици. Това със сигурност ще допринесе за по-ефективно насочване на средствата, вложени в мерки за превенция на отпадането, както и за по-точното наблюдение и оценка на резултатите от тях на национално и регионално ниво.

Ако се запази сега съществуващата система на паралелно събиране на данни от две независими една от друга институции (МОН и НСИ), то нейната **ефективност само ще се повиши, ако двете институции синхронизират поне частично критериалните си системи** (напр. минимален брой общи еднакво дефинирани причини за отпадане и индикатори за социален и етнически профил на отпадащите ученици).

2.1. НАЦИОНАЛЕН СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ

Според данни на НСИ, в началото на учебната 2005/2006 г. учебни занятия се водят в 2631 общообразователни училища, от които 273 – начални;

Таблица 3.
Учащи в общообразователните училища по групи класове

	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006
Всичко	839518	825668	795919	758029	725545
I–IV клас	341963	325885	307691	284292	268123
V–VIII клас	348974	338912	321233	303255	286960
IX–XII клас	148581	160871	166995	170482	170642

* Източник: НСИ, Образование в Република България, С., 2006, стр. 40

1760 – основни; 20 – прогимназии; 168 – гимназии; 410 – пълни средни училища (СОУ). Тази година е регистрирано намаляване на общообразователните училища с 26 в сравнение с предходната учебна година поради тяхното закриване или преобразуване.

През 2005/2006 учебна година броят на учениците във всички видове общообразователни училища е 725,5 хил., от които 160,3 хил. – в селата. В сравнение с предходната учебна година броят на учениците в общото образование намалява с 32,5 хил. или с 4,3%. В общообразователните училища дялът на момчетата в общия брой на учениците (50,7%) е по-голям в сравнение с този на момчетата. В сравнение с учебната 2001/2002 общият брой на учащите в общообразователните училища намалява със 114,0 хил. или с 13,6%, като в началното и прогимназиалното образование това намаление е съответно 21,36% и 17,8%, а в средното образование се увеличава с 14,7%³.

За последните пет години се наблюдава тенденция на **спад в общия брой учащи в общообразователните училища** – от 839 518 за учебната 2001/2002 г. са станали 725 545 за учебната 2005/2006 г. По групи класове намаление на броя се наблюдава при учащите от I до IV клас, както и при тези от V до VIII клас. Увеличение има в групата от IX до XII клас. Броят на отпадналите ученици намалява с изключение на тези между IX–XII/XIII клас (Таблица 4).

През 2004/2005 учебна година 20,8 хил. ученици (около 2,9%) са напуснали общообразователните училища по различни причини, като 17,1 хил. от тях са в рамките на основното образование. Не бива да се счита обаче, че това са окончателно напуснали

образователната система деца. Възможно е през следващите учебни години те да продължат образованието си в същото или друго училище. Най-голям е дялът на напусналите по семейни причини – 9,8 хил. или 47% от общия брой на напусналите. Голям е дялът на напусналите поради нежелание да учат – 5,4 хил. или 25,8%⁴.

Официалните статистически данни не дават информация за това какви по-конкретно са причините за отпадане. Категорията „семейни причини“, например, е твърде обща и в нея са обобщени различни основания за отпадане от училище. Все пак, наличната официална статистическа информация ни дава основания за формулиране на няколко извода. Най-често посочваната причина за непосещаване на училище е „по семейни причини“. Следват „поради нежелание“ и на трето място – „заминали в чужбина“. Оптимистичен е фактът, че броят на отпадащите ученици от **първи до четвърти клас** за периода на учебната 2000/2001 и 2004/2005 намалява. За същия период не се наблюдават значими разлики в броя на отпадналите в **пети-осми клас**. Периодът **девети-дванадесети клас** обаче, е по-критичен по отношение на прекъсването, защото след 2000 г. се наблюдава постепенно покачване на броя отпаднали в тази степен на средното образование. В тази възрастова група се регистрира нарастване на броя на младежите, които „поради нежелание“ спират да посещават училище. Заслужава да се обърне внимание и на факта, че всяка учебна година след 2000 г., стабилна група ученици спират училище поради заминаване в чужбина. Повечето от тях са учащи до осми клас, а след девети клас техният дял намалява (Таблица 4).

³ Източник: НСИ, Образование в Република България, С., 2006, стр. 21.

⁴ НСИ, Образование в Република България, С., 2006, стр. 22.

Таблица 4.
Учащи и напуснали по причини и степен на образование

		Общо				
		2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Учащи		1074946	1046477	1043432	1021871	978693
Напуснали		30690	28000	31006	31552	28897
		I–IV клас				
		2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Учащи		374361	349616	333016	314221	290017
Напуснали		10117	8943	9061	9221	7433
В това число:						
	поради нежелание да продължат да учат	3233	2846	2573	2061	1685
	поради семейни причини	3773	3095	3487	4348	3680
	заминали в чужбина	1087	1201	1291	1227	1178
		V–VIII клас				
		2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Учащи		366047	358476	348317	330416	312480
Напуснали		11396	10293	11161	11292	10859
В това число:						
	поради нежелание да продължат да учат	3145	3063	3135	2816	3065
	поради семейни причини	4511	3889	4589	5611	5017
	заминали в чужбина	1086	1259	1393	1268	1375
		IX–XII/XIII клас				
		2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Учащи		329427	334813	358934	374262	373160
Напуснали		8874	8600	10755	11010	10521
В това число:						
	поради нежелание да продължат да учат	3056	2823	3362	3220	3231
	поради семейни причини	2755	2757	3885	4330	4596
	заминали в чужбина	791	816	887	918	835

Източник: НСИ, Образование в Република България, С., 2006, стр. 101

2.2. АДМИН

Наличните данни, с които разполага системата „АДМИН“, дават възможност да се изгради профил на отпадащите ученици по няколко признака с вече направената уговорка относно точността на съдържащите се в нея данни. Най-голяма е концентрацията на такива ученици в София-град, Пловдив и Бургас (Графика 1).

Отпадналите от основни училища деца (I–VIII клас) съставляват повече от половината от всички отпаднали от системата, а учениците от СОУ (I–XII клас) са близо 25% от всички. В професионалните гимназии и началните училища делът на отпадащите е по около 5%.

Когато се гледа общата картина на отпадащите, **полът не влияе съществено върху това дали**

ще останат в училище или ще напуснат. При разрез по области обаче, се наблюдава го известна степен по-активно отпадане на момчетата за разлика от момичетата в региони като Смолян, Перник, Кюстендил, Габрово, Видин, Ловеч, Сливен, Благоевград, Русе, Враца, Силистра, София-град.

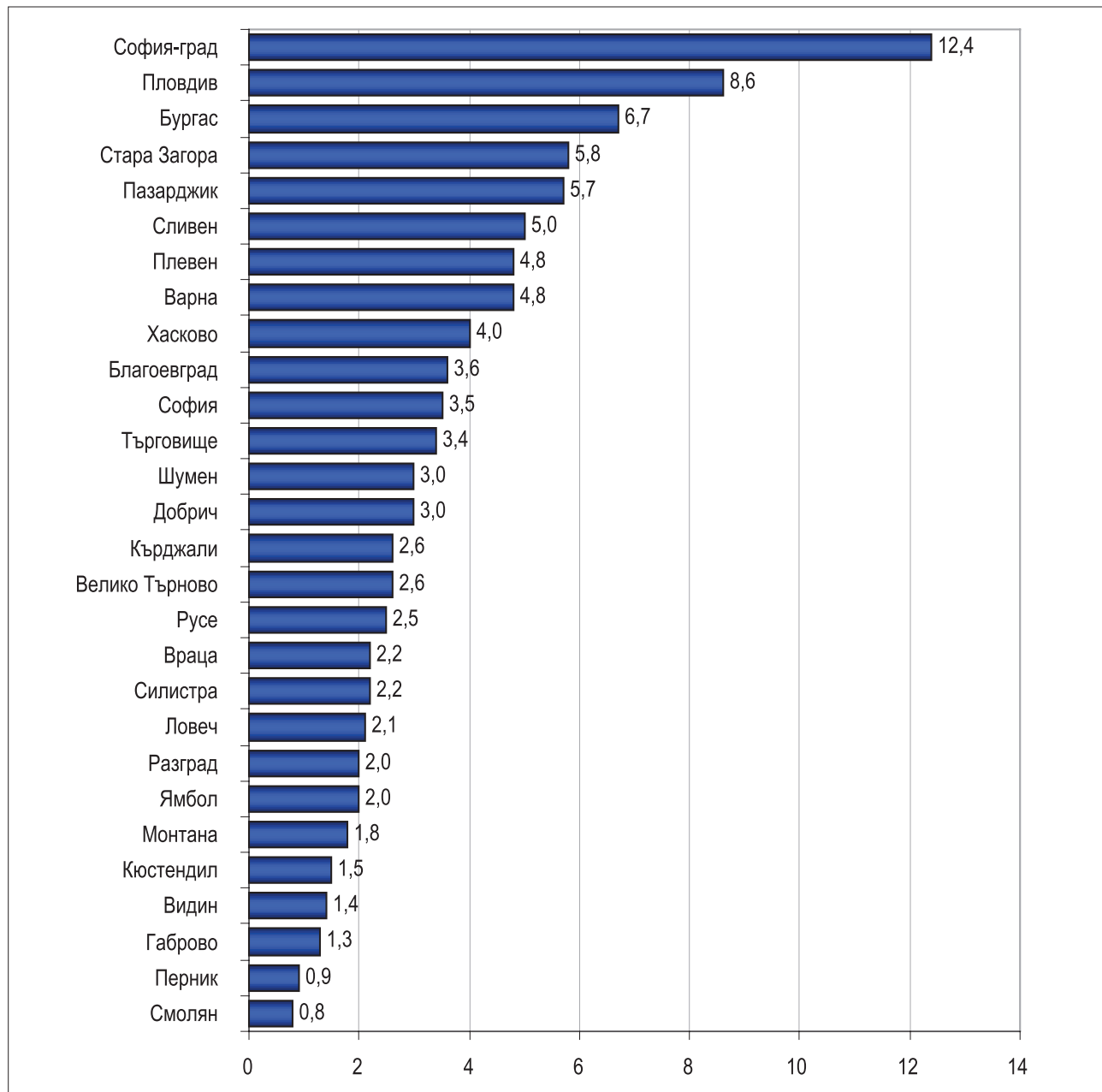
Най-рисковият период, в който е най-вероятно ученикът да отпадне от системата на образованието, е VIII клас – почти една четвърт са напуснали в VIII клас. Около 30% от отпадналите напускат училище до четвърти клас. От пети до осми клас обаче, кумулативният дял на отпадналите се покачва до 60%.

Този извод се потвърждава и от факта, че делът на отпадналите на възраст до 11 години е 12,4% срещу 87,6% отпаднали на възраст 12–17 години. Това налага по-задълбочено да се търсят причини

Графика I.

Разпределение на отпадналите ученици по области за учебния период 2004/2005 г. (в %)

База N=21559 *Източник: АДМИН, информационна система

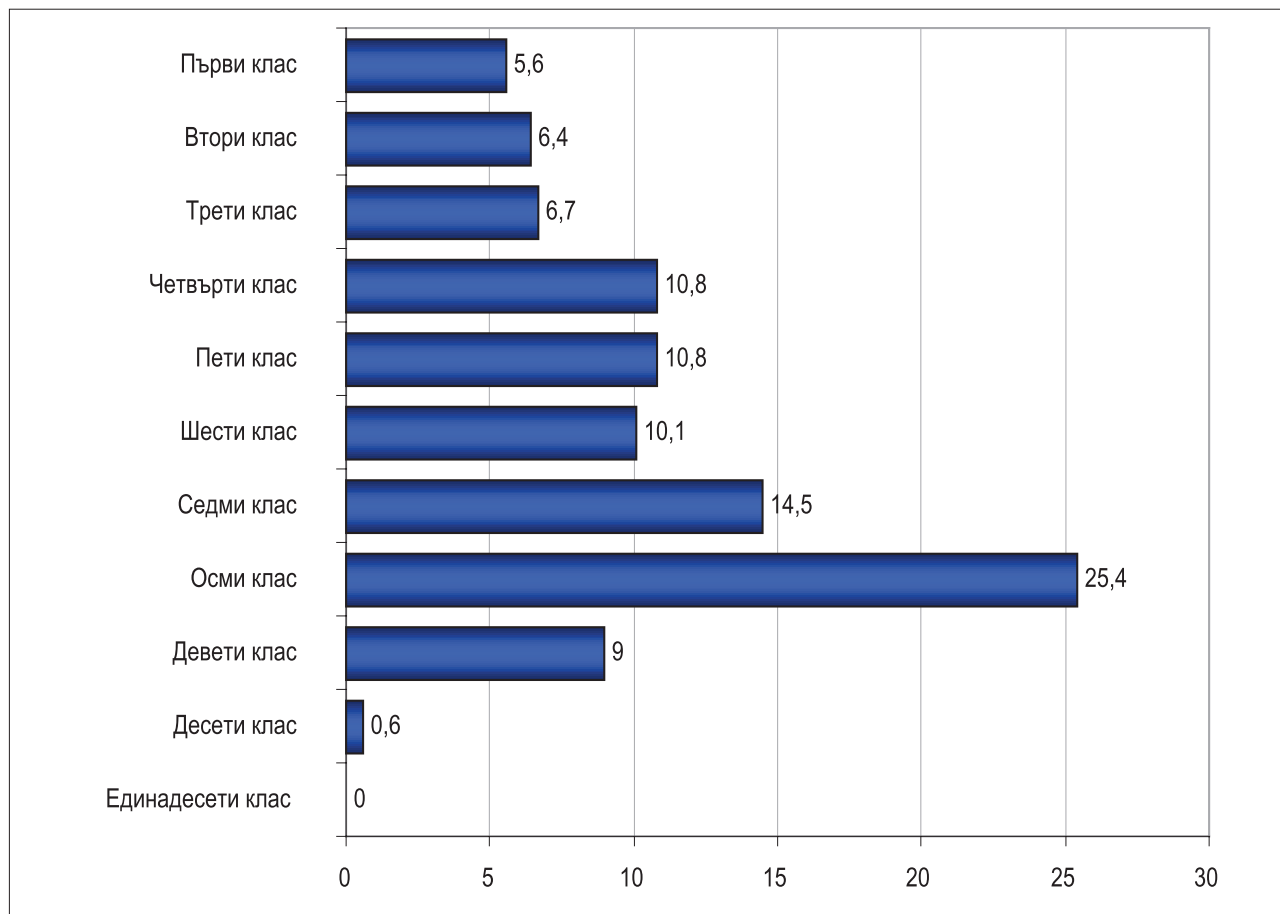
те и мотивите да се напусна училище от младежите на възраст 12–16 години. Статистическата информация и данните от МОН се потвърждават и от личните наблюдения на изследваните учители, че най-често децата отпадат в периода между 5 и IX клас (57%), когато за много от тях се появяват други алтернативи и проблеми – работа, брак, нежелание за учене, затруднения при усвояването на материала и пр. Два пъти по-малък дял от учителите (26%) посочват като най-често отпадащи от образованието децата, които са в началните класове на своето обучение.

2.3. ДЕФИНИЦИИ И КЛАСИФИКАЦИЯ НА ПРИЧИНИТЕ ЗА ОТПАДАНЕ ОТ УЧИЛИЩЕ

В настоящото изследване бе използвана следната дефиниция за отпаднал ученик „Ученик, който е напуснал без обективни причини системата на народната просвета, до навършване на 16 годишна възраст и няма информация, че продължава образованието си в друго училище.“ Тази дефиниция за отпаднал ученик беше напълно подходяща за постигане на основната цел на изследването – да бъдат проследени възприятата на различните целеви групи (ученици, родители-

Графика 2.
Разпределение на отпадналите ученици по класа,
в който са били записани през учебната 2004 – 2005 година (в %)

База N=21559, *Източник: АДМИН, информационна система на МОН

ли, учители, служители на социални служби, експерти в областта на образованието) относно причините за отпадане от училище.

С оглед сравнимостта на данните и избягване на противоречията в представяната информация, МОН и НСИ трябва да приемат единна и ясна дефиниция за „отпаднал ученик“, включваща всички деца, които поради обективни или субективни причини прекъсват своето образование. В това отношение определението на МОН „отпаднал ученик: без оформен успех за текущата учебна година, без удостоверение за преместване или взел такова, но незаписал се в друго училище до края на същата учебна година“ е по-точно.

С оглед ангажиментите на България като страна-член на ЕС⁵ е необходимо също така системата за

наблюдение и събиране на информация за отпадането от образователната система да бъде организирана така, че и двете институции МОН и НСИ да събират и представят данни за отпадането в различните степени на образование (вкл. и тези, които са извън задължителната училищна възраст) и съответните причини за това. На практика това означава сега съществуващата система АДМИН (МОН) да разшири възможностите си да отчита нетния и групов коефициент на записване и да регистрира отпадането във всички степени на образование, а НСИ („Образование и обучение в РБългария“) да усъвършенства критериалната си система за събиране на данни за причините за отпадане и представянето на нетния и групов коефициент на записване по общини (в момента данните се представят само от НСИ, само на национално ниво и

⁵ Имат се предвид ангажиментите на РБългария в рамките на Лисабонския процес и Работна програма „Образование и обучение 2010“ на ЕС, за достигане на определени нива на референтните показатели за състояние и развитие на европейските образователни системи и по-конкретно – показателя „ранно отпаднали от училище“.

не позволяват при формирането на конкретни политики и мерки да се вземат предвид регионални и местни особености и специфики).

Във връзка със следенето на процеса на отпадане и предприемането на подходящи мерки, е необходимо прецизиране на класификацията на причините, използвани от МОН за отчитане на отпадането. Както показва и настоящото изследване, тези причини най-общо могат да се обобщат в две категории – субективни и обективни причини и основната трудност е свързана с тяхното отчитане. Информацията, подавана от училищата, трябва от една страна да бъде възможно най-обективна, а от друга, да е достатъчно конкретна от гледна точка на нейната структура, за да представя нито прекалено общо (както е в момента), нито излишно подробно причините, поради които децата отпадат от системата на образованието. Промени в класификацията са необходими най-вече по отношение на така дефинираните социални и семейни причини за отпадане на децата от училище. Най-общо причините за отпадане биха могли да бъдат диференцирани в зависимост от това дали става въпрос за регулярен мониторинг на процеса чрез системата АДМИН или чрез периодични социологически изследвания по въпроса. **В този смисъл информацията, подавана към системата АДМИН, трябва да бъде максимално обективна, докато субективните оценки, стоящи зад т.нар. образователни, социални, икономически и семейни причини, би било подходящо да бъдат отчитани чрез провеждането на регулярни целеви социологически проучвания.**

Настоящото изследване и резултатите от него, позволяват да направим следното предложение за прецизиране структурата на индикаторите, проследявани от системата АДМИН и да предложим такива, които да станат обект на наблюдение от чрез провеждането на изследвания.

Причини за отпадане от училище за проследяване чрез системата АДМИН:

- Прекъснали обучението си поради болест;

Образователни причини

- Прекъснали обучението си поради слаб успех;
- Прекъснали обучението си поради голям брой неизвинени отсъствия;
- Прекъснали обучението си след наказание/я по чл. 139 на ЗНП;
- Прекъснали обучението си повтарящи ученици (второгодници);

- Прекъснали обучението си, поради трудно разбиране и говорене на български език;
- Прекъснали обучението си, поради други образователни причини.

Семейни причини

- Прекъснали обучението си поради сключване на брак, раждане на дете;
- Прекъснали обучението си поради миграция на семейството (като се изключат тези ученици, легализирали свидетелствата си за завършен клас/степен, които не са отпаднали);
- Прекъснали обучението си поради проблеми в семейството/между родителите (развод, пиянство, побой и пр.).

Социално-икономически причини

- Прекъснали обучението си поради необходимост от упражняване на трудова дейност в домакинството или другаде;
- Прекъснали обучение поради финансови проблеми на семейството (липса на средства за издръжка на семейството и осигуряване на необходимите за училище дрехи, обувки, учебници и учебни помагала и пр.);
- Прекъснали обучението си, поради други икономически причини.

Причини за отпадане от училище за следене от периодични социологически изследвания:

Образователни причини:

- Трудности в усвояването и разбирането на материала;
- Трудности в разбирането и говоренето на български език;
- Трудна адаптация в/към училищната среда и учебния процес;
- Липса на интерес към учебния материал и преподаването в училище;
- Други образователни причини.

Семейни причини

- Нежеланието на родителите детето да ходи на училище, страх от откраждане, страх от изпращане в друго населено място и пр.;
- Необходимост за извършване на работа в дома, грижа за роднини, близки и пр.;
- Конфликти в семейството, проблеми между родителите;

- Смяна на местоживеенето, трудова миграция на родителите и пр.;
- Липса на родителски надзор и заинтересованост на родителите;
- Незагативно отношение към образованието на родителите и/или детет;
- Други семейни причини.

Социално-икономически причини

- Липса на финансови средства за храна, дрехи, обувки и пр.;
- Липса на финансови средства за учебници, тетрадки, учебни помагала;
- Упражняване на трудова дейност от детето;
- Други социално-икономически причини.

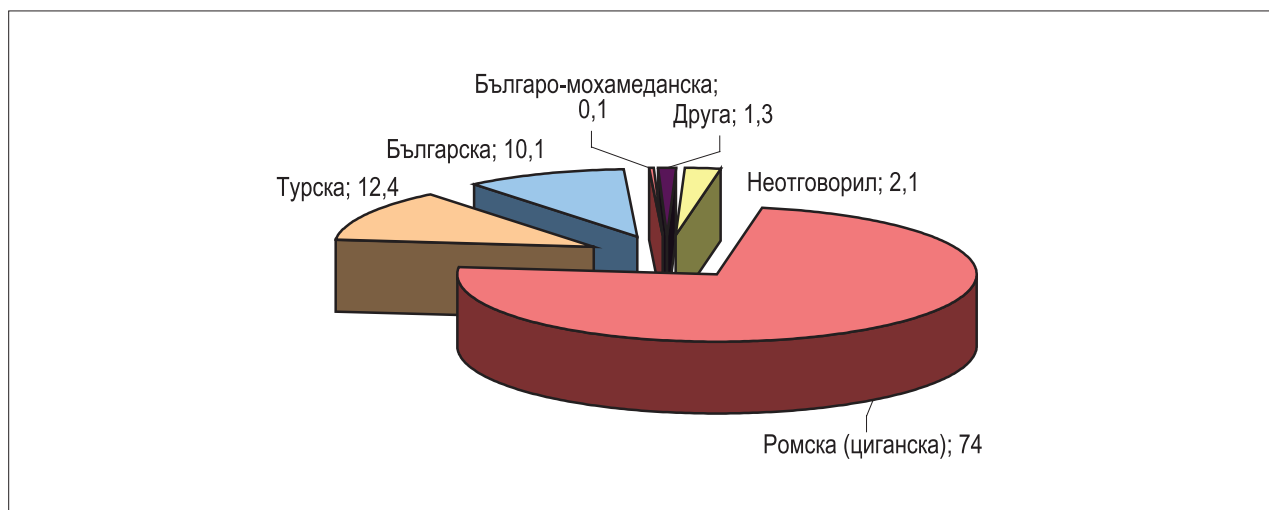
III. ПРОФИЛ НА ДЕЦАТА, ОТПАДНАЛИ ОТ УЧИЛИЩЕ, ТЕХНИТЕ СЕМЕЙСТВА И СРЕДА

Резултатите от изследването сред всички групи респонденти потвърдиха, че **проблемът с отпадането е най-остър сред децата от ромски произход**. Той съществува и сред останалите етнически групи на българите и турците, но размерите на проблема и трудностите за решаването му не са така значими, както при ромите. Проблемите с образованието сред тази общност са най-големи в населените места, в които живеят основно роми (селата) и градовете, в които общността остава изолирана в гета и махали. Освен отпаднаци деца, там се отглеждат и израстват и такива, които не са обхванати от образователната система и на практика са напълно неграмотни. В населените места, където ромите са сравнително по-интегрирани или живеят извън ромските махали, проблемът с отпадането не стои така остро.

За да бъде определен индиректно етническият произход на интервюираните деца, те бяха помолени да

посочат на какъв език се разговаря в семейството им. Оказва се, че ромският език е майчин за повече от половината интервюирани деца на възраст 12–16 години (56%). В почти равен дял от домакинствата на останалите деца се говори на български (22%) или турски (19%). Самоопределянето на родителите на отпадналите от училище деца също оформя картина с преобладаващ дял на ромите. Сред отделните етноси се наблюдават различия по отношение етапа от образователния процес, при който отпадат децата. Така например, изследването регистрира, че около 60% от ромските деца са отпаднали в началния етап на обучение или преди навършването на 11 годишна възраст. Противоположна е ситуацията при българите и турците – основната част (63% от българските деца и 54% от турските) са отпаднали на възраст над 11 г. след приключване на началното си образование.

Графика 3.
Към коя група принадлежите? (в %)

База: Родители на отпаднали ученици N=672

Не се наблюдават значими различия между дяловете на момчетата и момичетата, които са отпаднали от системата на образованието след навършване на 12 годишна възраст. И при двете групи най-голя-

мо натрупване на отпаднали деца се наблюдава при 14–16 годишните, т.е. това са децата, които са напуснали училище в първите години на основното образование.

Таблица 5.
Разпределение на децата, отпаднали на възраст 12–16 години по пол

Възраст години	Пол				Общо	
	Момче		Момиче			
	Брой	%	Брой	%	Брой	%
12	38	12,7	37	11,4	75	12,1
13	34	11,4	41	12,7	75	12,1
14	56	18,9	64	19,8	120	19,4
15	71	23,9	69	21,4	140	22,6
16	54	18,2	72	22,3	126	20,3
17	43	14,5	40	12,4	83	13,4
18	1	0,3			1	0,2
Total	297	100	323	100	620	100

База: Отпаднали деца N=624

Оценките на учителите/директорите и представителите на Агенцията за социално подпомагане обрисуват основния контингент на отпадащите ученици. Учителите са категорични, че най-често отпадащите от училище деца са представители на етническите малцинства – повече от три четвърти от изразените становища подкрепят това твърдение. На следващо място, като отпадаци се определят децата от I до IV клас, чиито семейства често сменят своето местоживееие. Бедността на семейството е характеристика на децата, които не посещават училище според 30% от учителите, а една пета споделят наблюденията си, че децата в тази възрастова група, които най-често отпадат, са от непълни семейства или са оставени от родителите си за отглеждане от други роднини.

Социалните работници също потвърждават оценките на преподавателите, че **отпадащите са предимно деца от ромски произход (88% от мненията)**. Според тях много рядко се случва да отпаднат деца на български (4%), турски (2%) или българомохамедански семейства (1%).

Друга характерна черта на отпадащите деца е тяхното местожителство. Помолени да определят къде живеят семействата на децата, които не посещават училище, социалните работници посочват, че **това са деца, населяващи града (34%) или махали извън града (34%)**, като в преобладаващата част от случаите тези деца се определят като живеещи при лоши битови условия.

КАРЕ⁶

Най-голям брой отпаднали ученици има след VIII–IX клас, като в горните класове отпадането не е етнически обазрено, докато в малките класове, отпадналите ученици са представители предимно на етническите малцинства. Основната причина е липсата на мотивация за участие в учебния процес, не виждането на връзка с трудовата реализация след това.

Експерт, НС, София

Където населението е с преобладаващо ромски етнос, много отпадат децата до IV клас. До IV клас малко трудно ги събираме, а особено момчетата – тях след IV клас трудно ги прибираме.

Експерт, РИО, Търговище

Сега, че това са повече роми, това е така. Това, че са от бедни семейства. Мисля, че повечето са момичета, защото тях, ако ги пуснат, е до VII–VIII клас. Момчетата учат до по-късно. При всички положения, когато отпадат, това са по-бедните деца.

Експерт, гр. Омуртаз

⁶ В това и в следващите карета са представени цитати от проведените групови дискусии и дълбочинни интервюта.

Макар че го голяма степен характеристиките на децата, които отпадат след началното образование, са аналогични с вече посочените за по-малките деца, тук се появява и един друг фактор. Според

15% от учителите, на този етап от образованието се отказват от училище и децата, които не харесват по някаква причина училището, както и „мързеливите“ ученици.

Таблица 6.
Кои деца отпадат най-често между I–IV клас и V–IX клас? (% по колони)

	I–IV клас	V–IX клас
От етническите малцинства	77,0	65,2
Чиито семейства често се местват	39,3	28,7
Бедните	29,3	27,0
Които не живеят с родителите си	20,9	29,8
Деца на разведени родители, деца от непълни семейства	19,4	20,8
Не владеещите добре български език	10,5	7,9
Деца, които не харесват ученето/училището	9,9	15,2
Мързеливите	9,4	14,0
Които не са от населеното място, в което се намира училището	8,9	9,6
Принудените да работят	6,3	21,3
С проблеми във физическото развитие-деца	5,2	1,7
С проблеми в психическото развитие	4,7	3,4
Конфликтните	4,2	10,1

База: Учители на отпаднали ученици (I–IV клас – N=191), (V–IX клас – N=178); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор.

Една трета от децата живеят в семейства, в които има двама или повече безработни. Според данните от изследването, сред децата на възраст 12–16 години **в 40% от техните семейства работи само един от отглеждациите ги възрастни хора**, а други 20% посочват, че двама от възрастните, грижещи се за него, имат работа. Изключение са случаите на повече от двама заети в домакинството.

Показателна за положението на семействата е споделяната и от родителите информация. **Половината от семействата на отпадналите от училище деца разчитат на получаваните социални помощи.** Постоянната работа е източник на доходи за близо 30% от изследваните семейства. Най-често обаче, домакинствата разчитат на временна заетост, месечни добавки за деца и социални помощи.

Други характеристики на семействата на отпадналите от училище деца са свързани с вече посочените непълни семейства, пътуващите извън страната или работещи в друго населено място родители, както и тези в проблемни семейства (например, с родители, склонни към употреба на алкохол).

Силата на фактора „заетост“ се увеличава с нарастване големината на семейството и броят на

децата в него. Децата на безработни родители или бедни семейства с много деца са по-често сред контингента на отпадналите ученици. В големите ромски семейства родителите преценяват кое и колко от децата си да пуснат на училище. Демотивиращо въздействие за спирането на детето от училище може да окаже липсата на видим напредък в знанията на детето. Този фактор действа както по отношение на родителите, така и върху самите деца.

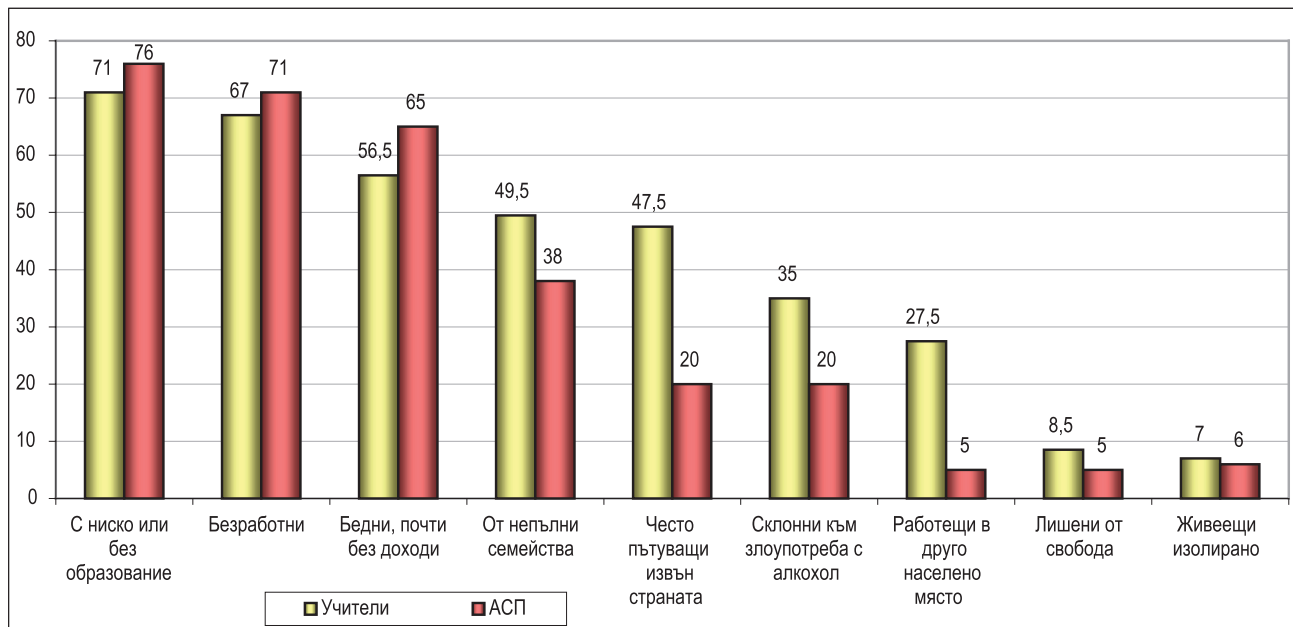
Повече от 60% от децата на възраст 12–16 години в изследването имат братчета и/или сестричета в училищна възраст. Освен отпадналото от училище дете, често има още едно и по-рядко две отпаднали от училище деца. В над 50% от семействата, в които има още едно дете на възраст до 16 години, то също не ходи на училище. В семействата с три деца в 37% от случаите не ходи на училище едно от тях и в същия дял от семействата – не посещават училище и другите 2 деца.

По мненията на учителите (повече от 50%), които в своята работа имат пряк контакт както с децата, така и с техните семейства, **родителите на отпадналите от училище деца обикновено са с ниско или без образование, безработни и като цяло – много бедни.** Мненията на социалните

Графика 4.

Родителите на децата, които отпадат от училище, обикновено са: (в %)

База: Учители на отпаднали ученици N=200; Представители на АСП N=100; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

работници за родителите на тези деца напълно се припокриват с описанията, направени от учителите – хора без образование, без заетост, без или с ниски доходи, живеещи в бедност. Според близо 90% от интервюираните това са хора почти или напълно неграмотни. В своите изказвания децата потвърждават това, посочвайки, че възрастните хора, грижещи се за тях, са с начално или основно образование. Случаите на завършено средно образование, според мненията на самите деца, са редки. В най-добрия случай, децата отпаднали от училище, са отглеждани от родители, които имат основно об-

разование. Мъжете в семействата като правило са с по-високо образование от жените. Тази структура на по-висока образованост на момчетата в сравнение с момичетата се възпроизвежда и в момента.

Трябва да се отбележи, че образованието на родителите оказва влияние както върху продължителността на обучение на децата, така и върху периода на тяхното отпадане. Данните от изследването показват, че по-високото образование на единия или на двамата родители се оказва фактор за по-продължително присъствие на децата в училище и отпадане на по-късен етап от системата.

Таблица 7.

Завършен клас от детето по степен на завършено образование на бащата (в % по колони)

	Посочете каква е най-високата степен на завършено образование на бащата-настойника					
	Без образование	Начално	Основно	Средно	Висше	Няма партньор – сам родител
до втори клас	68,5	42,4	30,1	16,7		53,8
трети клас	11,2	14,1	13,7	10,4		13,7
четвърти клас	6,7	13,1	13,2	12,5		8,5
пети клас	6,7	12,1	14,6	6,3		8,5
шести или седми клас	1,1	13,6	19,2	45,8	100,0	12,0
други случаи	1,1	2,5	7,3	8,3		
Не знае/не отговорил	4,5	2,0	1,8			3,4
База	89	198	219	48	1	117

Таблица 8.
Завършен клас от детето по степен на завършено образование на майката
(в % по колони)

	Посочете каква е най-високата степен на завършено образование на майката-настояника					
	Без образование	Начално	Основно	Средно	Полу-висше	Няма партньор – сам родител
до втори клас	57,4	44,1	29,0	20,0		59,1
трети клас	16,8	14,1	10,0	13,3		9,1
четвърти клас	7,1	13,7	12,5	13,3		4,5
пети клас	7,7	12,2	13,5	6,7		9,1
шести или седми клас	6,5	11,8	25,0	40,0	100,0	9,1
други случаи	1,9	2,3	7,0	6,7		4,5
Не знае/не отговорил	2,6	1,9	3,0			4,5
База	155	263	200	30	2	22

КАРЕ

Това, което е правено в годините назад ориентира, че най-много са децата от ромската принадлежност. Прави впечатление, че сред другите общности образованието има доста сериозно място, поради което там проблема не е така болезнено съществуващ. Реално най-силен е точно поради социални причини в ромската общност, където децата се използват като средство за изхранване и прехрана. Това, което сме установили: икономическата нестабилност, необходимост от работна ръка за изхранване на семейството. Увеличава се броя на необхванатите деца.

(експерт, София).

Специфичното тук (в България) е, че това е проблем предимно на учениците от ромски произход и тъй като през последните години те като абсолютен брой и процент нарастват, то този проблем заплахва да стане, ако не се вземат мерки, основен за българското образование, а и един от основните за българското общество.

(експерт, МОН, София)

На първо място децата от ромски произход, не можем да речем децата от останалите етнически групи в някаква смислена класация. Най-сериозните причини при децата от ромски произход, те се преплитат и взаимно се обуславят. На първо място е самата ценностна система, в която образованието не е ценност. От тук и самите родители не осъзнават реалната необходимост от това децата да ходят на училище, не възпитават такива навици в тях и родители и ученици разглеждат много често посещаването на училище като някакво задължение, което не е особено приятно.

(експерт, София)

Изследването сред по-големите отпаднали деца от 12 до 16 г., техните родители и родителите на децата на възраст 7–11 години, показва интересни данни относно отпадането от училищата с различен етнически състав. Почти равен е дялът на тези, които определят училището, което е посещавало детето като ромско или смесено (с деца от различни етнически групи) – около една трета от децата и родителите са посочили всеки един

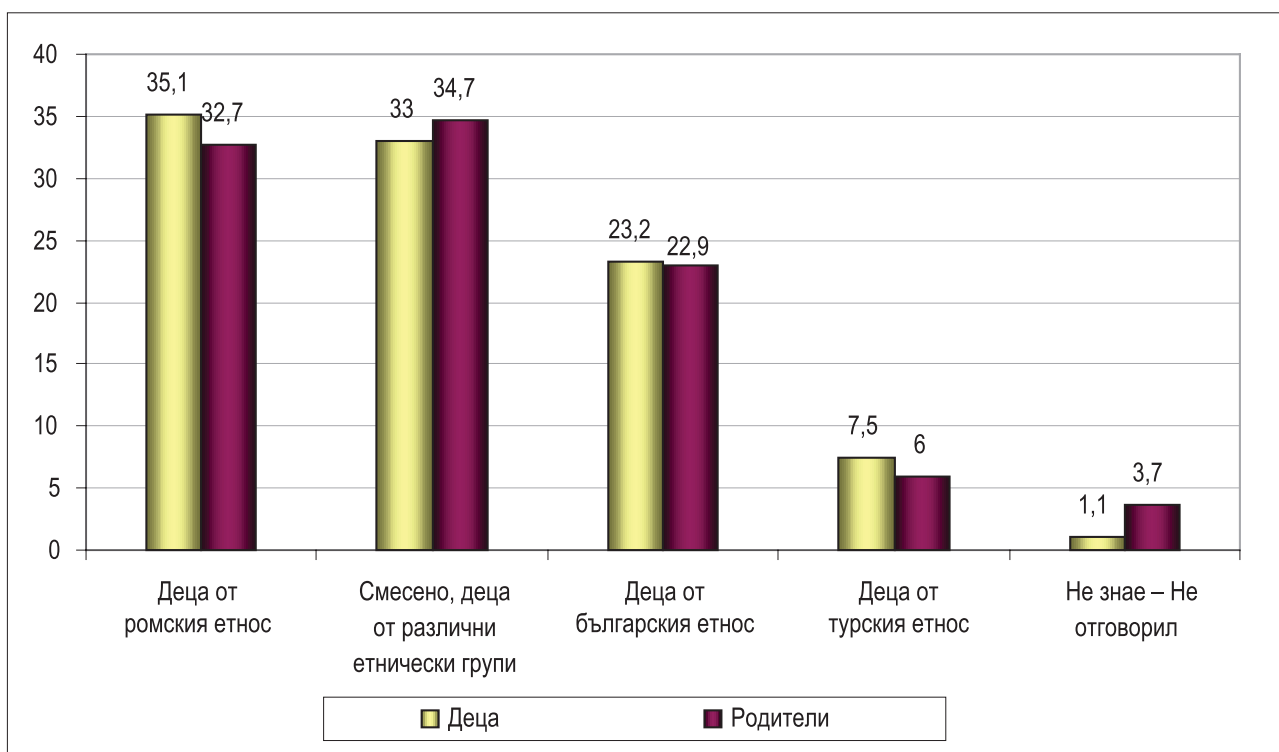
от тези отговори. С близо 10% по малък е дялът на отпадналите от училища, в които преобладават българчета. В най-голяма степен отпадането от училища с предимно ромски деца се наблюдава в столицата, докато в страната, много по-често в сравнение със София, отпадащите са учили в смесени училища или такива с преобладаващо български деца. Това основно се дължи на структурата на заселване на ромската общност в големите градове,

където те се обособяват в отделни махали и квартали, докато в малките населени места представителите на етноса са по-интегрирани.

Наличието на училище в населеното място и/или в квартала по местоживеене на отпадналите деца на възраст 12–16 години, не е сериозен проблем. Една голяма част от тях са прекъснали своето обучение, докато са посещавали училище в техния собствен квартал (67%) или в рамките на населеното място (24%) и само на 9% от отпадналите деца се е налагало да посещават училище извън града/селото, в което живеят.

Друга характеристика, която до голяма степен насочва и към част от причините за отпадане на децата, е съставът на класовете, посещавани от децата. **Между 30% и 40% от отпадналите от училище деца в различните възрастови групи са учили не със свои връстници, а с деца по-малки или по-големи от тях.** За обучение в слети паралелки съобщават около 6% от интервюираните деца на възраст 12–16 години и два пъти по-малко родители. Сред отпадналите по-големи деца, много по-често се откриват такива, които са учили с по-малки деца, което е резултат от тяхното изоставане в усвояването на учебния материал и необходимостта от повтаряне на класовете.

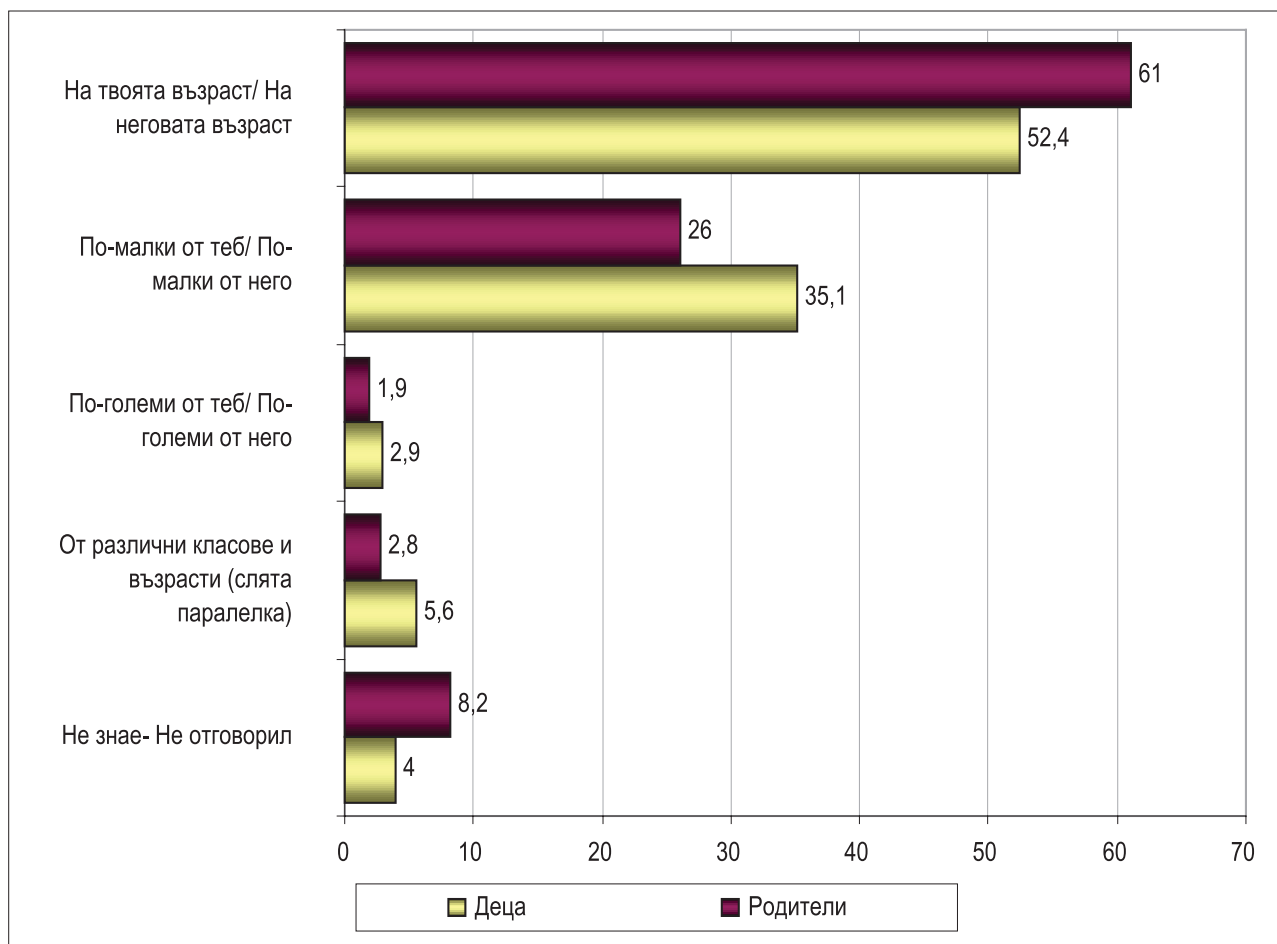
Графика 5.
В училището, в което учеше, повечето деца бяха: (в %)

База: Отпаднали деца N=624; Родители на отпаднали ученици N=672;

Графика 6.

Децата, с които учеше последно в един клас, бяха: (В %)

База: Отпаднали деца N=624; Родители на отпаднали ученици N=672;

Приятелският кръг и моделите на поведение и подражание са сред факторите, оказващи влияние върху непосещаването на учебни занятия, отказа от ходене на училище и отпадането от него. За една четвърт от интервюираните деца, близко-

то обкръжение почти или напълно е съставено от деца, които не посещават училище. За други 30% половината от познатите им не посещават училище, а малко над 40% общуват с деца, ходещи на училище.

IV. ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕТО НА ДЕЦАТА ОТ УЧИЛИЩЕ

Преди представянето на получените емпирични данни относно причините за отпадане на децата от училище, трябва да бъдат направени няколко уточнения:

1. Настоящото емпирично изследване е социологическо, а не статистическо. В своята основна част то измерва субективни мнения, нагласи, отношения, очаквания и пр.
2. При изготвяне на двумерните разпределения за някои от въпросите бе направено окрупняване на категориите отговори, което цели да улесни четенето на таблиците.
3. В частта на изследването, разглеждаща политиките за превенция на отпадането от училище, се представят мненията на заинтересованите страни относно ефективността/неефективността на съответните политики, а не се прави измерване на действителната им ефикасност

При анализа на причините за отпадането от училище в съществуващите литературни източници и проведени вече изследвания се констатира, че те обикновено се групират в няколко основни категории: **икономически, етнокултурни, социални, образователни**. Емпирично идентифицираните причини за отпадане от училище до голяма степен съответстват на теоретично обосноваваните категории. Основните фактори, които според емпиричните данни оказват силно влияние върху отпадането от училище, са:

1. **Икономическо състояние** на семейството, в което живее детето, представено чрез различни индикатори, обобщени в комплексен фактор, който оказва силно влияние за напускане на училище. До голяма степен икономическото състояние на домакинствата е свързано и с етническата принадлежност на техните членове.
2. **Етническата принадлежност**, която води до придържането към определени културни стереотипи, които оказват най-силно влияние, когато семейството живее в компактна група сред представители на собствения етнос. Етническата принадлежност проявява влиянието си върху отпадането от

училище както чрез икономически мотиви за напускане (ниски доходи, лош жизнен стандарт и битови условия, безработица и др.), така и чрез т.нар. семейни причини (ранни бракове, непълни семейства и др.).

3. Третата основна група мотиви за отпадане от училище се детерминират от **училищната среда и свързаните с нея образователни фактори**. От една страна, това са мотиви, свързани с трудности, които детето среща в училище; от друга страна – ценността на образованието, интересът към учебния процес и произтичащото от него желание/нежелание да се посещава училище; трето – конфликтни отношения със съученици и/или учители. Като цяло тези мотиви са по-слабо зависими от икономическите характеристики на отпадащите от училище деца. Интересно е също така, че най-рядко срещани са тези мотиви сред турската общност, а сред българските и ромските деца тяхното влияние е сходно. Съществуват и някои обективни страни на училищната среда, които влияят върху отпадането от училище и върху броя на прекараните от детето години в училище – наличие и ефективност на предучилищната подготовка, качество и сложност на учебното съдържание, квалификация на учителите, обучение в смесени и непълни паралелки и др. брой прекарани години на детето в училище и пр.

Резултатите от проведеното проучване очертават основните причини за отпадането на децата и от специфичната гледна точка на изследваните целеви групи. Характерното за всяка една от тях е склонността тези причини да се търсят и обясняват със силата на фактори извън възможностите за влияние на съответната група. Така например родителите са особено склонни да търсят и посочват икономически причини за това, че детето им не посещава училище. Липсата на финансови средства за осигуряване престоя на детето в училище под формата на пари за грехи, храна, учебници и тетрадки заемат водещо място в изказаните от родителите мнения.

Графика 7.**Основни причини за отпадане на децата от училище според мненията на техните родители (в %)**

База: Родители на отпаднали ученици (N=624); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Таблица 9.**Основни причини за отпадане на децата от училище според мненията на учителите (в % по колони)**

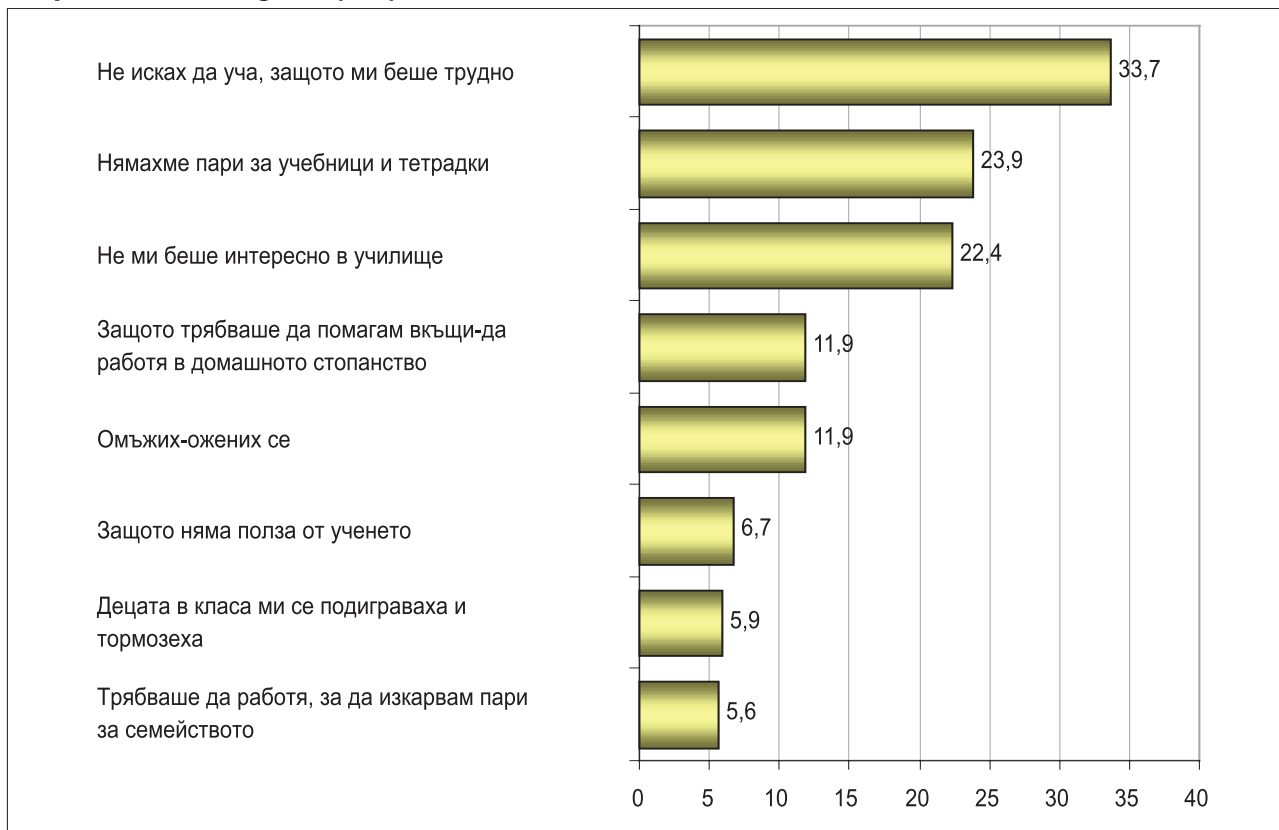
	Отпадащи в I–IV клас	Отпадащи в V–IX клас
Родителите им не се интересуват от тях и образованието им	54,2	55,4
Бедност на семейството	49,5	41,3
Проблеми в семейството/между родителите (развод, пиянство, побой)	37,5	33,2
Родителите им не ги пускат на училище	35,9	32,1
Ниска степен на училищна готовност при постъпване в училище	21,9	4,9
Помагат възрастни/грижат се за свои близки	21,9	29,3
Трудно се адаптират към училищната среда, учебния процес	18,8	8,7
Трудно им е да се справят с преподавания материал	18,2	20,1
Не говорят/разбират добре български език (семейният им език е различен от българския)	17,7	7,1
Не виждат полза да учат	16,7	29,9
Женят/омъжват се	7,3	48,9
Не им е интересно в училище	6,8	14,7
Децата са принудени да работят	5,7	23,4
Забременяват, раждат деца	1,6	17,9

База: Учители на отпаднали ученици N=200; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Графика 8.

Основни причини за отпадане на децата от училище според мненията на децата на възраст 12–16 години (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Таблица 10.

Основни причини за отпадане на децата от училище според мненията на служителите в АСП (в %)

Причина	% от респондентите
Бедност на семейството	69
Родителите им не се интересуват от тях и образованието им	65
Не виждат полза да учат	53
Родителите им не ги пускат на училище	51
Женят-омъжват се	41
Забременяват, раждат деца	33
Проблеми в семейството-между родителите (развод, пианство)	32
Не им е интересно в училище	26
Помагат възрастни-грижат се за свои близки	25
Не говорят-разбират добре български език	19
Трудно се адаптират към училищната среда, учебния процес	19
Трудно им е да се справят с преподавания материал	17
Ниска степен на училищна зрялост при постъпване в училище	14
Децата са принудени да работят	12
Живеят далече, налага се да пътуват от други населени места	9
Имат психически-физически увреждания	7

База: Представители на АСП N=100; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

За самите деца причините за отпадане от училище са свързани по-скоро с трудностите в учебния процес и липсата на интерес към изучавания материал. Сред част от техните отговори също присъстват икономическите причини, но водещи, особено във възрастовата група 12–16 години, са факторите на училищната среда.

Учителите и служителите в Агенцията за социално подпомагане от своя страна търсят причините за отпадането на децата от училище най-вече в техните родители и липсата на заинтересованост към образованието на техните деца, към несериозното отношение или съзнателния отказ да изпращат децата си на училище.

По-году ще бъдат разгледани основните групи причини за отпадането на децата от училище през погледа на различните категории респонденти – отпадналите деца, техните родители, учителите и социалните работници.

4.1. ИКОНОМИЧЕСКИ ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Лошото икономическо положение на много български семейства се счита за един от основните фактори за отпадане от образователната система. Безработицата, ниските доходи, пониженият стандарт на живот и нарастваща бедност на определени социални слоеве поставят много деца в затруднени условия. В момента България е една от най-бедните държави в Европа и ниските доходи не позволяват на много родители да покрият разходите на своите деца за образование. От груга страна, детето, което не посещава училище, е ценна работна ръка и често подпомага формирането на бюджета на домакинството. Тази картина се конкретизира от проучване на Световната банка, което показва, че делът на обхванатите в образователната система деца, числящи се към 20% от най-бедните домакинства, е значително по-нисък от средния за страната (17% спрямо 22% за предучилищното образование; 77% спрямо 90% за начално и прогимназиално образование; 14% спрямо 46% за гимназиално образование)⁷.

Като следствие от икономическата ситуация, в която живеят много деца, се разглежда тяхната принудителна ангажираност в училищна възраст с дейности, които предполагат откъсване или най-

малкото нарушаване на учебния процес. На голяма част от тях се налага да поемат грижата или за по-малките си братя или сестри, или за възрастни и болни хора. Децата са включени и в изкарването на прехраната на семействата си. Видът на техния труд е в зависимост от населеното място, традициите, поминъка и големината на семейството. Някои деца обаче, се включват в трудови изяви не само в рамките на собственото домакинство, но и в различни форми на платен труд. Това ги поставя в невъзможност да посещават училище и да се подготвят пълноценно. Такива деца отпадат в ранна степен на обучението си, усвоили само елементарни умения за четене, писане и смятане. Отпадането по икономически причини се свързва и с не малкото случаи на **миграции на семействата**:

- от селото към града;
- от град в друг град;
- извън пределите на страната.

Обикновено родителите не вземат отпускно свидетелство за децата си и не може да се проследи къде живеят те и дали посещават училище. Така много често отпадането от училище става функция на различни икономически мотивирани миграционни модели.

Отпадането по икономически причини се констатира и в груги изследвания (Димова, 2004) като сериозен проблем на образованието и обществото ни. Включването на децата в различни форми на икономическо участие често е свързано с нарушаване правата на детето и е една неблагоприятна характеристика за качеството на живота и състоянието на българското общество.

В проведеното количествено изследване на **отпадналите от училище деца** се изтъкват като причина за прекратяване на обучението различни икономически основания:

а) 24% посочват: **„нямахме пари за учебници и тетрадки“**. Липсата на средства за покупката на тези учебни пособия се споменава много по-често от децата от ромската и турска етническа група, и по-рядко от българите (26% роми, 26% турци, 16% българи).

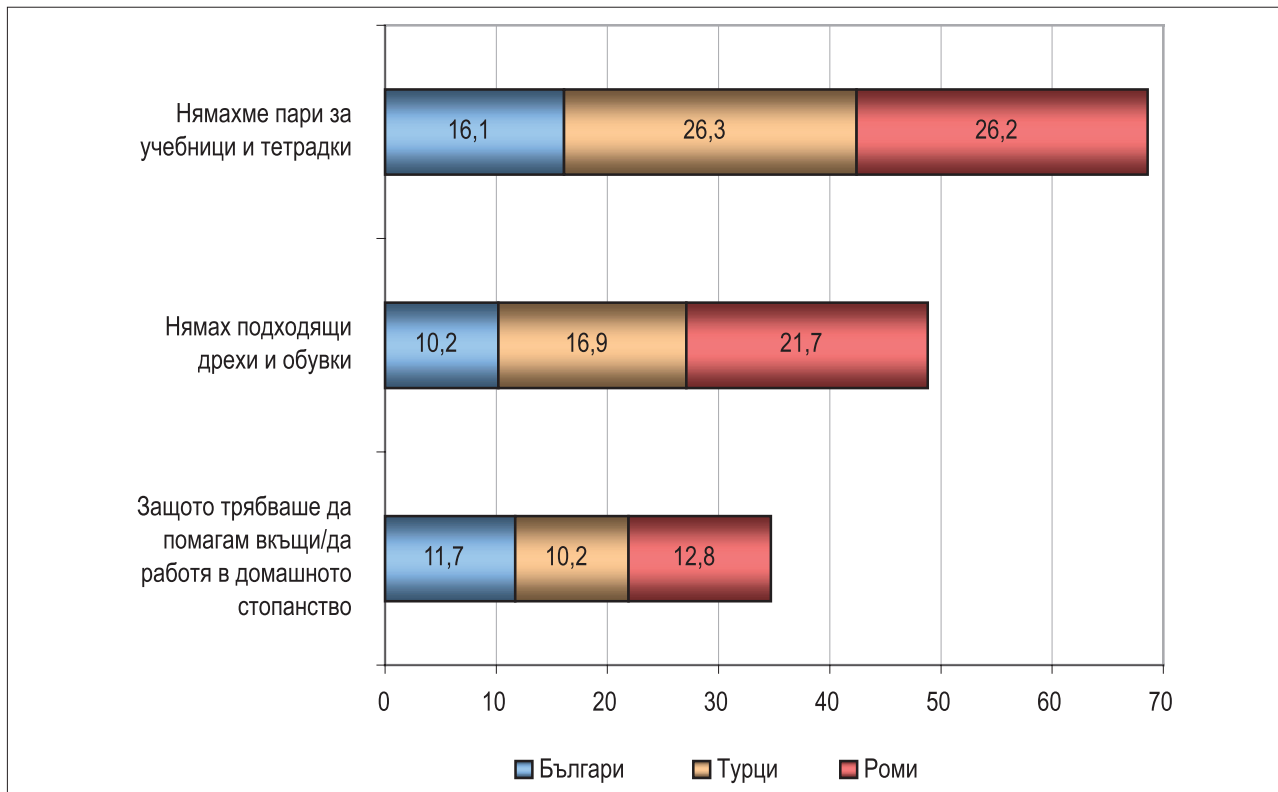
б) **„трябваше да помагам в къщи, да работя в домашното стопанство“** е сред причините за отпадането от училище на 12% от децата на възраст 12–16 години.

⁷ Оценка на бедността, Световна Банка 2002.

с) липсата на „**подходящи дрехи и обувки**“ е основание да не се посещава училище за 19% от децата. Тази причина по-често се споменава

от децата от ромски произход и най-рядко от българчетата.

Графика 9.
Икономически причини за отсъствие или напускане на училище (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624)

Като цяло, всички отговори на респондентите, свързани по някакъв начин с липсата на средства за училище, бяха обобщени в отговора „училището е скъпо“ и те се посочват най-вече от представителите на ромската общност – 63%. Сред останалите етнически групи подобни финансови затруднения се споделят от 14% от българите и 20% от турците. Отпадналите поради липса на средства („училището е скъпо“) заявяват, че :

- „са харесвали да ходят на училище“ – 35,3%
- „понякога са харесвали да ходят на училище“ 26,8%
- „не са харесвали да ходят на училище“ 35,9%.

Това води до извода, че над 60% от тези деца са имали в една или друга степен позитивно отношение към училището и при по-добри икономически условия вероятно значителна част от тях не биха отпаднали от образователната система.

Според децата, друга причина за отпадане от училище е „грижата за семейството“ и участието им в различни форми на детски труд („трябваше да помагам в къщи“, „трябваше да работя, за да

изкарвам пари“). Тази причина е посочена от 23,4% българи; 15,3% турци; 59,1% роми. При децата посочили „грижата за семейството“ като причина за отпадане от училище 51,1% са с „безработна майка“, а 9,5% заявяват, че „никой не се грижи за мен“. Децата отпаднали поради необходимост „да се грижат за семейството си“ освен това заявяват, че:

- „са харесвали да ходят на училище“ 39,4%
- „понякога са харесвали да ходят на училище“ 36,5%.

Така за почти 2/3 от децата, отпаднали по икономически причини („липса на средства“, „необходимост да работят“), училището е било място, което са посещавали с желание. От тази гледна точка изглеждат оправдани всички усилия, които се полагат за икономическа подкрепа на семействата и децата в лошо материално положение, както и мерките в тази насока, прилагани от различни държавни институции и НПО.

Според родителите на отпаднали ученици, основните проблеми, които са имали, докато

детето е посещавало училище, са отново главно от икономически характер:

- „не можехме да му осигурим подходящи грехи“, според 47% от изследваните родители. Лицата, които посочват този отговор, в по-голяма степен са роми – една втора от тях изтъкват тази причина. Сред българите и турците осигуряването на облекло за децата е било проблем за една трета от семействата. Освен това, с увеличаването на броя членове в домакинството, нараства и дялът на хората, които посочват, че са имали затруднения с осигуряването на грехи на своите деца (40% са от „домакинства до 4 души“; 50% са от „домакинства с 5–7 души“; 58% са от „домакинства с 8 и повече души“).
- „не можехме да му осигурим учебници и тетрадки“, посочват 39% от родителите. Такива трудности са значително по-често срещани сред домакинствата, в които има пенсионери (47%) или безработни (42%) и по-рядко при работещите – 34%. По етнически признак този проблем е най-силно изразен сред ромското население (41%), докато при турците и българите той е валиден за почти равен дял от домакинствата (30–33%)

Най-честите причини за отсъствията на децата от училище също основно гравитират в сферата на икономическите обяснения:

- 41% от родителите посочват, че „няма пари да се купят тетрадки и учебници“
- децата „трябва да работят, за да изкарват пари“ според 13% от родителите.

При описване на конкретните причини за отпадане от образованието на собственото де-

те родителите отново акцентират на икономическите затруднения:

- 41% от родителите заявяват „нямахме пари за грехи и храна“. Лицата, посочващи по-често този отговор, са представители на ромския етнос (ромите са 45%; турците – 34%; българите – 25%). Липсата на средства за храна и грехи в по-голяма степен представлява проблем и е причина за отпадане на децата от домакинствата с голям брой членове. Повече от половината домакинства с 8 и повече души дават този отговор, докато при домакинства до 4 души те са 35% и 44% при домакинства с 5–7 членове;
- „нямахме пари за учебници и тетрадки“ е посочено от 30% от респондентите. Този проблем също по-често става причина за напускане на училище от децата най-вече сред групите на големите домакинства и в ромската етническа група.

Бедността като причина за отпадане на децата от училище се посочва и от останалите респонденти. Според 50% от **учителите** и 69% от **представителите на социалните служби** „бедността на семейството“ е съществена причина за отпадането от училище. В допълнение, 25% от представителите на социалните служби заявяват, че децата прекъсват училище, защото трябва да „помагат в къщи, грижат се за свои близки“.

Икономическите причини като основание за отпадане се изтъкват и от респондентите в качествените изследвания. Родителите в проведените групови дискусии акцентират главно върху ниските доходи, бедността и недоимъка, които са главна пречка децата им да посещават училище.

КАРЕ

При всички положения, когато отпадат, това са по-бедните деца.

(експерт, гр. Омуртаз)

Всичко се свежда до това – до финансова стабилност на родителите.

(експерт, гр. Смолян)

Сериозният недоимък е такъв проблем, който се оказва бариера пред изпращане на децата на училище.

(експерт, София)

Причините, свързани с недостига на парични средства. Просия, кражби.

(експерт, Правителство, София)

Родителите на отпаднали деца от ромския кв. Факултета в София като цяло смятат, че поради трудния, беден и изпълнен с много лишения живот, който водят, те не могат да отделят нито необходимото внимание, нито нужните средства за обучението на децата си. Според родителите образованието е полезно нещо, но по-важно е изкарването на прехраната и грижите за семейството.

Тази ситуация принуждава родителите роми да прекратяват обучението на своите деца и да ги използват активно в намирането на прехрана. Вследствие на това образователните приоритети остават на по-задно място в йерархията на ценностите.

В някои случаи изход от бедността родителите намират в **миграцията**. Те са принудени да пътуват извън населеното място, където живеят, включително и зад граница. Миграцията на родителите означава или че децата пътуват със семейството и прекъсват училище, или остават в населеното място без родителите си и отново се появява голям риск да прекъснат училище поради липса на родителски контрол. „Повишава се броят на децата, които се гледат от баби и дядовци и които не могат да се справят с тях“ (експерт, правителство, София). Понякога честата смяна на училища се превръща в демотивиращ фактор за учене и адаптация в нови условия. Според **35% от децата** и **30% от родителите** напускането на училището е било предшествано от „**преместване на цялото семейство в друго населено място**“. Така миграцията, породена от икономически причини, също води до отпадане на децата от училище.

Оптимизирането на училищната мрежа и закриването на училища също рефлектира върху отпадането по икономически причини, защото децата трябва да пътуват ежедневно или да наемат квартира в близкото селище, което е още по-скъпо за родителите, „**основанията са пак икономически – липса на средства да пътува до по-отдалеченото място**“ (експерт, Правителство, София).

Основни занимания на децата, отпаднали от училище

Както вече беше посочено, част от децата започват да отсъстват от учебните занятия и впоследствие отпадат от образователната система поради необходимостта от подпомагане на семейството в ежедневната грижа за прехраната или за други членове на домакинството. Тази причина за отпадане от училище беше посочена от повечето експерти, учители и социални служители. Част от самите родители признаха, че са спрели от училище своите деца, защото имат нужда от помощ в домакинството или в своята ежедневна работа.

Според изследваните ученици на възраст 12–16 години, **децата, които не посещават училище, най-вече бездействат, виждат се с приятели или си стоят вкъщи, но без това да е свързано с някаква трудова дейност или конкретна причина, оправдаваща отсъствието им от училище**. Това се посочва от 67% от интервюираните деца. Отговорите обаче, очертават и други изпълващи ежедневието на неучещите деца занимания, по-разпространени сред които са:

Таблица 11.

Според вас с какво се занимават децата, които не ходят на училище? (в % по колони)

	Деца	Родители	Учители
Стоят си вкъщи, нищо не правят, виждат се с приятели	66,8	73,7	11,7
Грижат се за някого в семейството	28,7	33,2	48,7
Събират, предават вторични суровини	23,7	27,1	40,6
Помагат в домашното	15,1	17,6	26,4
Събират, предават билки, гъби, плодове и др.	14,1	13,2	16,2
Грижат се за своето семейство	13,1	11,5	14,7
Работят в строителството	10,1	9,8	17,8
Просят	8,0	10,9	19,8
Крадат	7,9	13,2	24,4
Работят в селското стопанство	6,6	9,2	11,7
Работят в търговията	3,2	3,4	8,6
Работят в услугите	2,2	2,1	10,7
Проституират	1,8	2,2	4,6
Друго	3,2	0,9	7,1
Не знае– Не отговорил	4,6	2,7	7,6

База: Децата отпаднали от училище (N=624), Родители на отпаднали деца (N=672), учители на отпаднали деца (N=197); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

грижа за някого в семейството, спомената от близо 30% от респондентите; събиране и предаване на вторични суровини (24%); събиране на билки, гъби и плодове; оказване на помощ в домашното стопанство, работа в строителството или грижата за собственото си семейство.

Една част от децата (23%) споделят, че самите те често или само понякога са работили срещу заплащане, докато все още са ходили на училище. Основните дейности, извършвани от тях, са: **събирането и предаването на вторични суровини – най-разпространен начин за изкарване на пари (42%); събиране и предаване на билки, плодове или други растения (28%); работа в строителството или в селското стопан-**

ство – и двете са споменати от всяко пето работило за пари дете. Работили по време на своето обучение деца се откриват най-вече сред момчетата и живеещите извън София населени места.

Според повече от половината интервюирани учители (61%), съчетаването на учебния процес и работата от децата не може да се нарече изключение. Наблюденията и предположенията на учителите за дейността, с която се занимават работещите отпаднали деца, са свързани най-вече с грижата за някой от семейството или събирането на вторични суровини. Освен останалите занимания, които вече бяха споменати, при учителите се наблюдава по-висок дял на смятащите, че отпадащите от училище деца се занимават с незаконни дейности.

КАРЕ

Много бедните семейства имат много деца, това е характерно за ромските семейства. Те не могат да оцелеят по друг начин, освен ако не накарат децата да отидат да просят или да събират вторични суровини и да донесат някой лев, или пък при толкова много деца по-големите деца трябва да гледат по-малките. Те трябва да си останат вкъщи, да гледат по-малките деца, защото, ако майката работи, няма кой да ги гледа.

(учител, София)

Миналата година имахме работещи, те са на 14 и помагат на семействата си.

(учител, Омуртаз)

При нас има същите проблеми, освен това, че има и деца, които се грижат за по-малките си братчета и сестричета, болни баби и дядовци, с това също ги ангажират в семейството.

(учител, Омуртаз)

За мизерни средства. Както майките им мият прозорци за по 2 лв. на ден, така и децата може би получават нещо съвсем символично.

(учител, Омуртаз)

Ами мъжете излизат с каруци и обикалят, докато ние се грижим в къщи за децата. Оставяме ги даже на по-големите братя и сестри, да гледат по-малките, за да излезем ние и да изкараме поне днес какво да ядем.

(родител, София)

И моето дете отиде да работи, за да може да си купи обувки. Няма, просто нищо не мога да му помогна. От 13 годишни вече са по строежите. Някъде копаят.

(родител, София)

Оценките на родителите за заниманията на децата са аналогични с тези, дадени от самите деца. Сред тях обаче, много по-често присъстват предположенията, че отпадналите деца не правят нищо конкретно и че тяхното време минава в „шляене“ или срещи с приятели (74%). Тези мнения изглеждат повлияни най-вече

от личните наблюдения на родителите, според които техните собствени отпаднали от училище деца предимно си стоят вкъщи или се виждат с приятели. В една десета от случаите се споменават дейности като грижа за други деца или възрастни хора в семейството или помощ в домашното стопанство.

Графика 10.

Сега, когато детето не ходи на училище с какво се занимава? (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624), Родители на отпаднали деца (N=672); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Освен бездействието, споменато от почти една втора от изследваните деца, **всяко пето дете работи, за да изкарва пари за подпомагане изхранването на своето семейство, а между 8 и 15% е дялът на тези, които помагат на своето семейство чрез грижа за някои от своите братя, сестри, по-възрастен човек или в домашното стопанство.** Практиката, наблюдавана основно при ромските семейства (най-вече в семействата с много деца), е едно от големите момичета да бъде спряно от училище, за да помага при отглеждането на по-малките деца и домакинската работа, докато в това време родителите работят или търсят прехрана.

Приблизително 12% от родителите споделят, че децата им упражняват трудова дейност срещу възнаграждение. Извършващи платена трудова дейност деца се откриват значително по-често сред момчетата на възраст 12–16 години – 30% от тях посочват, че в момента работят. Дялът на работещите момичета е три пъти по-малък. За сметка на това обаче, сред тях е много по-разпространена

практиката за оказване на помощ в домакинството чрез грижи за възрастен човек, малки деца или за собственото семейство. Грижата за възрастни хора, братя и сестри по-често присъства сред заниманията на децата извън София.

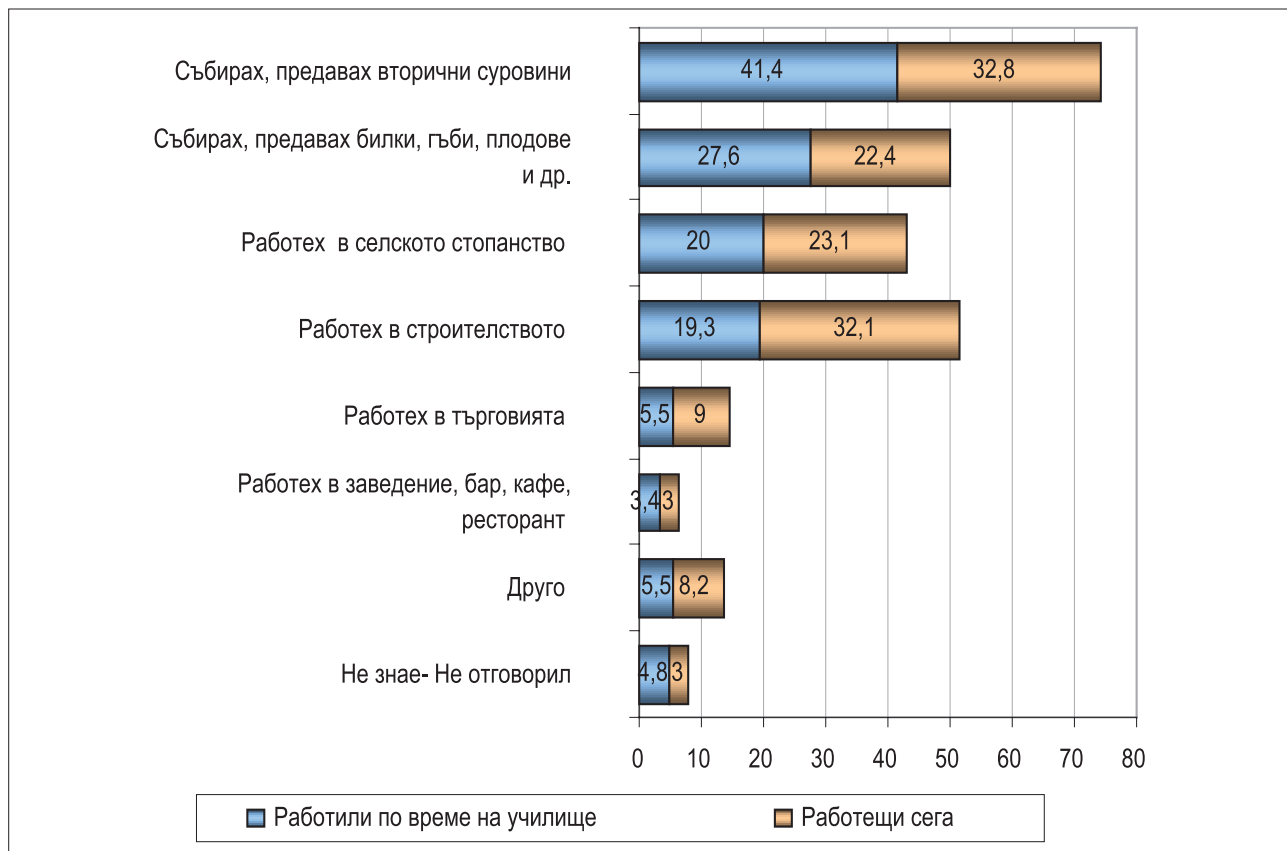
Приблизително 22% са децата на възраст 12–16 години, които посочват, че в момента имат платена работа, с която подпомагат изхранването на семейството си. Сферите им на дейност не са по-различни от вече посочените – основната им заетост е свързана със събирането на вторични суровини или работа в строителството. Малко над една четвърт от работещите са ангажирани със селскостопанска дейност или в събиране на билки, плодове, гъби и др. подобни. Съществува известно разпределение на трудовете дейности според пола на децата: момчетата основно работят в строителството, докато момичетата – в селското стопанство. Повечето занимаващи се със събирането на вторични суровини деца са момчета.

Типът на населеното място, в което живеят децата, предпоставя и естеството на трудовата дей-

ност. В големите градове това е събиране на вторични суровини; в малките градове и селата – събирането на билки, гъби, плодове и работа в селското стопанство; в София – работа в строителството. С последната дейност се занимават повече момчетата, в чиито семейства се говори български език, в сравнение с турско и ромско говорещите.

Получаваните за седмица средства за извършваната работа варират в широк диапазон – от 3 до 150 лева, в зависимост от естеството на работата и заетостта на детето. Част от тях успяват да заработят една добра месечна сума, която със сигурност не би могла да бъде пренебрегната от голяма част от домакинствата.

Таблица 11.
Каква работа вършеше, за да печелиш пари? (в %)

База: Децата, работили по време на училище (N=145), Децата, работещи сега (N=134); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

КАРЕ

По цял ден стоят вкъщи, отиват помагат, дават им пари. По квартала тук, перат, боклучи чистят, дават им по някой лев.

(родител, София)

Някои с нищо не се занимават. Други гледат по-малките си братчета и сестричета, даже ги водят и в училище, когато няма кой да ги гледа. Тях не ги е страх от физически труд, не са мързеливи. Помагат на родителите си, било то вкъщи в ремонтните работи, било да секат дърва, пасат животни, хващат се за по 5–6 лева да работят на по-богатите в селото. Каквото се сетят всички правят – билки, гъби, орехи. Докато не свършат орехите, ангажимента им е там. Събират ги, чукат ги, после ги белят. Има фирми, които изкупуват орехите и им плащат по 3–5 лева на ден. Децата, ходят заедно с майките. Коприва берат.

(експерт, Омуртаз)

Някои помагат в домакинството, в отглеждането на децата. Други са на улицата, срещат се с приятели, не посещават училище, намират си приятели и извършват противообществени прояви. Започват да крадат, сбивания. В по-големите градове предполагам, че и наркотици започват да употребяват. Други деца просят, родителите им ги пращат да просят. Те не просят тук, а в големите градове. Да кажем сега е сезона във Варна, после се връщат.

(експерт, София)

С нищо не се занимават, което не е добре. Това в много случаи води до там, че те стават пациенти на детска педагогическа стая. Започват да се занимават с ранна криминална дейност.

(експерт, София)

4.2 ЕТНОКУЛТУРНИ ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Етнокултурните причини за отпадане са свързани с традициите, обичаите, ценностната система на различните социални групи и етноси. Етническата принадлежност влияе върху отпадането от училище, доколкото е свързана със социализирането на определени ценностни ориентации, които по особен начин предзадават отношението към обучението. Нещо повече, когато в съответната общност има вече изградена позиция към живота, тя естествено се възпроизвежда в групата. В този план образованието, професията, ежедневието, от което ходенето на училище също е неразделна част, също са включени в сферата на общностната ценностна регулация. Доколкото обаче, при ромите в голяма степен са съхранени традиционния начин на живот и ценности, модерна институция като училището се възприема като не особено подкрепяща модела на социализация на младите членове на ромската общност. Това е така, защото училището не подготвя децата непосредствено за бъдеща работа, а често откъсва детето от семейния занаят или намирането на прехрана всеки ден за значителен период от време, лишавайки семейството от детското участие и принос. В качествено изследване респондент заявява, например, че „ромите традиционно не обичат да ходят на училище. Имат друг бит. Предпочитат да ходят да просят, да се занимават с друго, отколкото да се образуват (експерт, Смолян)

Голямата бедност, ниският жизнен стандарт, домашното насилие също водят до усещането за безперспективност и липса на визия за бъдещето. Жизненият хоризонт е свят до преживяване „ген

за ден“. Инерцията на ежедневието и липсата на желание за образование са сериозна пречка за разрушаване на традиционните стереотипи и отрицателните нагласи към училището. При ромската етническа общност изследователите регистрират един отчетливо повтарящ се модел: „бедност – липса на навици и ценности, изключващи ги от образователната социализация – нежелание за учене и отсъствие на перспектива“⁸. Този затворен кръг се възпроизвежда при всяко следващо поколение и неговото прекъсване е изключително труден и продължителен процес.

Освен това, в част от ромските общности се изгражда представата, че „пращането на децата на училище не е осъзната необходимост за бъдещето на самите деца, а някаква услуга, реверанс, който родителите правят към обществото, към държавата и в замяна очакват те да им се „отблагодарят“ със съответна материална помощ“⁹. В някаква степен тези нагласи се появяват в отговор на някои мерки за задържане в училище, което трябва задължително да се вземе предвид при прилагането им в бъдеще.

Друга причина за отпадане от училище са **етнокултурните специфики** на ромската общност, свързани с **ранните бракове** при момичетата, които по традиция спират да посещават училище на около 12–13 години. От отпадналите от училище деца в количественото изследване, 12% посочват като причина за прекратяване на своята образователна активност опцията „омъжих се/ожених се“. „Ранната женитба“ се посочва като причина за отпадане от образованието от 49% от интервюираните учители, допълнена от „ранна бременност и раждане“ според 33% от представителите на социалните

⁸ Герганов, Кючуков, 1999.

⁹ Антова, Вълчева, 1998

служби. „Тенденцията за ранни бракове особено при момичетата е голям проблем“ (експерт, София) – това мнение се споделя почти във всички дълбочинни интервюта. Учителите и родителите в груповите дискусии споделят, че страхът да не бъдат откраднати момичетата е силен. Кражбата на момичета всъщност е един от бележите за устойчивостта на традиционното възпитание и ценности.

При емпиричното тестване на факторите, оказващи влияние върху отпадането, се откриха и т.нар. **семејни причини**. Те са разнообразни и сред тях не може да се отличи водеща причина за отпадане. Сред тези семејни причини се идентифицират женитбата, раждане на деца, болест в семејството, грижи за друг член на домакинството и др. Тяхното влияние обаче е най-значимо сред ромската общност, което отново препраща към съществуващите етнокултурни стереотипи

Друга етнокултурна причина за отпадането от образователната система на ромите е свързана с различната ценностна система, според която „*училищният успех за тях няма тази привличаща адаптивна сила, характерна за модерния свят*“ (Liegeois, 1998:177). Кумулативната стойност на образованието, като носещо придобивки след време, не се съвместява с прагматичния свят на ромите, в който разпространени ценности и нагласи са да се живее в настоящето и за момента, а дейностите, които се практикуват – да носят ползи веднага. Затова ромските семейства искат функционално, полезно, бързо обучение. Данните и от други изследвания показват ограничен интерес към образованието на маргинализирани представители на етнически общности, които отхвърлят ценността на образованието и налагат схващането, че институционализираното образование и училището е нещо „без което може“, че то е „губене на време“ и т.н. В груповите дискусии някои родители заявяват „нашите деца нямат нужда от образование“¹⁰. Споделя се мнението, че родителите и децата „**не виждат полза да учат**“, споделяно от 17% от учителите и от 53% от представителите на социалните служби.

Училищният успех и достижения не винаги могат да осигурят на детето адекватен статус както сред собствената общност, така и вън от нея. Там ромското дете често носи стигма–неговият начин на живот, в по-малка или по-голяма степен, има печата на нелегитимност, а неговата култура и

език остават маргинализирани и затова семейният и училищният свят съществуват като „паралелни“ (Liegeois, 1998:183–4). Това е среща на различни кодове (семејство, училище, гражданско общество) и достиженията винаги имат проекции към етническата принадлежност, която се ситуира в конкретната среда и условия. 19% от интервюираните учители заявяват, че ромските деца „**трудно се адаптират към училищната среда**“. Освен това, родителите споделят, че не виждат смисъл децата им да учат, защото те няма да могат да си намерят работа именно „защото са цигани“. По този начин наслаждането на различни специфики в традициите и ценностите, в разбиранията за живота и правилата на ежедневието стават причина за отхвърляне на училището и образованието от някои ромски родители и деца.

При провеждането на груповите дискусии, **родителите на отпадналите ученици декларираха принципно положително отношение към образованието** и показваха, че са наясно с предимствата, които дава то и трудностите, които съпровождат живота без образование. Освен това, почти всички изказаха желание децата им да бъдат образовани и да посещават училище. Никои от родителите обаче, не следи и контролира редовно подготовката на децата и преобладава мнението, че това трябва да бъде ангажимент на училището. По този начин родителите са склонни да прехвърлят някои отговорности на семејството върху образователните структури и да обявяват, че учителите не се справят с работата си по възпитанието на децата. По-голямата част от родителите от кв. Факултета казват, че „*училището е нужно, защото там се научават да пишат и четат, научават български*“, но те не могат да направят нищо относно редовността при посещенията на училище на децата си – или защото семејството е бедно и децата трябва да се включват в намирането на прехрана, или защото самите деца нямат желание да ходят на училище. За родителите е напълно естествено децата да не желаят да ходят на училище, да отсъстват, да прекъсват училище. Това се дължи, от една страна, на ниското образование, което самите родители имат, а от друга страна, на липсата на убеденост, че училището и обучението наистина могат да променят живота на децата им. Тази констатация се подкрепя и от мненията на родителите на децата от ромски произход, които в по-малка степен от останалите етнически

¹⁰ В дълбочинните интервюта респондентите изтъкват, че „за турския етнос образованието е невероятна ценност“ (експерт, Търговище).

групи застават зад твърденията, че „*трябва да се ходи на училище, ако искаш да успееш в живота*“ и че „*образованието е начин човек да си намери по-добра работа*“. Апатия и инертност са често срещани характеристики на родителското поведение, което има своите корени в бедния живот, но и в културните стереотипи и ценности.

Данните от изследването показват силна връзка между икономическите причини и етнокултурните фактори, оказващи влияние върху отпадането на децата от училище. Икономическите притеснения, безработицата на родителите, пониженият стандарт на живот поставят децата в затруднена битова ситуация, като мисълта за преживяването

и оцеляването става и тяхна отговорност. Те се включват в различни дейности от ранна възраст, а впоследствие това се превръща и в причина за отпадане от училище. Всъщност значението на комплекса от фактори, свързани с бедността, винаги е бивало изтъквано в усилията за намиране на управленски решения за въздействие върху процесите на социална интеграция на групите с най-ниски доходи. Но ако бедността засяга цялото население в страната, тя в най-голяма степен се отнася до ромското население. Регистрираните през последните години равнища на бедност, според етническата принадлежност на различните социални групи, показват, че ромите заемат критично ниски позиции.

Таблица 12.
Етнически профил на бедността (в % по колони)

	Дял от населението	Индекс на равнище на бедност	Дял на групата сред живеещите в бедност	Индекс на дълбочина на бедността
Българи	82,3	5,6	39,6	1,1
Турци	7,1	20,9	12,8	5,3
Роми	8,8	61,8	46,5	25,9
Други	1,8	7,6	1,2	1,2
Общо	100	36,0	100	3,6

Източник: България: Оценка на бедността, Световна банка, 2002, стр. 15

В края на 90-те години, 84% от ромите живеят по линията на бедността в сравнение с 36% от българите (Ringold, 1997: 17–43). За 2001 г. близо 75% от ромите са безработни (Минев, 2001). Проведено през 2003 г. изследване констатира, че „само 20% от ромите в трудоспособна възраст (срещу 29,5% от турците и 42,8% от българите) имат платена работа, а в близо 80% от ромските домакинства има поне един безработен. От ромите 29%, а от турците 22% никога не са работили.“ (Димова, 2004: 232). При това трябва да се отбележи, че временната безработица сред ромите е по-скоро изключение. Масово явление е продължителната безработица над две и повече години, която означава изключване както от трудовете отношения, така и от останалите социални полета и е сигурна предпоставка за задълбочаваща се девиация. Констатира се, че „по-голямата част от ромите са временно заети, безработни и с друг тип незаемост; инвалидността при ромите също е по-голяма. Безработните българи са 10%; турци – 36%; роми – 46%.“ (Тилкиджиев, 2003: 153).

4.3. СОЦИАЛНИ ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Социалните причини за отпадане от училище се свързват с липсата на контрол от страна на семейството, родителска незаинтересованост, конфликти и напрежение, отрицателно въздействие на домашната среда. Ролята на семейството и възпитателният стил на родителите имат решително въздействие върху изградените взаимоотношения, самооценката на индивида, степенята на подкрепа на децата. Отношенията между съпрузите и стресовите фактори в дома стават предпоставка за липса на интерес у децата към училището и за създаване на неблагоприятни условия за образование. Често родителите на отпадащите имат сериозни разочарования в техните кариери, лични проблеми и неприятности като развод, безработица и др. Затова деца с нарушена семейна социализация, прояви на домашно насилие, липса на позитивен възпитателен стил и взаимоотношения, са предразположени към отпадане от училище.

В годините на прехода много от българските семейства са ангажирани главно със своето оцеляване и пренасочват основната част от грижите по възпитанието на децата към училището, което има

сериозни негативни последици. Семейството има решаваща роля за създаване на нагласи и образователни аспирации у децата. В зависимост от степента на образование на родителите, професионалната им сфера и социално-икономическия им статус, се наблюдават различия в отношението към образованието на децата им като ценност. Високата социална позиция и образование на родителите създават като цяло добри условия и се превръщат във важни предпоставки за оставане в училище. Така отпадането се свързва със социалната позиция на децата като носители на стил на живот и опит, наследени от техните семейни структури. Ето защо, като една от началните мерки за превенция на отпадането на деца от училище (и по-специално на ромските деца) се идентифицира мотивирането и образоването на самите родители (например, чрез създаването на „училища за родители“, „обучение на обучаващите“ и др.). В същото време тази мярка не бива да се абсолютизира – тя би имала смисъл само ако в бедните семейства, независимо от етническата им принадлежност, бъдат задоволени елементарните потребности на децата от храна, облекло, топлина, грижа, нормални социално-битови и хигиенни условия.

Значението на семейството и свързаните с него проблеми в стила на общуване – незачитане мнението на децата, налагането на строги наказания, наличието на кризи в семейството, създават неблагоприятна среда за развитие и почти винаги опосредствано, а понякога и директно, въздействат върху конкретното по-

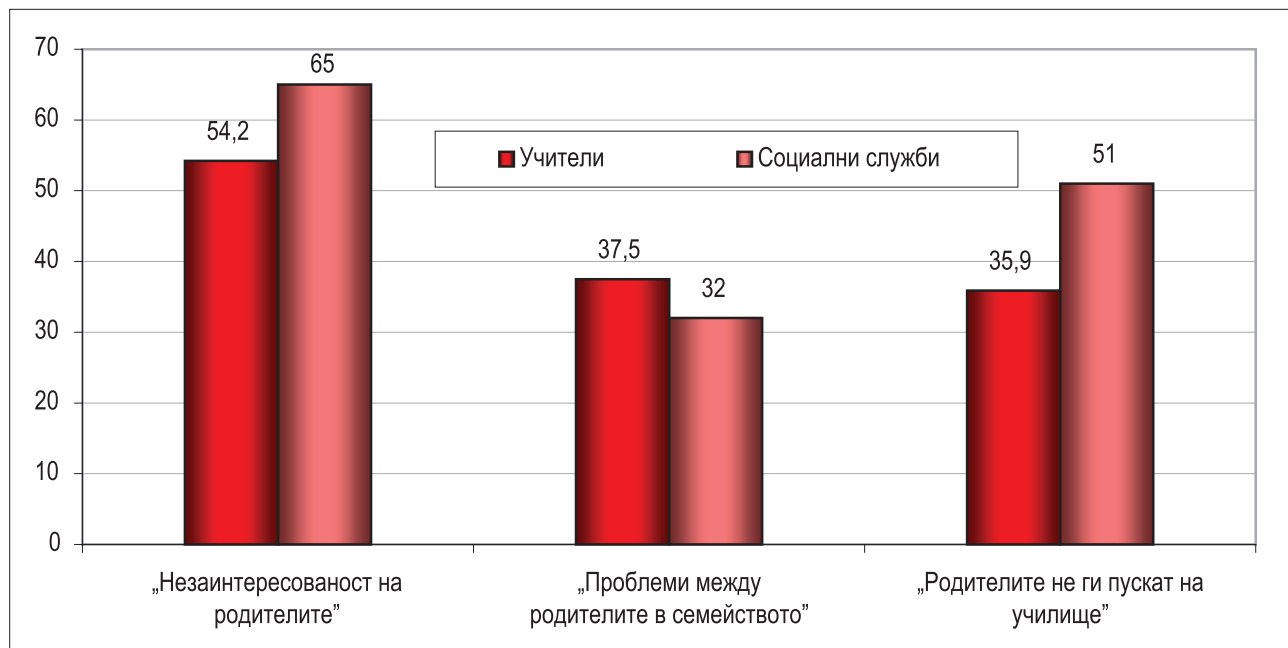
ведение на децата и желанието им да ходят на училище. Липсата на единия от родителите, наличието на проблеми между самите родители или отсъствието на родителски контрол неминуемо се отразяват върху дисциплината на децата. Увеличаването на психическото напрежение ги потиква към непокорство и нежелание да се съобразяват с родителското мнение, да отсъстват, а впоследствие и да отпадат от образователната система. Наличието на сериозна криза в семействата се проявява и в слабия интерес към децата, защото родителите със своите проблеми остават встрани от живота и грижите на децата си. Съществува и обратният случай, когато училището се явява своеобразно убежище и подслон за децата, в чиито семейства има проблеми между родителите, но в общия случай нездравото семейство и липсата на контрол са фактори за отпадането.

Липсата на родителите, най-често поради тяхното пребиваване в чужбина, поверяването на децата на по-възрастни баби и дядовци или роднини, невъзможността да бъде контролирано детето и трудното изграждане на авторитет, са фактори, отразяващи се негативно върху отношението на детето към училището, изразяващо се в несериозно приемане на задълженията, увеличаване на отсъствията, нередовно посещение на училище и впоследствие – до отпадане.

Учителите и социалните работници идентифицират следните семейни причини за отпадане на децата от училище:

Графика 12.

Семейни причини, поради които деца отпадат от училище (в %)

База: Учители на отпаднали ученици N=200; Представители на АСП N=100; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Семейството се изтъква като една от главните причини за отпадане от училище и в проведените групови дискусии. Според **учителите**, това се изразява във факта, че голяма част от родителите (най-вече ромите) не мотивират децата си да ходят на училище и проявяват незаинтересованост към тях. Тази незаинтересованост се изразява в различни неща: не посещават родителски срещи, не следят какво учат децата в училище, не ги бужат сутрин за часовете и др.

Родителите не стимулират децата си да учат, защото понякога самите те не осъзнават ценността и значението на обучението. По този начин неграмотността се възпроизвежда генерационно. В изследваната съвкупност на отпадналите от училище деца **родителите** имат следния **образователен профил**: 36% са без образование; 69% са с начално, 62% имат основно образование.

Таблица 13.

Образователен профил на бащата по етнически групи (в % по колони)

	Българска	Турска	Ромска	Друга	НО	Общо
Без образование	4,4	6,0	14,9	30,0	28,6	13,2
Начално	14,7	16,9	33,8	20,0	28,6	29,5
Основно	41,2	59,0	27,2	30,0	28,6	32,6
Средно	20,6	12,0	4,4	10,0	7,1	7,1
Висше	1,5					0,1
Няма партньор/сам родител	17,6	6,0	19,7	10,0	7,1	17,4
База	68	83	497	10	14	672

Таблица 14.

Образователен профил на майката по етнически групи (в % по колони)

	Българска	Турска	Ромска	Друга	НО	Общо
Без образование	8,8	9,6	27,8		21,4	23,1
Начално	17,6	34,9	41,9	60,0	57,1	39,1
Основно	39,7	44,6	26,6	20,0	14,3	29,8
Средно	23,5	6,0	1,6	10,0		4,5
Полувисше	2,9					0,3
Няма партньор/сам родител	7,4	4,8	2,2	10,0	7,1	3,3
База	68	83	497	10	14	672

Децата понякога не виждат смисъл в образованието, тъй като техните родители също са без образование и липсва позитивен родителски пример. Част от самите родители са ходили на училище само няколко години и са с много ниска степен на грамотност или са неграмотни. За тези родители образованието като правило не представлява ценност и те не предават положително отношение към училището на своите деца. Родителите често не виждат перспективи техният живот и този на децата им да се подобри чрез по-високо образование. По този начин една част от ромските деца или посещават за кратко училище, често присъстват само формално в часовете, без активно участие или полагане на сериозни усилия за възприемане на преподавания материал. Съобщава се и за много случаи, при които децата посещават училище само в началото на учебната година/в началото на всеки срок или остават в часовете до получаване на полагащите им се закуски и след това си тръгват. В подкрепа

на направеното заключение са и някои мнения, споделени в проведените дълбочинни интервюта:

Сред родителите на отпадналите деца, основно могат да бъдат разграничени два типа: първите са тези, които имат сравнително по-добро образование – завършили са VII–IX клас. Втората група са родителите, които почти не са посещавали училище. Първите оценяват важността и предимствата на образованието и наличието на елементарна грамотност. Може да се каже, че тази група пуска своите деца на училище и донякъде успява да им предаде своето положително отношение към образованието. В другата група попадат силно демотивирани родители, които не са постигнали особен напредък в своето образование и не са почувствали положителните ефекти на доброто образование. Те остават скептично настроени към това, че посещавайки училище, децата им ще имат по-големи шансове за по-добър живот в бъдеще.

КАРЕ

Незаинтересоваността и неприемането на образованието като ценност се превръщат в сериозни препятствия за обучението на децата.

(експерт, гр. Омуртаз)

Ако в семействата няма нагласа към нуждата от образование и у детето не се формира такава нагласа.

(експерт, правителство, София)

Самите родители не осъзнават реална необходимост от това децата да ходят на училище. Не възпитават такива навици в тях.

(експерт, София).

Родителите не виждат смисъл в образованието.

(НПО, Търговище)

Отношението към образованието в семейството предопределя и отношението на детето.

(експерт, правителство, София).

Родителите са необразовани и неграмотни, а децата подражават на този модел.

(община Смолян)

Другата група родители са тези, които не са посещавали училище. При тях също могат да бъдат разграничени две категории от гледна точка на тяхното отношение към образованието. Първите са тези, които оставайки неграмотни, се срещат с житейски трудности, произтичащи от липсата на грамотност. Те осъзнават важността на това децата им да получат поне елементарни базови познания по писане, четене и смятане. Тези родители са склонни да изпратят своите деца на училище докато получат

достатъчните според тях знания. Децата на тези родители отпадат основно след четвърти клас, когато спира и получаването на безплатни учебници, закуски и транспорт. Тези деца обаче, получават поне елементарна грамотност. Втората група родители сред тези, които изобщо не са посещавали училище или са ходили на училище за много кратко, не смятат образованието за ценност. Техните деца, ако изобщо тръгнат на училище, остават в него докато за родителите има някаква материална/финансова изгода.

КАРЕ

Това, което ние сме забелязали е, че най-голямо влияние за образованието на учениците от малцинствата оказва нивото на образование на родителите. Колкото по-образован е ромът или турчинът, толкова по-мотивирани са неговите деца.

(експерт, НПО, София)

Трябва да има съзнание, да стане желано училището. И там, където сме видели образовани роми, добре подготвени, техните деца са много по-мотивирани. Затова това не е етнически проблем всъщност, той е много повече социален.

(експерт, НПО, София)

Икономическото състояние на семействата и неграмотността на родителите. Децата, които сега са на 7 години, имат за родители млади хора, чието образование е преминало след демократичните промени в страната. Те са неграмотни. При тези хора образованието като ценност е силно поставено под въпрос. Бабите и дядовците на тези деца знаят да четат, майките и бащите не знаят.

(експерт, НПО, София)

Според данните от количественото изследване, родителите се разделят на две основни групи – първо, възприемащи училището като възможност за намиране на по-добра работа и шанс за успех в живота и второ, изказващи се негативно за образованието или асоциирайки го с различни проблеми, като „много е скъпо“ или „това, което се преподава и изисква от децата е много трудно“. Спадащи към пър-

вата група са по-скоро родителите на по-големите деца (12–16 г.), отколкото на малките (до 11 годишна възраст). По-положително е отношението към образованието на респондентите, определящи себе си като българи и турци в сравнение с ромите; на тези от родителите, в чиито домакинства има по-малък брой членове; на такива с основно или по-високо образование.

Таблица 15.

Какво е Вашето мнение за училището и образованието по етническа принадлежност? (В % по колони)

	Към коя група принадлежите?			Общо
	Българска	Турска	Ромска	
Образованието дава възможност да се намери работа	51,5	49,4	48,3	49,0
Образованието е важно за успеха в живота	45,6	45,8	30,2	33,6
Много е скъпо	20,6	27,7	27,8	26,8
Това, което преподават и изискват от децата, е много трудно	23,5	18,1	22,3	21,6
Образованието няма да промени живота на моето дете	14,7	12,0	14,3	14
В училището може да се нахрани и да бъде на сигурно място	8,8	6,0	13,1	11,8
В училището се грижат за моето дете	4,4	10,8	11,9	11,3
Училището не е интересно за децата	8,8	3,6	8,9	8,2
Училището е безсмислено и загуба на време	1,5	1,2	4,0	3,6
Не знае – Не отговорил	1,5	3,6	4,6	4,5
База	68	83	497	672

База: Родители на отпаднали ученици N=672; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Положителната нагласа към образованието е по-слабо изразена сред децата, макар че повече от половината от тях смятат, че „Образованието е начин човек да си намери по-добра работа“. Противоположното становище, че „няма смисъл да се ходи на училище“, също се споделя от значим дял (42%) от децата.

На декларативно ниво, половината от родителите на отпаднали деца смятат, че детето им трябва

да продължи своето обучение, но са малко тези, които в действителност биха положили лични усилия, за да може детето им да се върне в училище (26%). Останалите намират оправдания в липсата на средства, нежелание от страна на самото дете или просто защитават позицията, че е безсмислено детето им да продължи да учи.

Таблица 16.

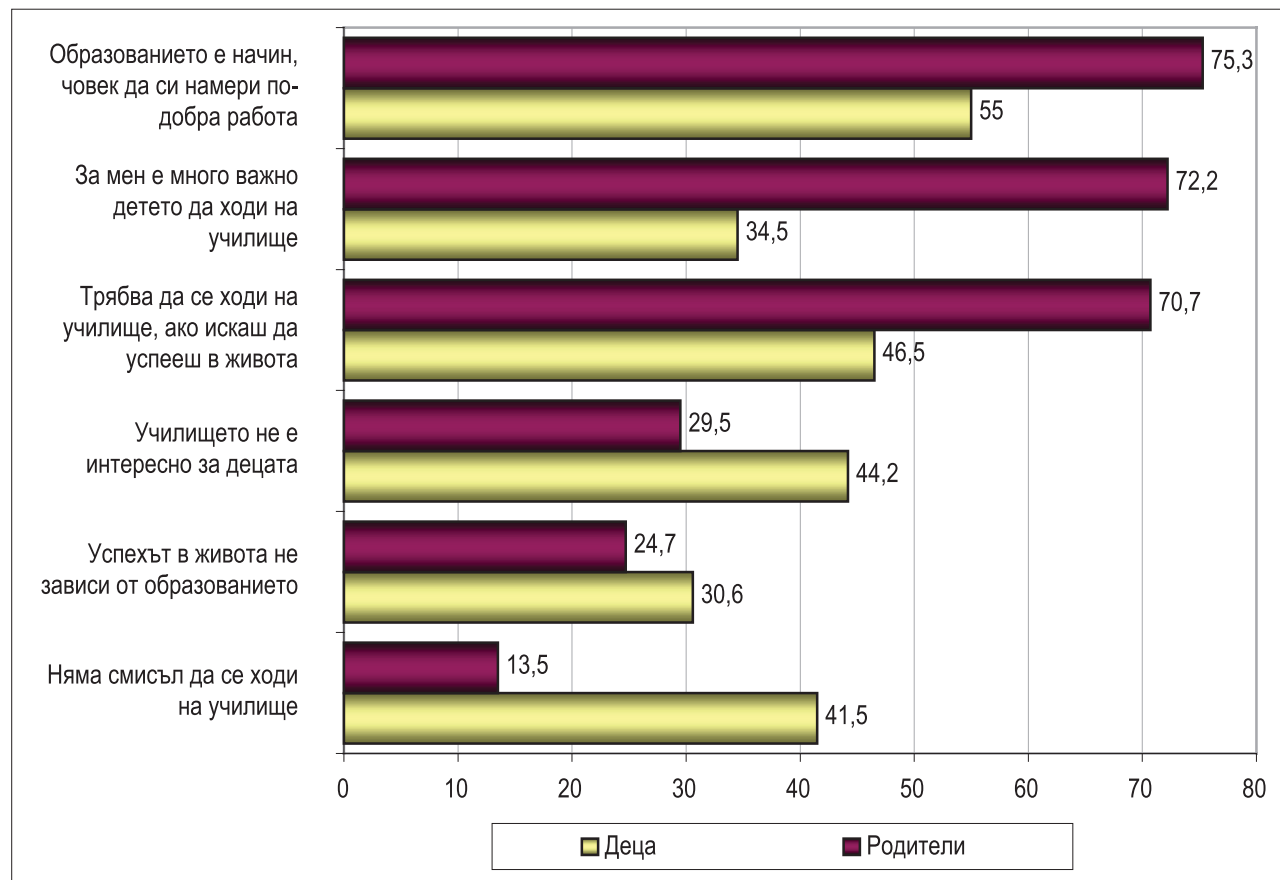
Какво е Вашето отношение към образованието на Вашето дете, което е напуснало училище? (В % по колони)

	Към коя група принадлежите?					Общо
	Българска	Турска	Ромска	Друга	НО	
Детето ми трябва да продължи да учи	57,4	55,4	48,9	40,0	28,6	50
Детето ми трябва да работи	5,9	8,4	9,7		7,1	8,9
Детето ми трябва да учи и да работи	2,9	3,6	3,8		7,1	3,7
Детето само решава дали да продължи училище или не	16,2	20,5	22,9	20,0	21,4	21,9
Не ме интересува какво ще прави детето ми	4,4	2,4	4	10,0	7,1	4
Не знае – Не отговорил	13,2	9,6	10,7	30,0	28,6	11,5
База	68	83	497	10	14	672

Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Графика 13.

Ще прочета няколко твърдения и за всяко от тях ми кажете дали сте съгласен или не сте съгласен с него (% на съгласните):

База: Отпаднали деца N=624; Родители на отпаднали ученици N=672; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

По-голямо желание за връщане на децата в училище имат родителите на малките деца – тези на възраст между 7 и 11 години. При тях обаче, по-често се споменава липсата на финансови средства, достатъчни за издръжката на учещото дете. От своя страна, сред родителите на по-големите деца се откриват повече случаи, при които родителите имат желание детето да продължи обучението си,

но самото то няма такова намерение. Липсата на средства за обучението на децата е пречка, споменавано по-често от ромите. По-голяма готовност да направят всичко възможно детето им да продължи своето образование декларират представителите на домакинствата с по-малък брой членове (до 4 души), родителите с по-високо образование и живеещите в София.

Таблица 17.

Вие искате ли Вашето дете, което е напуснало училище, да продължи образованието си? (в % по колони)

	Към коя група принадлежите?					Общо
	Българска	Турска	Ромска	Друга	НО	
Да, искам и ще направя всичко възможно то да продължи да учи	30,9	27,7	26	30,0	–	26,2
Искам, но няма възможност за това	23,5	20,5	33	60,0	28,6	30,8
Аз искам, но детето не желае	27,9	37,3	19,3	10,0	35,7	22,6
Няма смисъл да продължава да учи	14,7	12	16,7		28,6	15,9
Не знае – Не отговорил	2,9	2,4	5		7,1	4,5
База	68	83	497	10	14	672

Във възприятията на вече отпадналите от училище деца отношението към училището се диференцира в три направления. От една страна, **училището се възприема като неприятно задължение от 31%** от интервюираните. Второ, изразява се положително отношение към училището, защото **в него се научават и усвояват много полезни знания (35%)** и на трето място, то се разглежда като **място за социален живот и контакти, общуване и приятелства от 35% от децата**. По-склонни да ценят получаваните знания са момичетата; децата, чиито родители имат някакво образование; децата от български или турски етнос,

както и живеещите в по-малките градове и села респонденти. Ромските деца много по-често от децата от другите етнически групи виждат в ходенето на училище неприятно задължение (при 37% от тях). В мненията на една трета от тях присъства положително отношение към ходенето на училище, асоциирано най-вече с възможността там да се срещат с приятели и донякъде – да се научат полезни неща.

Не трябва да се пренебрегват обаче, оценките на близо една трета от децата, за които училището е губене на време и място, което са посещавали насила, заради своите родители.

Таблица 18.

За теб училището е? (по език, на който се говори в семейството) (в % по колони)

	Език, който основно се говори в семейството					Общо
	Български	Турски	Ромски	Друг	НЗ/НО	
Място, където мога да науча много полезни неща	43,8	42,2	29,9	54,5		35,4
Място, където мога да срещна приятели	39,4	32,8	33	45,5	14,3	34,6
Неприятно задължение	24,1	25,9	36,5	18,2		31,1
Място, което родителите ме караха да посещавам	16,8	13,8	17,9	18,2		16,7
Губене на време	18,2	10,3	12,3		14,3	13,0
В училището мога да получа храна	15,3	5,2	9,4	9,1		9,9
Място, където се чувствам спокоен и се грижат за мен	11,7	6,9	6,3	9,1		7,5
Училището дава възможност да си намеря добра работа	12,4	7,8	5,7			7,4
Друго	0,7	1,7				0,5
Не знае – Не отговорил	2,9	8,6	4,3	9,1	71,4	5,6

База: Отпаднали деца N=624; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Интересен е и въпросът защо една голяма част от отпадналите ученици са от семейства, в които образованието се ценят. Основното предположение в този случай е свързано с поведението на родителите – тяхното неодобрение на отпадането на

децата им от училище е по-скоро пасивно и не е свързано с предприемането на конкретни мерки за връщането на децата в училище. Освен това, една голяма част от родителите вече са предначертвали бъдещето на своите деца и тези планове са различ-

Таблица 19.

Какво е отношението на родителите ти към твоето обучение? (в % по колони)

	На какъв език основно си говорите във Вашето семейство?				
	Български	Турски	Ромски	Друг	НЗ/НО
Одобряват това, че не ходя на училище	12,4	25,9	22,8	18,2	
Не одобряват това, че не ходя на училище	60,6	52,6	38,2	36,4	28,6
Не се интересуват дали ходя или не ходя на училище	18,2	12,1	30,8	18,2	
Не знае – Не отговорил	8,8	9,5	8,3	27,3	71,4
База	137	116	351	11	7

ни от завръщане към образованието. От децата или се очаква да работят, или да създадат свое собствено семейство. Женитбата е предпочитан житейски вариант предимно за момчетата, докато родителите на момчетата, отпаднали от училище, очакват от тях подпомагане на семейството чрез работа.

От своя страна, децата, чиито родители биха желали те да се върнат в училище, се откриват по-често сред семейства с родители, имащи по-високо от начално образование, живеещите в столицата и посочващи българския език като говорещ се в домакинството.

4.4. ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Специален фокус в проведеното изследване бе поставен върху образователните причини за отпадане от училище. Те се свързват с широк кръг проблеми като учебна претовареност, трудности в усвояването на материала, сложност на учебното съдържание, слабости в методиката на обучение и др. Тук се отнасят и организацията на обучението, учебните планове, формата и стила, на който са написани учебниците, както и различните механизми, съпътстващи преподаването и педагогическите методи. Специално внимание изисква започналата още от 2000г. реформа на образователната система, обхващаща различните страни на обучителния процес. Реформата цели модернизирани на учебните планове, програми, учебници и учебни помагала, което от своя страна трябва да осъвремени и формите на преподаване, изпитване и инспектиране. Това предполага и нов тип квалификация на учителите, променен статус на преподаватели, директори, експерти. Тази поредица от задачи, насочени към промяна на основите механизми на предаване на знание в българското училище, е в тясна връзка с отпадането от училище и по-специално с образователни причини за това явление.

Образователните причини за отпадане от училище се проявяват най-вече като **затруднения на учениците да усвояват преподаването в училище учебно съдържание по отделните учебни предмети** и могат да се разглеждат като свързани с характерните за образователния процес компоненти – учебници, изпитвания, квалификация на учителите, създадени навици за учене, нагласи към образование у учениците. В училищната практика отпадащите ученици до голяма степен са всъщност изоставащите (неуспяващите) ученици, т.е.

изоставането намира израз в неуспеваемостта. Често на равнище житейско съзнание отпадането от училище се възприема като еднократен акт, а действително това е един процес на натрупване на неизпълнения на училищни изисквания през по-кратък или по-продължителен период. В педагогическата теория и практика най-често се открояват три вида изоставане в зависимост от броя на учебните предмети, по които учениците имат сериозни трудности и устойчивостта на този процес:

- общо и дълбоко изоставане по много учебни предмети и за дълго време;
- частично, но устойчиво изоставане по няколко сложни учебни предмети;
- кратко, епизодично изоставане по един или няколко учебни предмета, което бързо се преодолява.

Диагностирането на отношението на учениците към ученето е важна функция на учителите по различните учебни предмети, на класния ръководител, на педагогическия съветник, от гледна точка на преодоляването на неуспеха на учениците по един или няколко учебни предмета и подпомагането на неговото пълноценно развитие в рамките на общо-образователната подготовка и класа, в който учи. Натрупването на излишна информация и претоварването на учениците не водят до привличане и задържане на техния интерес. Еднообразните, скучни учебни дейности, равнодушието и липсата на ентузиазъм у някои учители, както и по-слабата им подготовка в някои случаи демотивират учениците.

Учителското поведение и диагностиката на учебните постижения на учениците също са причина за отпадане. Учениците са особено чувствителни към „справедливото“ или „несправедливото“ учителско поведение при оценяване на знанията им в училище. Съществуват и пропуски в практическата диагностична компетентност на някои учители – несъобразяване на т.нар. социална, дидактическа и индивидуална норма при оценяването на знанията и уменията на учениците.

По отношение на оценяването се наблюдава доста голяма неопределеност и несъгласуваност между съдържанието на програмите и учебниците, от една страна, и критериите за оценка на знанията, от друга. В училищната практика усвояването на материала се приравнява не към тази оценка, която характеризира необходимия за придвижване напред минимум (оценка „среден, 3“), а към най-високия бал, който отговаря на максималните постижения (оценка „отличен, 6“). По този начин всеки учител сам трябва да определи минимума знания, за да пре-

мине детето в следващия клас. Така зад оценките „среден 3“ стоят различни знания и умения на учениците в различни училища. С едни и същи минимални знания децата в едно училище ще повтарят класа, после може да отпадат, а в друго училище с „по-либерални“ учители те ще продължат в следващия клас.

В известна степен върху отпадането от училище оказват влияние и **ниската заинтересованост и мотивация на учителите**. Най-често тя е следствие от степента на тяхната професионална подготовка и педагогическа компетентност. Те не винаги успяват да идентифицират ранните индикации за отпадане като закъснения, отсъствия, проблеми с дисциплината и взаимоотношенията в клас, което също изисква да се усъвършенства подготовката на педагозите за успешно справяне с проблемите на отпадането.

Създаваните отношения „ученици-учители“ се опират на два типа знание: знание за дома и социокултурната среда на учениците и знание за степента на усвояване на учебния материал. Тези типове на учителска информираност са свързани с изграждане на класното обкръжение и конструктивни неформални взаимоотношения между учители и ученици. Учениците се дезангажират към училището, когато усещат, че учителите са незаинтересовани към тях.

Институционалната среда също може да бъде разглеждана като част от образователните фактори, доколкото е свързана с нормативния и организационен ред, отношения и педагогически практики, установени в дадено училище, правилниците на вътрешния ред, работата на педагогическите съвети, материалната база на училището и достъпните ресурси. Значение има и изградената мрежа от извънкласни дейности и клубове, в които могат да се включат учениците и които създават допълнителни предпоставки за позитивна мотивация на учениците, засилват интересите на децата, развиват способностите и качествата им. Децата, които се включват в извънкласни форми, са по-активни и по-ангажирани с училището и учебния процес. Акцентът върху институционалните фактори позволява анализиране на отпадането и от гледна точка на цялостния облик и отговорност на образователната система, насочени към превантивна и реинтегриращата политика. От една страна, училището и управленските структури на образованието имат сериозна отговорност в педагогически, нормативен и организационен план за осъществяване на процеса на обучение и възпитание, доколкото качеството на учебниците, съдържанието на

учебния материал, квалификацията на учителите, системата на оценяване, редът в училищата са от преките компетенции и приоритети на образователните институции. От друга страна, обаче, отпадането от училище излиза извън училищните структури и се пренася като проблем пред цялото общество, който е свързан с отговорността на държавата, ценностите на социума, етнокултурните отношения, качеството на живота, семейната среда и т.н., които влияят силно върху отпадането на децата от образователната система.

Какво показват резултатите от настоящето изследване на образователните причини за изоставането и отпадането на децата от училище през погледа на самите деца, техните родители и учители?

4.4.1 ОТНОШЕНИЕ КЪМ УЧИЛИЩЕТО, ГОТОВНОСТ ЗА УЧЕНЕ И ПРОБЛЕМИ В УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

От интервюираните общо 624 деца (12–16 г.), две трети споделят, че им е харесвало да ходят на училище (36% отговарят категорично с „Да“, а 30% отговарят с „понякога“). Изследваните деца споделят, че най-ценното за тях в училище е било, че се научаваш да четеш и пишеш (60%); 48% посочват мотива „намираш приятели“; 29% – „научаваш много интересни неща“. Аналогична нагласа към ученето и училището се откроява и в позицията на родители, изразена на дискусиите във фокус-групи (в т.ч. на баби и дядовци, които се грижат за внуците си, тъй като родителите им са заминали на работа в чужбина). Според тях „Много е важно децата да се научат да четат и да смятат, за да не ги лъжат в магазина“; „Ако учат, могат да си намерят по-добра работа“ и др. Другата по-голяма част от участващите в дискусиите не са сигурни, че по-високото образование ще отвори вратите най-вече на ромските деца за намиране на добра работа. „Дъщеря ми завърши XII клас, а и двете сме с метлата“ (Фокус-група, Смолян).

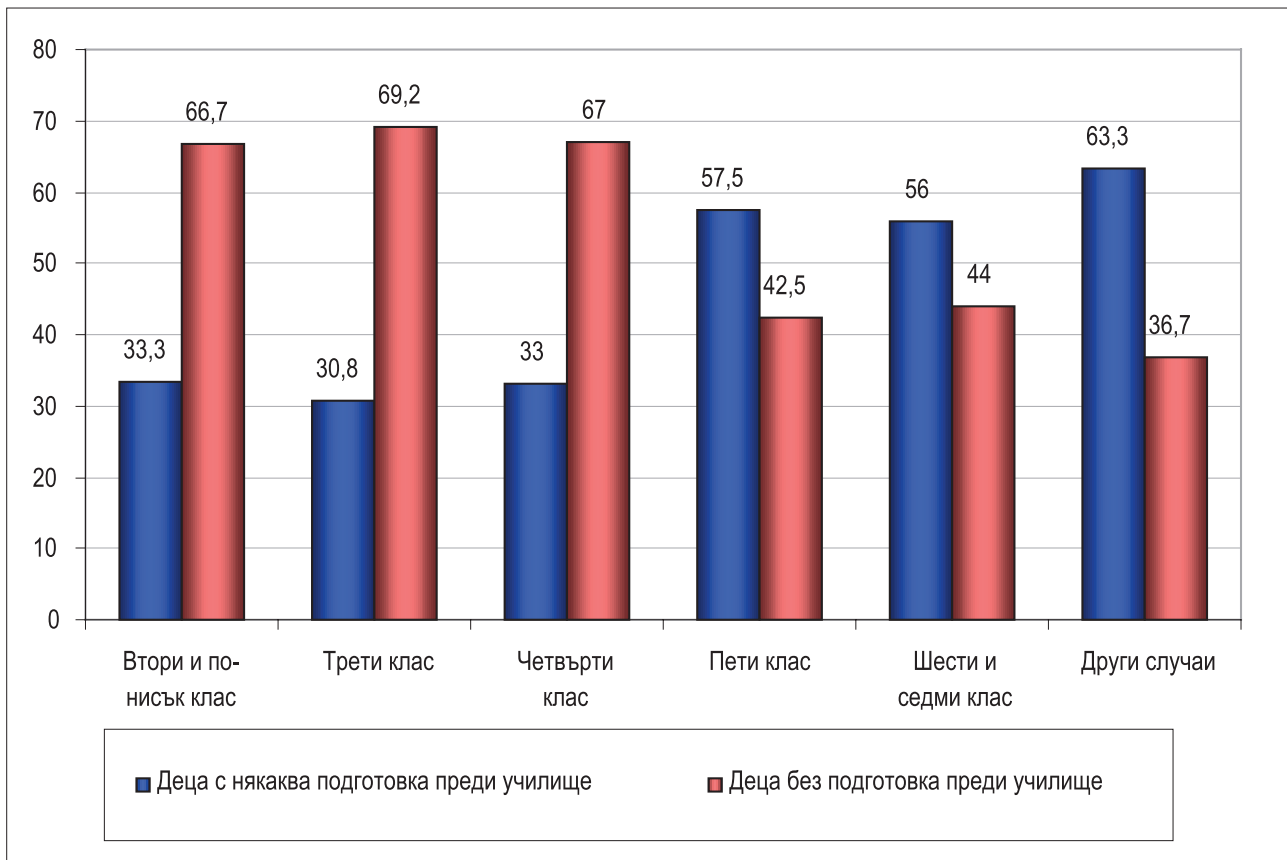
В близо половината от случаите (47%) се посочва, че това, което са изучавали децата в училище, **е било много трудно за тях**, а 30% декларира, че **не са разбирали това, което са им преподавали**. Една трета от изследваните са имали значителни затруднения при усвояването на учебния материал. Аналогични са и становищата на техните родители – 25% от тях посочват трудностите при справянето на децата им с ученето, а 26% отбелязват липсата на интерес у децата си да посещават училище.

В този контекст е логичен и отговорът „не ми беше интересно в училище, беше ми скучно“, посочен от 41% от изследваните деца. Отдавна в педагогическата теория и практика е известно, че нито много лесното, нито много трудното (доста над възможностите на конкретното дете) учебно съдържание, влияе позитивно върху развитието на детето. Нещо повече, когато децата се поставят в учебна ситуация, която не отговаря на нивото на развитие на техния познавателен опит, те губят не само интерес към конкретното учебно съдържание и учебен предмет, но се настройват негативно и към самото учене, то става скучно и безинтересно за тях. В този план 28% от децата споделят, че ги е било страх от изпитвания и контролни.

Данните показват, че още в началния училищен етап (в трети и четвърти клас и в началото на прогимназията – пети и шести клас), една значителна част от децата започват да изпитват значителни затруднения в обучението и отпадат. Предучилищната подготовка на децата и т.нар. „ранна интервенция“ са важни за създаване у тях на готовност за учене, за усвояване на начални умения за адекват-

но училищно поведение, особено за учениците от бедни семейства. **Повече от половината (57%) от отпадналите деца, които бяха интервюирани, не са посещавали детска градина, 75% не са посещавали подготвителна група за първи клас към детската градина, а 82% не са посещавали подготвителен клас в училище, които от 2003/2004 г. са задължителни.** Учителите също са на мнение, че по-голяма част от децата, които срещат затруднения в ученето още в първи и втори клас, имат сериозни затруднения с разбирането и говоренето на български език. В същото време те споделят, че децата, които по-редовно ходят на училище, бързо усвояват езика (в това отношение децата от турския етнос, както и техните родители, се определят като много амбициозни), докато затрудненията са по-големи при ромския етнос (мнение, изразено в дискусия във фокус група в Омуртаз). Ето защо, полагаането на усилия всички деца на 5–6 години да преминават през задължителен подготвителен клас може да се определи като мярка, която ще приобщи повече деца към изискванията на училищната среда. В дис-

Графика 14.
Завършен клас и наличие на подготовка преди училище (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624)

кусиите се споделя мнението, че **по-силен положителен ефект тази мярка ще има, когато подготовката на децата за постъпване в училище се осъществява като „подготвителен клас“, отколкото като „последна група в детската градина“**. Още повече, че в някои от изследваните по-малки населени места детска градина липсва.

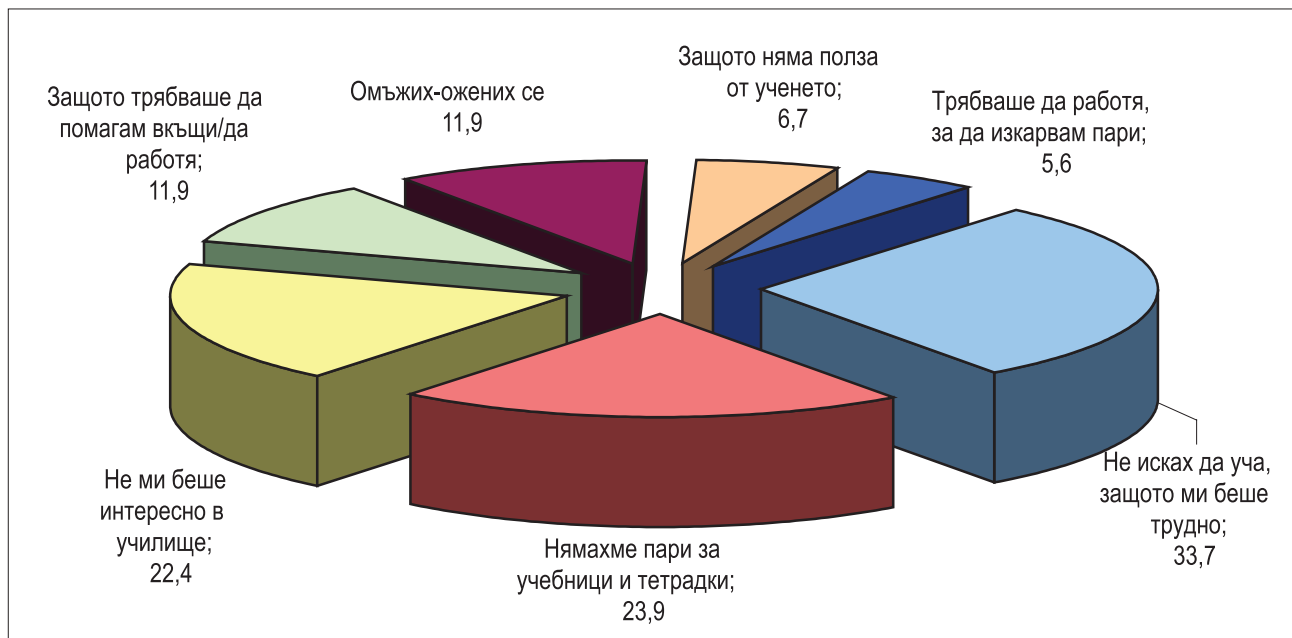
Позитивното влияние на предучилищната подготовка се потвърждава и от данните в количественото изследване, показващи класа, който са завършили децата, преминали през някакъв вид подготовка в детската градина или училище преди първи клас. Децата, получили подготовка преди училище, по-често достигат по-горните класове и като цяло при тях се наблюдава тенденция за по-късно отпадане от училище. Обратно, една голяма част от учениците, които не са посещавали детска градина или подготвителен клас, напускат училище през ранните години на своето обучение.

Повтарянето на класа може да се разглежда като мярка за наваксване на пропуснатото, но резултатите от проучването показват, че при 44% от случаите на отпаднали деца, тя не се е оказала ефективна – въпреки нея те пак са отпаднали. Другата част от участниците в изследването (53%) не са повтаряли, но са се озовали в групата на „провалилите се“ в училище.

4.4.2. РЕЛАЦИЯТА „СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ – ОБРАЗОВАТЕЛНИ“ ПРИЧИНИ ЗА ОТПАДАНЕ

Важен елемент от съдържанието на настоящето проучване беше получаването на данни за **действиелните причини за спирането на децата да ходят на училище** през погледа на самите деца, както и сравняването им с мнението на родителите, учителите, социални работници, представители на общините и други възрастни, отговорни за реализирането на задължителното образование в България.

Графика 15.
Причини за отпадане от училище (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624)

Близко една четвърт от изследваните деца, а това потвърждават и родителите, и учителите (по-висок е относителният дял на родителите, което е обяснимо, защото грижата за учебниците и учебните пособия на децата е тяхна, особено след IV клас), посочват липсата на средства за учебници и тетрадки като реална причина за отпадането от училище. Трябва да се има предвид, че в изследването са участвали деца отпаднали от образова-

телната система през учебната 2004/2005 година, а мярката за безплатни учебници на децата от II до IV клас влиза в сила през 2005 г. Така семействата на изследваните деца не са имали възможността да се възползват от услугата, поради което и проблемът се нарежда сред един от основните като причина за отпадането. Извеждането на този мотив на преден план е показателно за възможностите и резервите на социалните работници съвместно с

учителите и училищния мениджмънт да подкрепят семействата в нужда. Създаването на училищен библиотечен фонд с използвани учебници, които могат да се използват от децата от социално слаби семейства или закупуване на нови учебници за ученици след четвърти клас със съдействието на училищното настоятелство, или използването на „електронни“ учебници, качени на достъпен сайт, са само част от мерките, които могат да подпомогнат решаването на този проблем.

По време на дискусиите някои от учителите споделят, че децата са получавали учебници, но те не са се отнасяли грижовно към тях и са ги „унищожавали“. Ако децата от социално слабите семейства посещават целодневно училище, те могат да използват тези учебни помагала под ръководството на учителя и той да ги приучи да се отнасят внимателно и да поддържат чисти учебниците си и работното си място. Това са елементарни умения и навици, които бяха определени като „неформирани или формирани в минимална степен, заради условията, в които живеят децата – бедност, многодетни семейства, липса на работно място в къщи за детето“.

Участвалите в изследването родители, учители, социални работници и представители на общините се обединяват около тезата, че **децата, застрашени от отпадане от училище, имат по-голяма потребност от целодневна организация на обучението (с поне едно топло столово хранене на ден)**, отколкото от полудневна. Въпреки упреците на учителите към семействата на отпадащите ученици за занижен родителски контрол, повечето родители се отнасят скептично към интернатното обучение на децата (мнения споделени в дискусиите и интервютата).

4.4.3. Диалогът „УЧИЛИЩЕ – СЕМЕЙСТВА НА ОТПАДНАЛИТЕ УЧЕНИЦИ“

Според мнозинството от изследваните учители (54%), родителите на изоставащите и отпадналите ученици не полагат достатъчно усилия за мотивирането и стимулирането на децата им да посещават училище, да подготвят домашните си работи, „не се интересуват от тях“. Тези мнения са показателни за отсъствието на диалог между училището и семействата на децата, застрашени от отпадане. Според 36% от учителите, родителите дори „не ги пускат на училище“, защото образованието за тях не е ценност, защото имат нужда от тях като помощници в домакинството, защото в средата,

в която живеят бедните семейства женят (омъжават) децата си много рано и „деца раждат деца“.

Тези явления очертават една социокултурна специфика на семейната среда на отпадащите ученици, която не благоприятства ученето на децата вкъщи (неподходящи условия за самоподготовка, ако децата не са включени в целодневна организация на учебния процес или занималня за другата половина от учебното време през деня). В същото време се очертава и известно противоречие – по-голямата част от родителите на отпадналите деца оценяват адекватно ползата от училищното обучение за децата си като споделят и реалните трудности, които срещат при изпращането им на училище. Повечето от учителите обаче, остават с впечатлението, че родителите са склонни да възпрепятстват редовното посещение на учебните часове. Откритието се противоречие навярно се дължи на **различните очаквания и критерии на учителите и родителите на отпадащите деца.** В учебната документация в българското училище не са ясно диференцирани различните равнища на учебното съдържание (образователен минимум, който позволява на детето да премине в следващия клас; основно съдържание; основен материал плюс допълнителен за децата, които по-лесно и бързо се справят с основния). Родителите, които си дават ясна сметка за ограниченията на средата, в която израстват децата им, са склонни да приемат за успех усвояването от децата им на образователния минимум („да знаят да четат, да пишат, да смятат, за да не ги лъжат в магазина“, както споделят по време на груповите дискусии) и да преминават в следващия клас.

По-активното общуване (родителски срещи, консултации, разговори) между учители и родители на деца, които имат нужда от по-голяма помощ в процеса на обучението, ще съдейства за „приближаването“ на очакванията на двете групи по посока на позитивното развитие на всяко дете. Изследването показва, че **когато се апробират добри практики на организация на учебно-възпитателния процес**, когато децата от бедните семейства се заинтересуват с подходящи дейности (например, в интервю е споделян опит с провеждане на празник „9 май – ден на Европа“, изцяло организиран от децата, включително и такива, които са застрашени от отпадане ромски деца), възложат им се отговорни индивидуални задачи, които ги правят значими в собствените им очи и в очите на околните, те се мотивират и успяват. В груповите дискусии се споделят мнения, че има и ромски семейства („с интелигентни, по-образовани

родители“), които осъзнават потребността от образование за успеха на своите деца в живота и полагащи усилия за успешното им обучение, които предпочитат децата им да учат „в града с българчетата в една паралелка“.

Заниженият родителски контрол според учителите, бедността и специфичната социокултурна среда, в която живеят (многодетни семейства, в които по-големите деца се налага да се грижат за по-малките и дори понякога ги водят на училище, според участващите в груповите дискусии) са важни причини за преждевременното напускане на училището от ромските деца или за непостъпването им в училище изобщо. В този контекст, в дискусиите с учителите от различните краища на България и в интервюта с образователни експерти, се откри едно общо предложение – повече и интензивна работа с родителите на децата, които са застрашени от провал в училище. Учителите и образователните експерти са категорични, че когато имат подкрепата на семейството, когато двете институции гледат в една посока и предявяват

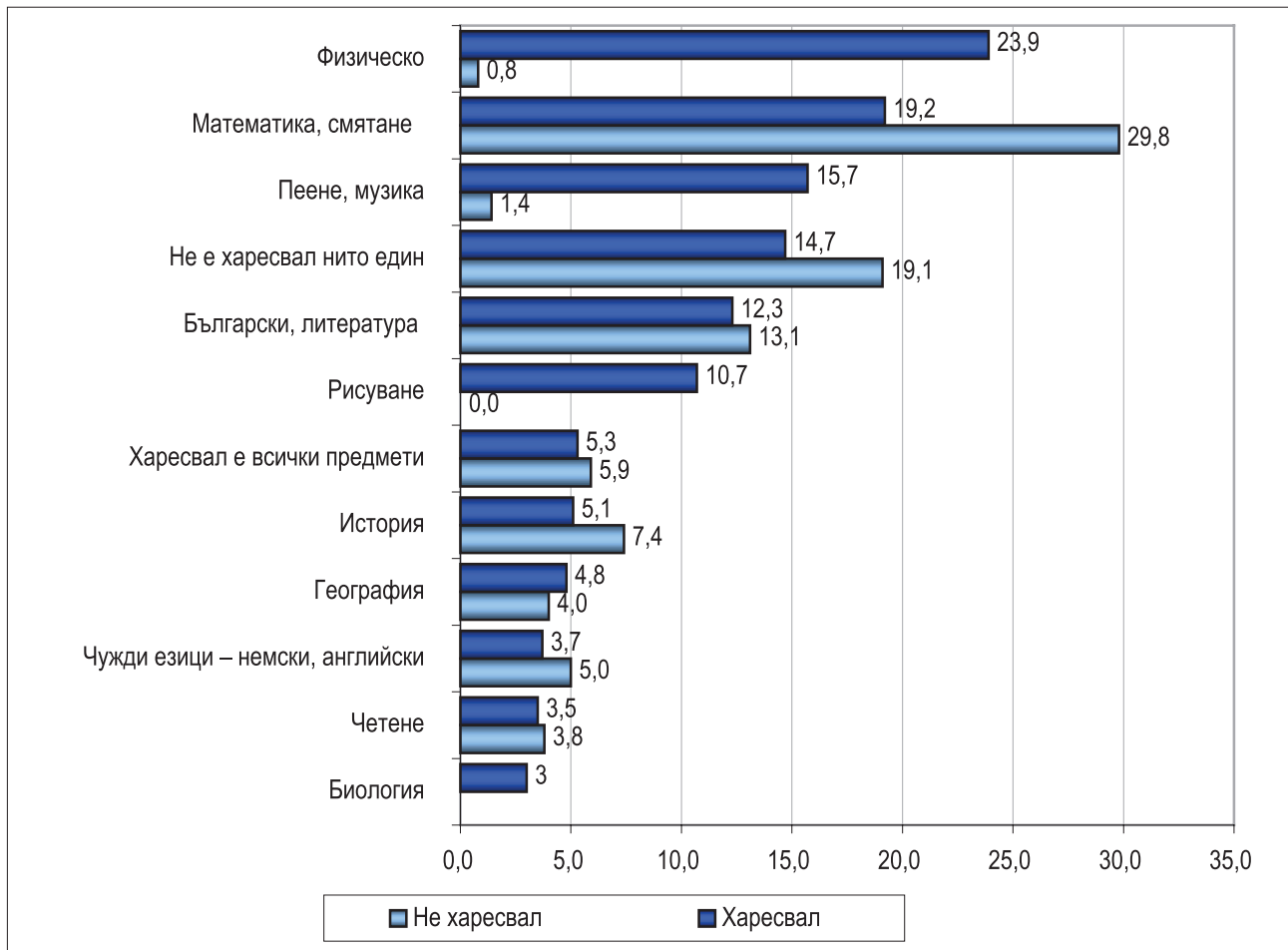
по-високи очаквания и изисквания към децата, ще се създадат условия за решаването на проблема с отпадането от училище. В това отношение всякакви форми на „училища за родители“ (неделни, вечерни), покани към родителите да присъстват на изяви на децата им, свързани с учебните, извънкласните и извънучилищните дейности, ще подпомогнат приобщаването на семействата със затруднения във възпитателното общуване с децата към образователните цели.

4.4.4. ОТНОШЕНИЕ НА ОТПАДНАЛИТЕ УЧЕНИЦИ КЪМ РАЗЛИЧНИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ

Около една пета от отпадналите деца посочват, че не са харесвали нито един учебен предмет, а близо една четвърт от изследваните не са отговорили на този въпрос. Навярно това е част от групата на отпадналите от училище деца, които заявяват, че не искат да се върнат в училище – 58% от изследваните (30% изразяват желание да се върнат в училище).

Графика 16.

Най-харесвани и не харесвани предмети в училище (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624); Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Изследването показва, че деца, които са напуснали училище преди по-дълго време, не са мотивирани да се върнат отново да учат заедно с по-малки ученици, „защото ще ми се подиграват, смеят“ и т.н. Според 35% от отпадналите ученици, децата, с които последно са учили в един клас, са били по-малки (52% са учили сред връстници, когато са отпаднали).

Най-трудните неща, които децата е трябвало да вършат в училище са ранжирани от тях по следния начин:

- Да решавам задачите по математика – 54%
- Да се подготвям за контролни, изпитвания, тестове – 37%
- Да чета – 36%
- Да пиша – 36%
- Да подготвям домашните си – 35%
- Да науча уроците си – 33%
- Да внимавам в час – 20%
- Да разбирам и да говоря на български – 8%
- Да науча правилата в училище – 6%
- Нищо не ми беше трудно – 8%

По-подробното разглеждане на тези данни в демографски аспект показва, че момчетата са срещали по-големи затруднения от момичетата при четене, писане, решаване на задачи по математика, което може да се обясни с по-голямото усърдие на момичетата в началните класове при подготовката на учебните занятия. По-големи трудности по основните учебни дейности са имали децата на родители без образование и на тези с по-ниско образование (начално и основно). Значителни затруднения са изпитвали децата, за които никога не се грижи или за които полага грижи само един родител. Най-малко затруднения са изпитвали децата, в чиито домове се говори на български език; следват отпадналите ученици, които вкъщи говорят на турски език и най-големи трудности с основните учебни дейности и задължения в училище „да науча и да спазвам правилата“ са имали ромските деца.

4.4.5. ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Представеният набор от действителни трудности, с които децата са се сблъсквали, когато са ходели на училище и които най-вероятно са допринесли да отпаднат от образователната система (наред с бедността на семействата и лошите битови условия – „Престанах да ходя на училище, защото

„нямахме пари“ или „нямахме средства“ – така са довършили изречението в предложениия тест за грамотност повечето от децата, отпаднали от училище) не са непреодолими. Самият факт, че децата ги разпознават, идентифицират и назовават, показва, че те се осъзнават от тях и с необходимата педагогическа подкрепа (от учителя по съответния учебен предмет, от помощник-учител, от ресурсен учител и пр.) може **да се създадат условия и да се организират учебни дейности за преодоляване на изоставането, да заработят индивидуално или групово ориентирани „навакваци програми“, които ще дадат възможност на детето да успява – всяко със собствен темп на придвижване.** Преди обаче да се конструират подобни индивидуални програми за всяко дете, от особена важност е да бъдат диагностицирани навреме признаците на изоставането и опасността от отпадането от училище (продължителните отсъствия от училище, честото отсъствие от определени часове, проблеми между родителите вкъщи и др.). Това е показателно за потребността от по-добро взаимодействие между училището и семействата на децата, които започват да отсъстват често, продължително, регулярно (по едно и също време) и пр. Тук следва да се подчертае и необходимостта да се познават добре родителите, по-активно да се общува с тях по проблеми, отнасящи се за трудностите, които изпитват децата им, да се обсъждат заедно с тях мерки, които ще допринесат за редовното посещение на учебните занятия от децата им, за стимулирането им да успяват в училище, а не само да ходят на училище, „за да си получат бележки за социални помощи, детски надбавки или каквито и да е там, придобивки“ (мнение на учители, изразено на дискусии и на общински служители, участвали в изследването).

В изследването бе анализирано желанието на децата да се върнат отново в училище и при какви условия биха направили това. Естествено, социално-икономическите условия и предпоставки бяха поставени на преден план от изследваните родители и деца, независимо от етноса и образованието им. Изречението „Не мога да се върна в училище, защото...“ беше допълнено от почти всички интервюирани отпаднали деца, с пряко или косвено изразени причини от икономически характер. Преобладават отговорите „нямаме пари“, „нямаме средства за издръжка, за учебници, за грехи“, „нямат обувки“, „нямат хубави грехи“ и пр. Настоящото проучване показва, че родителите на отпадналите ученици са имали значителни затруднения да осигурят учебници, тетрадки, учебни помагала на своите деца

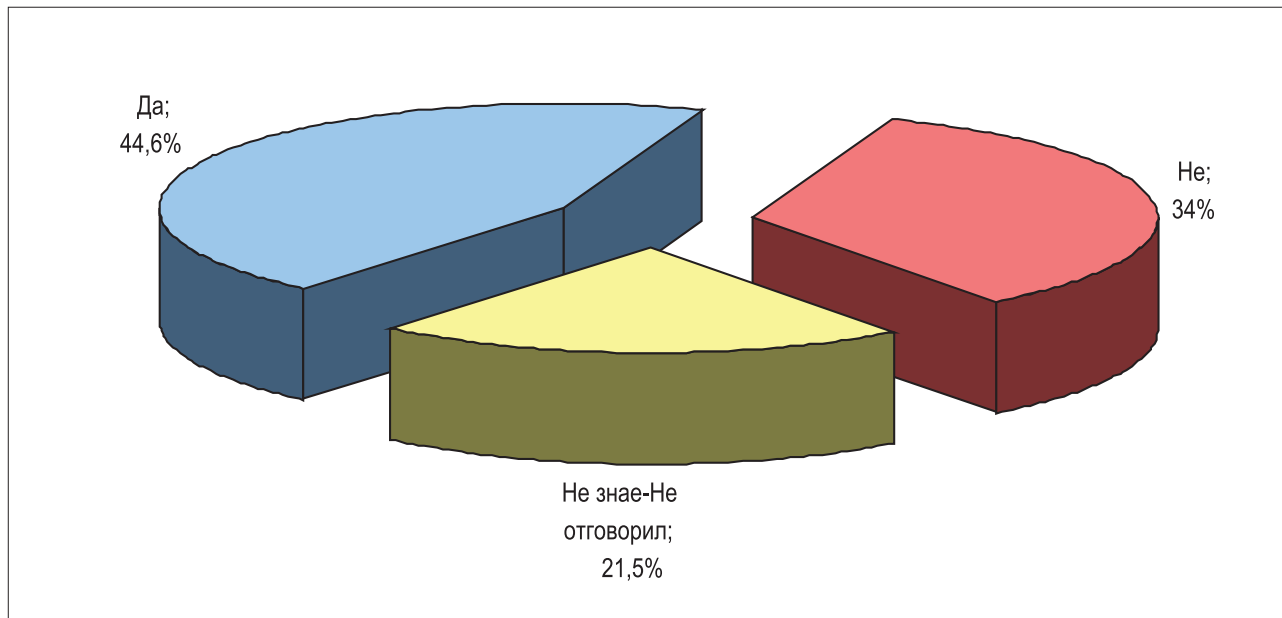

Около една трета от отпадналите ученици желаят да се върнат отново в училище, а около половината от двата пола нямат та-

кова желане. Съществува и една трета група, които не изразяват категорично мнение.

Графика 17.

Ти би ли се върнал в училище, ако има възможност да учиш в професионална паралелка?

База: Децата отпаднали от училище (N=624)

По-голям е броят на отпадналите българчета, които искат да се върнат в училище, следват децата от турския етнос и най-малко отпаднали от ромския етнос деца искат отново да се учат. Беше потвърдена и връзката между по-високото образование на родителите и по-голямото желание на детето да се върне в училище – най-много деца на родители без образование не желаят да се върнат в училище. Данните показват, че родителското „позволение“ за връщане в училище е по-важно за момичетата, отколкото за момчетата. Внимателното отношение на учителите към децата е еднакво важно и за двата пола, както и преподаването на интересно и полезно учебно съдържание, но от по-голяма важност за тях е „ако това, което уча, ми даде професия“. Това условие за връщане в училище е изразено в по-голяма степен от деца на родители, които имат по-високо образование. Този факт е показателен, че нивото на образование на родителите на отпадналите от училище деца може да се превърне в стимулиращ фактор за тяхното връщане в училище при съблюдаването на рационални педагогически подходи и решения, свързани с бъдещото ориентиране на тези деца към подходяща професия. Става дума за професии, които не изискват високо ниво на академични постижения, но ще дадат възможност на децата да се интегрират по-ус-

пешно в обществото и да излязат от омагьосания кръг на бедност, отпадане от училище, асоциално поведение, липса на образование и невъзможност за пълноценна интеграция. **Оказва се, че професионалното обучение е от голяма важност и може да бъде един от факторите както за намаляване на отпадането от училище, така и за връщането на част от децата обратно в системата.** Повечето от желанията на децата за придобиване на професия още на ниво средно образование са съвсем реалистични – те желаят да работят като строител, футболист, фризьорка, шивачка, медицинска сестра и пр.

4.4.6. ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ ПРЕД УЧИТЕЛИТЕ

Анализирането на симптомите, които предшестват отпадането на децата от училище, извежда на преден план два вида проблеми и необходимост от два типа адекватни мерки. **На първо място,** участниците в дискусиите в различните краища на България (Смолян, Търговище, Омуртаз, София и др.) споделят за **загрижеността и реалните действия на учителите по реализирането на различни социални дейности спрямо децата, които отсъстват, нямат учебници и тетрадки, за които се стремят да осигуряват**

според възможностите си подходящи грехи и обувки за зимата. Дори една част от родителите, участващи в дискусиите, предлагат учителите да получат полагащите им се по 80 лв. на дете (еднократна помощ за първокласник, насочена към социално-слабите семейства) в началото на учебната година и те да закупят на децата им необходимите грехи, обувки, яке, защото ги познават, ще преценят точно размера и т.н. От една страна, всеотдайността на учителите към децата е забелязана от затруднените семейства, оттук и доверителното отношение към тях – те да купуват на децата им грехи, да ги разпределят и пр. От друга страна, обаче, ангажирането на учителите с редица социални дейности в училище и извън него (наблюдение и общуване със семействата на децата, които отсъстват, срещат затруднения и пр.) определено ограничава възможностите им да работят по-интензивно по усвояването на учебното съдържание от децата, включено в отделните учебни програми. Социалната ангажираност на някои директори, учители и педагогически съветници е достойна за уважение, но това е ценно време, което може и следва да се отделя за повишаване качеството на учебно-възпитателния процес – създаване и реализиране на индивидуални програми (насочени към оказване на индивидуална помощ) за децата, които срещат значителни трудности в усвояването на учебното съдържание; за повишаване квалификацията на учителите; усвояване и апробиране на нови методи за учебна работа, за диагностика и пр.

На второ място, изследваните учители обособяват една група симптоми, предшестващи отпадането на учениците, които имат чисто педагогически характер и открояват нерешени педагогически проблеми. Тяхното диагностициране в случая следва да се разглежда като първа стъпка за очертаването на конкретни мерки, които ще задържат децата в училище и впоследствие ще доведат до създаване на по-благоприятни условия за ученето и развитието на всяко дете. Към тези признаци учителите отнасят: трудна адаптация към изискванията в училище (17%), свързани не само с ученето, но и с „идването навреме за началото на учебните часове“, „дисциплината в класната стая и по коридорите“, откритото „предпочитание да се гледат сериали“, да се скита безцелно по улиците и др.; намаляване на успеха в училище, получаването на ниски оценки, невладееене на български език и др.

Учителите са категорични, че **нямат активна обществена подкрепа**, за да се справят с проблема за отпадащите ученици (52% от изследваните споделят това мнение и за отпадащите от I до IV

клас, и за отпадащите в V–IX клас). В този план „социалният работник в училище“ може да се определи като професионално упълномощен „обществен пратеник“, който ще ги подпомага за решаването на социалните проблеми на децата, ще бъде активен посредник и двигател за тяхното преодоляване. От дискусиите с учителите и родителите във фокус групите става ясно, че една голяма част от тях са настроени твърде критично към училищните настоятелства и смятат, че „повечето от тях съществуват само на хартия“.

4.4.7 КОНТРОЛ НАД РАБОТАТА НА УЧИТЕЛИТЕ И КАЧЕСТВОТО НА УЧИЛИЩНОТО ОБУЧЕНИЕ

Изследваните родители се отнасят доста критично към работата на учителите с учениците в класната стая. В дискусиите и индивидуалните интервюта те споделят, че контролът върху работата на учителите в училищата, където са учили техните деца, е силно занижен от страна на училищните ръководства и на регионалния инспекторат („Тях хич никакви ги няма“), което води до ниско качество на подготовката на учениците. „Синът ми е в пети клас – споделя един от интервюираните родители – има само шестици, а виждам, че нищичко не знае. Чете като първокласник, не може да смята, да умножава. Написал в контролното си, че на юг България граничи с Румъния, и пак има шестица.“ „На мен не ми тръбват такива шестици, искам да видя, че има четворка, ама реална!“ Това мнение е твърде показателно и се споделя от по-голямата част от изследваните родители. У тях остава впечатлението, че една част от учителите и дори директори, са склонни да завишават оценките на учениците, за да формират пълни паралелки, „дори пишат шестици на ученици, които отдавна не са посещавали класната стая“. Когато родителят споделил проблема си с представител на общината от отдел „Образование“, той бил успокоен с думите „Така е в цяла България“. **Тези данни насочват към един реален проблем за българските училища през последните 15–16 години – ограничен контрол върху качеството на образованието,** което е и в основата на разрастващата се система на частни уроци, която се превръща във важно средство за попълване на знанията, които учениците не са усвоили на необходимото равнище. Мнението на родителите за занижения учителски контрол и недостъпно ниво на преподаване на информацията е съществено, защото то в повечето случаи е изразено от хора, които имат ниско ниво на образование и са в невъзможност да работят с децата си по отделните теми от учебната програма (оказа се, че

бабите и дядовците на отпадналите ромски деца, завършили VII–VIII клас преди 10.11.1989, имат по-високо образование от майките и бащите им, обучаващи в последните 15 години). Самите родители съзнават, че децата им имат нужда от допълнителна помощ за разбиране на учебното съдържание. Една трета от изследваните открито споделят, че на децата им е трудно в училище. Мненията на родителите са още едно потвърждение на потребността от наличието на специални учители, които да подпомагат изоставащите ученици.

4.4.8. ОТНОШЕНИЕ НА ОТПАДНАЛИТЕ УЧЕНИЦИ, РОДИТЕЛИТЕ И УЧИТЕЛИТЕ КЪМ ИЗВЪНКЛАСНИТЕ ДЕЙНОСТИ

За пълноценното развитие на децата от особена важност е организирането на дейности, които да съответстват на техните интереси, освен усвояването на задължителния общообразователен минимум, който се определя като условие за пълноценната интеграция и адаптация на децата в обществото. Извънкласните и извънучилищните дейности са привлекателни за учениците, особено за тези с не особено големи училищни аспирации, защото тук те имат възможност да изявят силните страни на личността си, понякога различни от академичните изисквания и умения. Според близо половината от изследваните отпаднали ученици (49%), в тяхното училище са се организирали музикални и танцови изяви и те са посочени от децата като едни от най-интересните неща наред със спортните игри и празници, организирани според 67% от децата (тук по-скоро става дума за спортните игри, в които децата, особено тези с по-ниски академични постижения, участват с особено желание) в учебните часове по спорт. Близо половината деца (49%) са посочили, че в тяхното училище са организирани екскурзии и туристически походи. По-ограничено застъпени в училищния живот са дейности като: дискусии и разговори по интересни теми, кръжоци по рисуване и моделиране, по компютри (работата с компютри е посочена като особено привлекателна за изоставащите деца, според техните учители, като средство, което може да ги задържи по-дълго време в училище). Родителите на отпадналите деца са по-слабо информирани какво става в училището по отношение присъствието на различни извънкласни и извънучилищни форми и това е още едно доказателство за слабата връзка между училището и семействата на тези деца. **Повишаването на вниманието на училищните ръководства към организирането на извънучебни дейности, привлекателни и полезни за децата, може да се разглежда**

като необходимо условие за привличането и задържането на деца, които не са мотивирани от семейната среда за високи училищни постижения. В същото време училищният мениджмънт не следва да подценява качеството на учебно-възпитателния процес и то най-вече реализирането на форми и програми, които ще доведат до включването на всяко дете в интересни и достъпни учебни дейности, съответстващи на определено ниво от училищните учебни програми. За съжаление част от изследваните родители и образователни експерти са останали с впечатлението, че в много училища децата нямат голяма полза от пребиваването си в тях, и не си поставят като приоритетна цел създаването на подкрепяща и стимулираща развитието на всяко дете среда.

4.4.9. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОУЧВАНЕТО НА ГРАМОТНОСТТА НА ОТПАДНАЛИТЕ ОТ УЧИЛИЩЕ

Една от задачите на настоящето изследване беше свързана с извършването на ориентируваща и най-обща оценка на равнището на грамотност на отпадналите от училище деца на възраст 12–16 г. с помощта на дидактически тест. При създаването му в понятието „грамотност“ бяха включени **три основни умения: четене, писане и смятане.** Това са базисни умения, които определят базовата грамотност. Освен четенето и писането, друг съществен компонент на грамотността е разбирането на смисъла на прочетеното или написаното. Разбирането предполага най-напред детето да прочете дадения текст. Това означава в текста да се разбере основната идея и смислово важните думи.

Анализ на грамотността (равнище на уменията за четене и писане) на отпадналите ученици.

На базата на теоретичен анализ и синтезиране на опита от други изследвания в училищната практика (По-подробно: г. Бижков и др., 2004 г.), бяха определени нива на четивна грамотност, които послужиха в ролята на **критерии за диагностика нивото на усвояване на умения за четене.** На база знанията и уменията на изследваните деца беше изчислен синтетичен индекс на грамотност, чиито стойности са в рамките от 1 до 3, където 1 е ниска степен, 2 е средна степен на грамотност, а 3 е нормална грамотност. Стойностите на индекса са изчислени като средна стойност от резултатите на децата за усвояване на трите основни тестовани умения – четене, писане и смятане.

Предложеният на децата елементарен текст за четене, включващ четири прости изречения с дос-

тълно съдържание, е затруднил сериозно 23,2% от изследваните отпаднали ученици. Те не са били в състояние да разпознават буквите. Към ниското ниво на формиране на уменията за четене се отнасят 28,4% от проучваните деца – при четене те сричат и накъсват двусричните и трисричните думи. От всички изследвани отпаднали ученици 31,9% имат средно ниво на грамотност – четат бавно и със запъване. Само 16,5% от изследваните четат гладко, без да се запъват или сричат. Това е доста тревожна ситуация като се има предвид, че участвалите в проучването деца са на възраст 12–16 години. Напускането на училище при 84% от отпадналите деца е спряло и развитието на уменията им за четене, т.е. средата, в която остават тези деца след напускането на училище, не благоприятства тяхното самообразование.

Интересна картина се получава относно степенята на разбиране от децата на предложения за четене текст. Малко над една четвърт от децата (27,6%) отговарят на зададените въпроси по прочетения текст с една дума, което е показателно за ниска степен на вникване в смисъла на текста и ниската степен на възможността им за изразяване. Почти всяко десето дете (11,7%), което е отпаднало, не може да даде отговор на поставените въпроси. Тези данни разкриват една неблагоприятна ситуация сред изследваните – приблизително 40% от отпадналите се затрудняват да отговорят на елементарни въпроси, свързани със съдържанието на текста и не могат да конструират отговора си дори в просто изречение. Получените данни относно степенята на разбирането на текста са в унисон с резултатите при четенето – делът на децата, които четат гладко (16,5%) и тези, които разбират смисъла на прочетеното и отговарят с пълно изречение (17,6%) е много близък.

Тези данни са показателни, че все още съществуват значителни резерви за ограмотяването на отпадналите деца и последващо обучение чрез организирането и реализирането на наваксващи програми, училища „втори шанс“ и пр. Подобни възможности се оценяват положително от родители, учители, социални работници, образователни експерти, но на практика те не са известни и все още не се използват пълноценно в образователната практика.

Анализ на уменията за смятане

С предложения „математически тест“, който включваше задачи с различна степен на трудност, разпределени в три нива (ниско, средно и нормално), се целеше най-общо диагностициране на математическите знания и умения на отпадналите ученици.

Най-ниското, първо ниво, включваше две задачи, чрез които от отпадналите ученици се изискваше да покажат своите умения да събират и да изваждат до 20. Резултатите показват, че 81% от децата са се справили успешно с елементарните изисквания, предявени към тях на това ниво. Около една пета от изследваните (19% при първата задача и 18,7% при втората) са дали грешен отговор. Необходимо е да се подчертае, че това са деца на възраст 12–16 год., а задачите би трябвало да са по възможностите на много по-малки деца. На средното ниво на математически знания и умения от децата се изискваше да сравняват числа с различен брой цифри, да събират и изваждат наум трицифрени числа, да умножават едноцифрени с двуцифрени числа. От всички интервюирани 624 деца, 380 са се опитвали да решават задачите, които изискват владеене на тези умения. Около половината от децата разпознават по-големите числа, но на повечето от тях знаците „по-голямо“ и „по-малко“ не говорят нищо. Данните показват, че само 27,6% от 380-те деца, решили задачите на първо ниво (16,8% от всички изследвани деца), са се справили със задачите на второто ниво. Децата, решили задачите на второ ниво, са срещнали сериозни затруднения със задачите, включени на третото ниво. С умножението, изискващо се в текстова задача, са се справили отделни деца, но делението е било непосилна пречка пред отпадналите ученици на възраст 12–16 години.

В хода на изследването на математическите знания и умения се целеше получаване на информация и за равнището на развитие на четивните умения на отпадналите ученици. Данните показват, че само при 13,1% от изследваните се наблюдава гладко четене на условието на текстовете задачи (без запъване или сричане). Повече от една трета (36,9%) не разпознават буквите, сричат 21,2% от изследваните; четат бавно, със запъване 28,8% от отпадналите ученици, стигнали до решаване на задачите на третото ниво.

Получените резултати са твърде обезпокояващи, като се има предвид ниската трудност на включените в теста задачи и възрастта на децата. Още повече, че съдържанието на текстовете задачи имаше елементарен приложен характер с цел улесняване на изследваните деца.

Значими сравнителни данни, свързани с грамотността на отпадналите ученици

За обобщена оценка на грамотността и сравнителни цели беше конструиран интегрален индекс на грамотността на отпадналите от училище деца. Те бяха категоризирани в три групи – ниско, средно

и нормално равнище на грамотност. Сред отпадналите от училище роми („говорят на ромски в семейството“), най-голям дял заемат тези, които се намират на най-ниско равнище на грамотност – 48%, 22% са от българския етнос („говорят на български език в семейството“) и 37% са от турската етническа група („говорят на турски в семейството“). Тези данни потвърждават направената и по други поводи констатация, че **най-тежък е проблемът с базовата неграмотност на отпадналите от училище деца от ромски произход.**

Що се отнася до средното ниво на грамотност, дялът на децата от различните етнически групи на това ниво е приблизително равен – между 40 и 45%. По етническа принадлежност най-високо ниво на грамотност се открива при българчетата – малко над една трета от тях се справят с по-сложните задачи. Дялът на ромските деца, имащи сравнително по-висока грамотност, е едва една десета (11%). Почти всяко пето турско дете спада към групата на децата с повече знания и умения по четене и смятане – 18%.

Таблица 20.

Ниво на грамотност на децата от различните етнически групи (в % по региони)

	Ниско ниво на грамотност		Средно ниво на грамотност		Нормално ниво на грамотност	
	Брой	%	Брой	%	Брой	%
Български	30	21,9	60	43,8	47	34,3
Турски	43	37,1	52	44,8	21	18,1
Ромски	170	48,4	141	40,2	40	11,4
Друг	3	27,3	7	63,6	1	9,1
НЗ/НО	6	85,7	1	14,3		
Общо	252	40,5	261	42,0	109	17,5

База: Децата отпаднали от училище (N=624)

Важен за настоящето изследване беше въпросът в кой клас са отпаднали учениците, при които се регистрират различните нива на грамотност. Данните показват, че при децата с ниско ниво на грамотност най-голямата част (30,2%) са ходили на училище до втори клас. Като се имат предвид и честите отсъствия на децата от училище, практически това са **деца, които не са участвали пълноценно в образователния процес.** Установява се също, че по около 20% от отпадналите деца са завършили трети и четвърти клас, а само 12–13% от отпадналите с ниско ниво на грамотност са завършили пети, шести и седми клас. В същото време „нормалното“ ниво на грамотност, което се установява сред отпадналите

ученици е безспорно свързано с продължителността на посещаване на училище (една четвърт сред тези деца са завършили пети клас, а 44,0% са завършили шести и седми клас). Заг тези данни прозира и степента на „уплътняване на учебното време“ на тези деца, които не само са посещавали училище по 3–4 и повече години, но имат и удостоверения за завършен клас. Те са потвърждение на гумите на родители и настояници на отпаднали ученици, участвали в интервюта и дискусиите във фокус групите, за заниженото качество на обучението в някои училища, за писането на завишени оценки на деца, за отсъствие на целенасочена и интензивна работа с ученици, които имат затруднения и са застрашени от провал.

Таблица 21.

Степен на грамотност на децата и завършен клас (в % по региони)

Завършен клас в училище	Синтетичен индикатор на грамотността на децата						
	Ниско ниво на грамотност		Средно ниво на грамотност		Нормално ниво на грамотност		Общо
	Брой	%	Брой	%	Брой	%	
Втори и по-нисък клас	76	84,4	14	15,6			90
Трети клас	50	54,9	36	39,6	5	5,5	91
Четвърти клас	51	48,1	46	43,4	9	8,5	106
Пети клас	34	26,8	65	51,2	28	22,0	127
Шести и седми клас	32	20,1	79	49,7	48	30,2	159
Други случаи	9	18,4	21	42,9	19	38,8	49

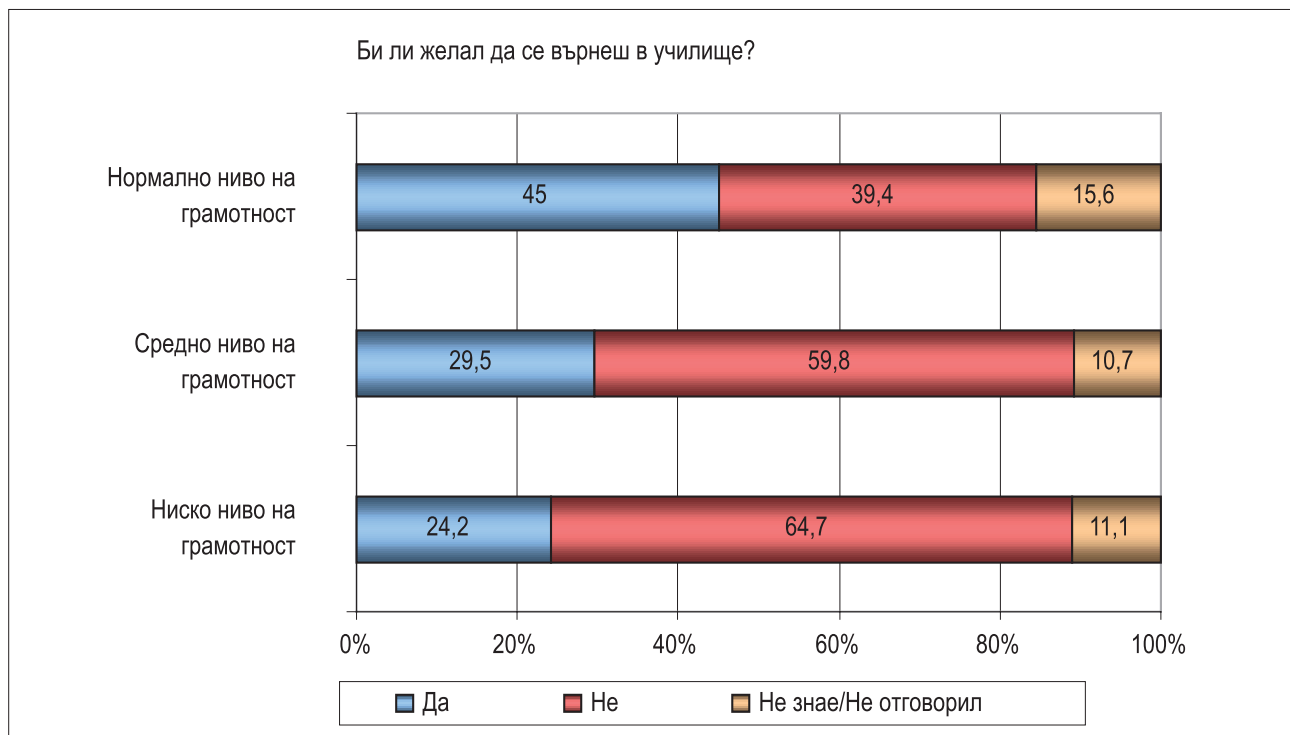
База: Децата отпаднали от училище (N=624)

Прави впечатление и връзката между нивото на грамотност на отпадналите ученици и желанието им да се върнат в училище. При децата с ниско ниво на грамотност желаещите да се върнат в училище са 24,2%, при тези със средно ниво относителният дял нараства до 29,5%, а при децата с добра грамотност те са вече 45,0%. С увеличаването на грамотността леко нараства и относителният дял на децата, които са правили опити да се върнат

в училище – от 11,9% до 17,4%. С повишаване на нивото на знания на отпадналите ученици почти се удвоява броя на тези, които искат да продължат да учат. Това би следвало да бъде още един мотив за образователните експерти да планират програми и дейности за включването отново на отпадналите деца в достъпни, интересни и полезни за развитието им образователни форми.

Графика 18.

Степен на грамотност на децата и желание за връщане в училище (в %)

База: Децата отпаднали от училище (N=624)

В заключение може да се обобщи, че като цяло отпадналите от училище деца имат сериозни пропуски в своята базова грамотност – овладяване на елементарни умения за четене, писане и смятане. Има и напълно неграмотни ученици, които не разпознават буквите и не могат да използват четирите аритметични действия. Това налага вземането на спешни мерки за ограмотяването на тези деца и

недопускане на други в училищна възраст да останат практически неграмотни. Използването на интензивни висококачествени програми за развитието на уменията за четене, писане и смятане при тези деца е предпоставка за последваща социална интеграция и придобиване на елементарни професионални умения.

V. ПОЛИТИКИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ И НАСЪРЧАВАНЕ ПОСЕЩАВАНЕТО НА УЧИЛИЩЕ

За целите на проучването беше извършен преглед на първично и вторично законодателство, стратегии, програми, проекти, отчети и анализи на различни институции в двата основни публични сектора – образование и социална политика. Превенцията и намаляването на отпадането от училище са обект на специално фокусирани публични политики и мерки от 2003 г. Важно е да се отбележи, че и преди създаването на специални политики и/или мерки, насочени към ограничаване и превенция на отпадането от училище, някои от елементите на действащите публични политики съществуват на практика (например, събирането на данни за отпадащите от МОН и от НСИ; разпоредбите на Закона за народната просвета (ЗНП) и Правилника за приложение на ЗНП за административните санкции на родителите, които не изпращат децата си на училище; подготовката за успешна геинституционализация на различни групи деца в задължителна училищна възраст, включително предотвратяване на риска от тяхното отпадане и др.). По същество обаче, опитите да се координират усилията на институциите от различни сектори за превенция и намаляване на отпадането могат да бъдат проследени ясно от 2003 г. до днес с изработването и влизането в действие на национални стратегии и програми, които поставят цели и предвиждат мерки за въздействие върху процеса на отпадане от училище.

За съжаление, периодът на прилагане на целенасочени междусекторни политики за превенция и намаляване на отпадането (3 години) е твърде кратък, за да може да се направи анализ за ефективността им (повечето конкретни мерки са в ранен стадий на прилагане и резултатите от тях се очакват към 2009 г.). Допълнително затруднение пред оценката представлява липсата на релевантна система за **мекущо наблюдение** на прилагането и **комуникация** на публичните политики по отношение на превенцията.

5.1. СЪДЪРЖАНИЕ И КООРДИНАЦИЯ НА МЕЖДУСЕКТОРНИТЕ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТТА НА ПРЕВЕНЦИЯТА И НАМАЛЯВАНЕТО НА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Междусекторните политики в областта на превенцията и намаляването на отпадането от училище имат комплексен характер. Те са фокусирани върху решаването на комплекс от проблеми, идентифицирани от националните институции като взаимнообвързани основни фактори на влияние върху процеса на отпадане от училище. Този комплекс, включва две групи проблеми, които очертават двата сектора на публичната политика, натоварени с основната отговорност за ефективно противодействие на отпадането:

1. Проблеми на **качеството на образованието** (учебна среда, материална база, организация на учебен процес, сложност на учебното съдържание и методи на преподаване, ефективност на оценката и контрола в образователната система, капацитет на училището за привличане на родителите и др.);

2. Проблеми на **социално-икономическото развитие, ограничаващи достъпа до образование** (деца от уязвими социални групи по различни признаци, значителни регионални различия, демографски процеси и мобилност на населението и др.).

С висока степен на обобщение предвиденият **комплекс от мерки**, който очертава полето на въздействие на междусекторните политики за превенция на отпадането, включва:

- Изграждане на релевантна междусекторна система за наблюдение на явлението (събиране и анализ на данни, синхронизиране на критериални системи и срокове за събиране на данни и др.);
- Изграждане на работещ междусекторен координационен механизъм за прилагането на мерки за превенция и ограничаване на отпадането (включващ институции на национално, регионално, местно и училищно ниво);
- Изграждане на механизми за диалог със семействата/настойниците на децата в задължителна училищна възраст;
- Усъвършенствания на учебната среда (материална база, процес на обучение, учебно съдър-

жание, квалификация на човешките ресурси образователната система и др.);

- Осигуряване на социално подпомагане (в различни форми: финансови и в натура) с максимално добро насочване към децата, които са най-застрашени от отпадане и към отпадналите за реинтеграция в образователната система;
- Постигане на водещи международни стандарти в областта на достъпа до качествено образование.

Комплексният подход при разработването на публичните политики за превенция и ограничаване на отпадането е обективно обусловен от многообразието на причините за отпадане от училище. Ако бъде съчетан с успешна координация, наблюдение и публична комуникация, той има потенциал да доведе до постигането на осезаеми резултати в рамките на 4–5 годишен период или 3 пъти по-бързо от обичайния цикъл на пълноценно осъществяване на мерки само в сектора на училищното образование.

Съгласно най-актуалния политически рамков документ, който включва основните междусекторни мерки за превенция и намаляване на отпадането от училище – *Интегриран план (ИП) за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006–2009 г.* (приет от МС на 26/10/2006), през този четири годишен период ще действа **единен координационен механизъм**¹¹ между институциите, отговорни за различните аспекти на закрила на детето, включително за политиките за превенция и ограничаване на отпадането от училище. Основен център на координация ще бъде **Националният съвет за закрила на децата (НСЗД)**, в който са представени всички институции и важните социални партньори. Планът разпределя относително ясно отговорностите между институциите. В областта на превенцията и ограничаването на отпадането от училище те са следните:

НАЦИОНАЛНИ ВЛАСТИ

I. Министерски съвет – приема функциониращ междусекторен подход и стратегия за предотвратяване на отпадането от училище и подкрепа на записването в училище.

2. Министерство на финансите (МФ)

- делегира всички отговорности за управлението на бюджета и вземането на решения за образованието на местните власти;
- укрепва капацитета на местните власти за оценка на потребностите и планиране на бюджета;
- въвежда изготвяне на програмни бюджети, предоставяйки ресурси за образователна политика и изпълнение на стратегии за интегрирано обучение, включително средства за техническо оборудване;
- предоставя методологическа подкрепа за изготвяне на бюджети и управление на делегираните бюджети за образование.

Секторните министерства разработват и прилагат междусекторни програмни бюджети, агресирайки всички причини за отпадането от училище:

3. Министерство на труда и социалната политика (МТСП), Агенция за социално подпомагане (АСП) и Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД):

- Предоставят помощи на социално слаби семейства, които да осигурят изпращането на децата на училище;
- Разработват и прилагат механизъм за осигуряване на равнопоставеност при предоставянето на минимален пакет от услуги от всички местни власти, включително услуги за подпомагане предотвратяването на изоставането в интегрираното обучение.
- ДАЗД, чрез националната електронна система за закрила на детето събира данни за подлежащите на задължително образование, необхванати в образователната система деца¹²

4. Министерство на образованието и науката (МОН):

- Разработва и въвежда във всяко училище механизъм за укрепването на капацитета на семействата и училищата за ефективна комуникация по редовното ходене на училище;

¹¹ При анализа е използван Проект за „Координационен механизъм за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006–2009 г.“ Документът все още не е официално приет (към 01.2007) и е възможно официалната му версия да бъде усъвършенствана в сравнение с анализиранията.

¹² Закон за закрила на детето, Чл. 17, ал. 9-е.

- Разработва и въвежда междусекторна система за оценка на риска от отпадане в училищата;
- Разработва и въвежда нови интерактивни методи на преподаване и програми за продължаващо обучение;
- Преразглежда механизма за събиране на текущи данни и системата за отчитане на отпадането; прилага се съвместно чрез ADMIN и НСИ;
- Разработва и въвежда програми за интегрирано обучение на деца със специални образователни потребности (СОП) в 30% от училищата, като се извършва задължителна индивидуална оценка на потенциала и потребностите на децата.

5. Министерство на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ)

- предоставя методологическа подкрепа за местно планиране (напр. инфраструктурата в населените места, достъп до обществени места и транспорт за деца и хора с увреждания);
- създава съвместно с местните власти функциониращ механизъм, който подпомага подобренията в училищната инфраструктура;
- разработва система за предоставяне на ресурси на местните власти за изграждане на достъпна инфраструктура.

МЕСТНИТЕ ВЛАСТИ:

- изграждат функционираща система за гарантирано обхващане на всички деца, подлежащи на училищно образование в училищната система, като ползват подкрепата на МРРБ и МФ;
- чрез междусекторен подход към образованието планират и управляват адекватно своите ресурси въз основа на потребностите и резултатите за всички деца;
- разработват и изпълняват ресурсно обезпечени стратегии, насочени към осигуряване на достъпна среда и социални услуги за подкрепа на интегрираното обучение.

СОЦИАЛНИ ПАРТНЬОРИ

НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ

- училищните настоятелства (в тях са включени родители и представители на общността) съвместно с ученическите съвети и учителите (педагогическият съвет) разработват политиките за училищната среда и организацията на училищния живот за всяко едно училище;
- лидерите на местни общности насърчават семействата да изпращат децата си на училище и да подкрепят тяхното образование.

Като цяло **усъвършенстването на координацията в междусекторните политики е много положителен елемент на публичната политика**. Включването на местни власти и социални партньори като равноправни участници в такъв координационен механизъм е друга много важна положителна тенденция. Относително проблематични обаче, в случая с конкретния координационен механизъм, са следните въпроси:

1. Обхватът – броят на институциите, участващи в механизма за координация, е много голям; те обхващат всички нива на управление от Министерски съвет до директорите на училищата като преките линии на взаимодействие по някои мерки (между МФ и МРРБ и общините или между ДАЗД и училищата) свързват институции с много различен капацитет. *Налице е известен риск координацията да не може да постигне оптималните си нива на ефективност в рамките на периода на действие на Интегрирания план и е препоръчително ежегодно да се отделя внимание на проблемите на координацията при заседанията на Националния съвет за закрила на децата (НСЗД) – основен орган на координация.*

2. Сроковете – някои от мерките, които имат инфраструктурен и/или подготвителен характер, на практика ще се осъществяват през целия планов период. Например, управленската и финансова децентрализация в системата на образованието и преминаването към делегирани бюджети като цяло ще бъде факт най-рано през септември 2009 г. и едва от 2010 г. училищата ще могат на практика да съставят относително самостоятелно ресурсно обезпечени стратегии и програми в сътрудничество с настоятелствата, като предвидените програми за работа с родителите. Подобна е ситуацията с разработването на система за оценка на риска от отпадане, което изисква минимум 3 учебни години

(създаване, апробация, корекция, прилагане), за да достигне до първото си национално прилагане, т.е. малко вероятно е това да се случи преди 2010 г. *Налице е известен риск част от мерките да не бъдат изпълнени в планирания срок и е препоръчително при ежегодния преглед на напредъка да се обръща специално внимание на взаимната обвързаност на мерките и рисковете, които забавянето на една мярка, носи за изпълнението на други.*

3. Отговорностите – Министерството на вътрешните работи (МВР) не е включено като отговорна институция по прилагането на мярка, свързана с намаляване на броя на необхванатите ученици, а е добре известно, че част от проблемите на училищата и общините (с изключение на най-малките, в които има само 1 училище) при пълното обхващане на подлежащите на задължително образование, са свързани с адресна регистрация и информация за движението на гражданите. Регионалните инспекторати по образование и Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (ЦОИДУЕМ) не са включени сред отговорните институции, въпреки важната им роля за контрола и наблюдението на образованието и интеграцията на децата и учениците от малцинствата, за разлика от други звена на МОН като НПС. *Налице е известен риск, институциите, пропуснати при разпределянето на отговорностите, да не се включат навреме или недостатъчно ефективно в изпълнението на Интегрирания план.*

5.2. ОСНОВНИ ПОЛИТИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И ОГРАНИЧАВАНЕ НА ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

5.2.1. ЦЕЛИ НА ХИЛЯДОЛЕТИЕТО ЗА РАЗВИТИЕ – ЦХР (ООН)

Целите на хилядолетието са определени с политическа декларация в рамките на ООН през 2000 г. ЦХР засягат широк спектър сектори на публичната политика, които имат отношение към изкореняване на бедността и устойчиво развитие. Една от тях „Цел 2. Начално образование за всички“ има пряко отношение към политиките за превенция и ограничаване на отпадането от училище, а друга „Цел 1. Намаляване наполовина на крайната бедност“ има пряко отношение към комплекса от икономически

причини за отпадане от училище. По силата на решение на среща на държавните и правителствени ръководители на държавите-членки на ООН от 2005 г., всяка страна трябва да поеме отговорност за своето развитие и за разработването на подходящи национални политики и стратегии за развитие. През 2006 г. трябва да бъдат подготвени и подробни национални стратегии за постигане на ЦХР. За България още през 2001 г. са определени конкретните национални цели в рамките на Цел № 2 „Начално образование за всички“. До 2015 г. те са :

- достигане на ниво от 100% на завършен начален етап на основно образование (2005/2006 – 99,5%)¹³;
- 95% на завършен прогимназиален етап на основно образование (2005/2006 – 84,9%);
- 90% ниво на завършено средно образование (2005/2006 – 78%);

Заложените цели са преимуществено в областта на задължителното обучение в училище до 16 годишна възраст и предвиждат съществено увеличаване на записваемостта, както и значително подобряване на показателите на завършване на основно и средно образование. Ако по отношение на първата конкретна цел е налице висока степен на постигане, то по останалите две е определено трудно да се очаква целевите им нива да бъдат достигнати без специални мерки за превенция и ограничаване на отпадането от училище.

Образователните политики, които на национално ниво са идентифицирани като приоритетни и могат да допринесат за постигането на целите на хилядолетието, са заложи в повечето национални програми и стратегии. Те са свързани със:

1. Съобразяването на специалностите в средното образование с пазара на труда;
2. Преструктурирането на училищната мрежа така, че да бъде осигурен достъп до образование на децата от селските и полупланински райони;
3. Постепенната десегрегация на ромските училища и повишаване на квалификацията на учителите за работа с етнически малцинства;
4. Поддържане на финансова стабилност на общинските бюджети по отношение на образователните дейности;

¹³ Източник: Образование в Република България 2006.

5. Подобряване на управлението на училищата чрез училищните настоятелства и други граждански институции, свързани с образованието;
6. Подобряване на образователната статистика, особено на общинско ниво.

5.2.2. СЪВМЕСТЕН МЕМОРАНДУМ ЗА СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Меморандумът е политически инструмент за синхронизиране на националната социална политика с приоритетите на ЕС в социалната област. Той идентифицира специфични за страната проблемни области („ключови предизвикателства“), в които показателите са по-ниски от средните за ЕС и набелязва начини на действие в тях. Предизвикателствата, идентифицирани в меморандума, са включени и в Програмата на българското правителство. Две са направленията, в които меморандумът влияе пряко върху цялостната социална политика и политиката по отношение на развитието на човешките ресурси на национално ниво: системата за годишно отчитане на напредъка в набелязаните приоритетни области на действие и достъпът до финансиране от европейски фондове на мерки в областите на действие на меморандума. Като непряко влияние на меморандума следва да се отбележи и ролята, която играе неговият механизъм за наблюдение на изпълнението за утвърждаването на координационна структура на национално ниво на политиките в областта на развитието на човешките ресурси, чиито лидер е МТСП, както и задължението за публичност на ежегодните Доклади за изпълнение на Меморандума, които са единственият по-подробен цялостен преглед на междусекторните мерки в образованието и социалната политика, достъпен за широка публика.

В Съвместния меморандум за социално включване, подписан на 03.02.2005 г., са идентифицирани 9 ключови предизвикателства за България, две от които имат пряко отношение към политиката за превенция и ограничаване на отпадането от училище:

1. Справяне с проблемите в образованието;
2. Осигуряване на социална и образователна интеграция на уязвимите етнически малцинства.

Според първия годишен Доклад за изпълнението на Съвместния меморандум за социално включване на Република България (30 май 2006), в областта на превенцията и ограничаване на отпадането са предприети следните мерки:

- Осигуряване на автобуси с цел безплатен транспорт за учениците от малките и разпръснати селища до средишните училища;
- Осигуряване на безплатни учебници за всички ученици, подлежащи на задължително обучение в подготвителна група в детската градина до IV клас;
- Осигуряване на безплатни закуски и чаша топло мляко за всички ученици, подлежащи на задължително обучение в подготвителна група в детската градина до IV клас;
- Въвеждане на задължителното обучение на децата в подготвителна група и подготвителен клас в детските градини и училищата (обхванати са 91% от подлежащите); мярката има особено благоприятен ефект за децата от ромското и турското етнически малцинства;
- Приета е Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание, която предвижда утвърждаване на нова образователна структура с цел обвързване на конституционното право за задължително обучение до 16-годишна възраст със съответната степен на образование;
- МОН е започнало работа по проект „Превенция на отпадане на учениците от училище“, в който се очаква да се идентифицират и анализират причините за непостъпването или преждевременното отпадане на ученици от училище, както и да усъвършенства информационната система за събиране на данни за феномена на отпадането.

5.2.3. НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА ЗАКРИЛА ДЕТЕТО 2004–2006. ИНТЕГРИРАН ПЛАН ЗА ПРИЛАГАНЕ НА КОНВЕНЦИЯТА НА ООН ЗА ПРАВТА НА ДЕТЕТО 2006– 2009 г.

Националната стратегия за закрила детето е политическата рамка за успешно прилагане на Закона за закрила на детето и определя начините, по които ще се създадат условия за подобряване на благосъстоянието на децата, както и за постепенното им включване в живота на обществото като пълноценни граждани. Основни органи за координация на изпълнението на Националната стратегия за закрила на детето са Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД) и Националният съвет за закрила на детето (НСЗД), в които са представени всички 12 национални институции, които имат отношение към политиките за закрила на детето, както

и 6 НПО и 6 представители на международни организации и институции със статут на асоциирани членове. Стратегията интерферира в много точки с други стратегически документи, обект на настоящия преглед, като целите, предвидените за тяхното постигане мерки и очакваните резултати от изпълнението на стратегията припокриват целите, мерките и очакваните резултати на други стратегии и програми, които са насочени към същата целева група – децата (вкл. по отношение на превенцията и намаляване на отпадането от училище). По принцип това припокриване е позитивен белег за единство на политики и мерки по отношение на децата, независимо кой е техният прилагащ орган. Може да се приеме, че са налице условия за добра координация и висока ефективност на междусекторните политики по отношение на децата, които включват всички прилагащи институции. За качеството на координацията за сега може да се съди единствено по разработените програми и плановете, тъй като публичната информация за постигнатото е крайно ограничена и на практика е сведена до Годишните доклади на ДАЗД и единственият доклад „Ефективност на системата за закрила на детето 2005“. Те съдържат преглед само на действията на ДАЗД и на Отделите за закрила на детето за 2005, но не дават оценка за степента на приближаване към целите и изпълнението на мерките от 12-те институции, обединени в координационния междусекторен механизъм.

През 2006г. политическата рамка на дейностите за закрила на детето е актуализирана с разработването на Интегриран план за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006 – 2009 г. И Стратегията (2004–2006), и Интегрираният план (2006–2009) отделят важно място на образованието като цяло и на проблема с отпадането от училище в частност. При сравняването на двата документа е лесно да се проследи положителното влияние на консултативния процес между секторите на публичната политика, което е довело до известно прецизиране на целите и мерките (наричани в Плана „задачи“) за тяхното постигане.

Специално отбелязване заслужава комплексният подход към проблемите на отпадането от образователната система. Мерките, предвидени в ИП, са насочени едновременно към **необхванатите и към отпадащите** (застрашени или отпаднали, но вече регистрирани от образователна система),

и към децата със специални образователни потребности. **Този подход е в пълно съответствие с водещите международни стандарти за достъп до качествено образование, а целите и предвидените мерки съответстват на приоритетите на ЕС и ЮНЕСКО в областта на достъпа до образование и неговото качество.**

Конкретните параметри на политиката за превенция и ограничаване на отпадането според Интегрирания план се определят от **две цели** :

1. Намаляване с 10% на отпадащите ученици в задължителна училищна възраст (Цел 3)
2. Увеличаване до 30% на децата със специални образователни потребности, които получават интегрирано образование (Цел 4).

Извън обхвата на действие на Интегрирания план за прилагане на Конвенцията за правата на детето, се намира възрастовата група на ранно напусналите училище „процент от населението между 18 и 24 г., с най-много завършен осми клас, които не посещават образователни или професионални курсове“. Ранното напускане на училище е част от 5-те референтни показатели¹⁴, с които се измерва развитието на европейските образователни системи. Стойността на този показател за България е значително по-неблагоприятна от средната за ЕС през 2006 г.: България 20%, за ЕС (25) – 14,9%. В рамките на механизма за прилагане на Лисабонската стратегия на ЕС е определено целево ниво на този индикатор за постигане към 2010 г. за всички държави от ЕС – 10%.

5.2.4. НАЦИОНАЛНА ПРОГРАМА ЗА ПО-ПЪЛНО ОБХВАЩАНЕ НА УЧЕНИЦИТЕ В ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА УЧИЛИШНА ВЪЗРАСТ 2005–2008.

„Националната програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст 2005–2008“ е приета с решение на Народното събрание от 25 февруари 2005 г. Въз основа на разпоредба от Закона за държавния бюджет (чл. 71, ал. 2.) ежегодно към нея се приема и актуализиран „План за прилагане на програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст 2005–2008“ с конкретни мерки, основни и специфични цели, очаквани резултати, източници на финансиране, финансови разчети и периоди на изпълнение. **Програмата е единственият засега отде-**

¹⁴ Reference Levels of European Average Performance in Education and Training (Benchmarks).

лен инструмент за междусекторна политика, специално фокусиран върху превенцията и ограничаването на отпадането.

Програмата съдържа три модула:

1. Осигуряване на безплатни учебници за учениците от II до IV клас (начален етап на обучение);
2. Оптимизиране на училищната мрежа чрез осигуряване на превоз до държавните и общински училища;
3. Осигуряване на закуска на всеки ученик в I-IV клас, както и за децата от подготвителните групи.

Съгласно актуализирания План на програмата, приет през 2006 г., Програмата се осъществява в два от трите си модула през 2006г., тъй като изпълнението на Модул I през 2005 г. осигурява учебници за учениците от II-IV клас за целия период на действие на програмата (в продължение на 3 години).

Може да се приеме, че е налице относително ясно разпределение на отговорностите между МТСП и МОН в рамките на „Националната програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителна

училищна възраст 2005–2008“. Докато МОН отговаря за изпълнението на двата модула, свързани с осигуряване на безплатни учебници и превоз до държавни и общински училища, МТСП (чрез АСП) отговаря за модула, свързан с осигуряване на безплатни закуски. В начина на отчитане на резултатите от изпълнението на тази програма обаче, има съществен проблем с междуинституционалната координация. Никъде изпълнението на годишните планове не е обобщено. Всеки от двата институционални центъра, отговорни за програмата, отчита в „своите“ дейности „своите“ модули и то само с количествени параметри (изразходвани средства, закупени учебници, закупени автобуси и брой деца, на които са предоставени закуски). С други думи, двете водещи политиката за превенция на отпадането от училище институции отчитат изпълнението на съществена програма, финансирана изцяло от българския данъкоплатец със суми от порядъка на 30–35 млн. лв. годишно, без да се посочат качествените резултати, постигнати с тази не малка инвестиция. При работеща координация между двете министерства тези резултати би следвало да се отчетат в един и същи документ, доколкото Програмата е една и е национална.

Модул I.

Осигуряване на безплатни учебници за учениците от II до IV клас (начален етап на обучение)

Целта на безплатните учебници е да се осигури равен достъп до учебно съдържание в традиционна форма **на всички ученици в начален етап на обучение**. Мярката влияе пряко положително по отношение на затрудненията на социално слабите семейства при осигуряването на учебници и учебни помагала, които се изтъкват от родителите като ясно обособена съществена причина, възпрепятстваща децата да посещават училище. В модула е включено осигуряване на учебници за учениците след I клас, тъй като учебниците за I клас са осигурени преди стартирането на програмата от друго бюджетно перо на бюджета на МОН (2005 г. 3,7 млн. лв.).

В ход е и предложение на МОН обхватът на Модул I – Безплатни учебници – да се разшири, като в него се включат и всички ученици от V-VII (VIII клас). Това предложение вероятно ще намери място в следващия актуализиран годишен План за прилагане на Програмата за 2007 г. или ще доведе до обособяване на отделна програма за осигуряване на учебници на всички ученици в начален и прогимназиален етап

на основната образователна степен през 2007 или 2008 г.

Финансиране на мярката:

- 2005 г. – 14,9 млн. лв. за учебници и учебни помагала за учениците от II-IV клас.
- 2006 г. – модулет не е активен, тъй като безплатните учебници се ползват 3 години (МОН купува 4–7% резервни учебници, а родителите трябва или да платят или да възстановят унищожените/невърнати от децата им учебници).
- 2007 г. – необходими са допълнителни около 20 или 28 млн. лв., ако обхватът на действие на модула включи безплатни учебници за всички ученици в основен етап на обучение (до VII или до VIII клас, в зависимост от това кога ще влезе в сила преструктурирането на етапите на обучение).
- 2008 г. – модулет няма да е активен, ако дейностите по него бъдат изпълнени през 2007 г.

Модул 2.**Оптимизиране на училищната мрежа
чрез осигуряване на превоз до държавните и общински училища**

Целта на мярката е да се гарантира достъпът на учениците от малки и изолирани населени места до училища, в които те да получат качествено образование, като им се предостави сигурен и удобен специализиран транспорт до общински и държавни училища на територията на общината. Мярката оказва положително влияние за преодоляване на затрудненията на общините да изпълнят задължението си да осигурят безплатен транспорт на учениците до 16 г. възраст поради цялостен недостиг на транспортни услуги в общината и/или липса на интерес от страна частните транспортни оператори за предлагане на такава услуга по различни причини (лоша пътна мрежа, неефективност на услугата поради малкия брой пътуващи ученици и/или сезонността на услугата – 9 м – в годината пр.). В България по данни на МОН (май 2006 г.) има 780 средищни училища (училища, в които има ученици, които всекидневно пътуват).

Министерството на образованието и науката е реализирало следните мерки в изпълнението на Модул 2:

- Определяне на обхвата на пътуващите ученици чрез изготвяне на справки за броя им по училища, населено място, община и област.
- Набиране на предложения за закупуване на училищни автобуси. Предложенията са обобщени и предоставени от Регионалните инспекторати по образованието на Министерство на образованието и науката.
- Провеждане на процедури по обществена поръчка за закупуване на автобуси. За 2005 г. е извършена доставка на 219 училищни автобуса. Доставката за 2006 г. включва 153

автобуса с по-голям брой места. Предстои обявяването графика за разпределянето на автобусите за 2006 г.

Очевидно е, че сравнен с броя на средишните училища, броят на училищните автобуси е недостатъчен, а продължаващата оптимизация на училищната мрежа се очаква да увеличи още броя на средишните училища през следващите 2 учебни години¹⁵. Разпределянето на ресурса от автобуси между общините се извършва по следните критерии:

- броят на учениците в задължителната 16-годишна възраст, които пътуват;
- относителният дял на пътуващите ученици извън населеното място към общия брой на учениците;
- степента на разпокъсаност на селищата и изграждането на селищата, тоест дължината на пътната мрежа, която трябва да бъде покрита;
- изграждането на средишни училища в съответния район.

През 2006г. МОН се ангажира да покани представители на Националното сдружение на общините в Република България в комисията за разпределянето на автобусите, с цел да гарантира обективност и прозрачност на критериите за разпределение на автобусите между общините.

Финансиране на мярката:

- 2005 – 15,4 млн. лв.; 219 автобуса;
- 2006 – 15 млн. лв. 153 автобуса;
- 2007 и 2008 – по 25 млн. лв. (индикативни стойности).

Модул 3.**Осигуряване на закуска на всеки ученик в I-IV клас, както и за децата от подготвителните групи**

Целта на безплатната закуска, предоставена от държавата е „връщане на децата в училище“ според Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст (2005–

2008). Мярката се изпълнява в 2462 (от всички 2474) училища и 7233 детски градини с предучилищни групи. Действието на мярката обхваща 293 379 деца в предучилищна възраст и от I до IV клас. Изпълни-

¹⁵ Отделен проблем, извън обхвата на тази програма, е осигуряването на безплатен транспорт за учениците до 16 г. в рамките на големите населени места, за които общините трябва да осигурят собствени средства, тъй като държавният бюджет субсидира само **междуселищния** транспорт на учениците до 16 г. Този проблем е все по-актуален тъй като затруднява успешното изпълнение на мерките за десегрегация на ромските училища, които се намират именно в големите градове.

мелите (доставчици на закуски и топло мляко) се определят чрез процедура за обществена поръчка от АСП за всеки от 28-те региона на страната.

Финансиране на мярката:

- 2005 г. – 19,9 млн. лв.;

- 2006 г. – 19 млн. лв.;
- 2007 г. – 15, 8 млн. лв. (индикативна стойност);
- 2008 г. – 16 млн. лв. (индикативна стойност).

Таблица 22.
Силни и слаби страни на Програмата

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
В 2 от 3-те си модула програмата е добре фокусирана върху стратегически инвестиции за училищното образование (учебници, транспортни средства), които имат дългосрочен ефект и върху достъпа, и върху качеството на образованието	Липсва система за наблюдение на ефекта от изпълнението на програмата. Няма консолидиран отчет за извършеното по приключилия годишен план за 2005 за цялата програма.
Стъпка напред в гарантирането на конституционното право на образование на всички деца до 10/11 г. възраст. Програмата възстановява прекъснатата в средата на 90-те години политика на гарантиране от държавата на достъп до учебно съдържание в традиционна форма (учебници и учебни помагала) за всички ученици от начален етап (вкл. задължителната предучилищна подготовка).	Програмата не е получила нужната публична комуникация при стартирането си и не се познава достатъчно от целевите групи и образователната общност като цялостен политически инструмент.
Намаляват със средствата за учебници и учебни помагала преките разходи на родителите на приблизително 1/3 от децата в задължителна училищна възраст за образование. За социално слабите семейства тази мярка решава един от сочените за съществени проблеми на отпадането от училище.	Действието на програмата (в повече от 2/3 от нейния обем) е ограничено до децата и учениците от начален етап, при които показателите за посещаемост в България са по-високи от средните за ЕС, т.е. програмата на практика обхваща най-малко рисковата група деца в задължителна училищна възраст.
Създава условия общините с лоша транспортна инфраструктура и недостиг на предлагане на адаптирани за нуждите на ученическия превоз транспортни услуги да изпълнят задължението си за осигуряване на безплатен транспорт на учениците до 16 г. възраст.	Управлението на програмата е силно централизирано. Това създава известни затруднения при отчитането на местни и регионални особености и потребности. Специално при изпълнението на Модул „Безплатни закуски“ централизираното управление генерира значителен обем неприсъща ежедневна административна работа на училищно ниво по изискване на МТСП.
Оказва положително влияние върху процеса на оптимизация на училищната мрежа, като стимулира общините да предприемат закривания и преобразувания учебни заведения и създаване на качествени средищни училища.	Един от модулите на програмата (безплатна закуска) съдържа противоречие между формата и целта си. Той е по същество натурална форма на социално подпомагане на особено бедни семейства, но се изпълнява за всички деца и в училищата, където няма или има минимален брой социално слаби деца, се наблюдават съществени разхищения (например, изхвърляне на закуски). При по-добро проучване на нуждите и по-добро насочване на тази мярка (например, талони за храна), може да се постигне по-съществен социален ефект със същите средства.

5.2.5. СТРАТЕГИЯ ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ ОТ ЕТНИЧЕСКИТЕ МАЛЦИНСТВА

В областта на образователната интеграция на уязвимите етнически малцинства от 2004 г. действа Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, с два важни приоритета:

- пълноценна интеграция на ромските деца и ученици чрез десегрегация на детските градини и училищата в обособените ромски квартали и създаване на условия за равен достъп до качествено образование извън тях;
- оптимизация на училищната мрежа в общините с малки и разпръснати населени места

включително чрез подпомагане на средишните училища за гарантиране на качествено образование в тях.

С цел осъществяване на мерките, заложи в стратегията, е разработен и утвърден (юни 2005 г.) първият **петгодишен Национален план за действие** към нея, който предвижда конкретни дейности, разпределение на отговорностите, оценка на необходими финансови средства и очаквани резултати.

В изпълнение на тези два стратегически документа, РИО, съвместно със служителите от общините и местните неправителствени организации, разработват **едногодишни планове за образователна интеграция на децата от етническите малцинства**, които се съобразяват и с областните планове за интеграция на малцинствата. Първите планове са за учебната 2005/2006 г. В тях са набелязани конкретни дейности, които са съобразни със специфичните особености в отделните общини. Изпълнението на едногодишните планове би трябвало да даде възможност на практика по места да се осигурят по-добри условия за обучение на децата чрез оптимизиране на училищната мрежа и подготовка и организиране на десегрегацията на детските градини и училищата в обособените ромски квартали. Разработени са проекти на текстове в съответствие със Закона за защита срещу дискриминацията, които са предложени на директорите за включването им в училищните правилници през септември 2006 г. В следствие на предприетите мерки по изпълнението на първия приоритет от Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства през учебната 2005/2006 г. са налице следните **резултати**:

- 3 500 ученици, живеещи в обособените ромски квартали, са интегрирани в общообразователни училища извън тези квартали;
- 106 помощници на учителя подпомагат образователната интеграция на ромските деца в общообразователните училища;
- 150 помощници на учителя са преминали обучение във висши училища;
- 360 начални учители са преминали обучение за работа в мултиетническа среда.

За да бъдат привлечени достатъчно финансови средства за реализацията на Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, Министерският съвет с Постановление № 4 от 11.01.2005 г. създава

Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства като второстепенен разпоредител с бюджетни кредити към министъра на образованието и науката. На 27.04.2006 г. МС прие Правилника за устройството и дейността на Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. На 30/06/06 министърът на образованието и науката е назначил и Директор на Центъра.

За 2006 г. в Републиканския бюджет са предвидени 500 000 лв. за дейността на Центъра. Те ще бъдат изразходвани за допълващо финансиране на проекти, свързани със следните дейности:

- осигуряване на условия за съвместно възпитание и обучение на деца и ученици с различен етнически произход в гържавните и общинските детски градини и училища и обслужващи звена;
- осигуряване на допълнителна педагогическа работа с изоставащи ученици; дейности за връщане на отпадналите ученици в училище и подобряване на образователните им резултати;
- разработване и въвеждане в детските градини и в училищата на програми за възпитание и обучение, съобразени с културите на различните етнически малцинства;
- провеждане на квалификационни дейности за учителите;
- изследователска дейност, свързана с междуетническата интеграция на децата и учениците чрез образование;
- подготовка на родителите за осъществяване на образователната интеграция на децата и учениците.

От началото на 2003 г. Министерството на образованието и науката подкрепя финансово и експертно **проект за изучаване на „Фолклор на етносите в България (ромски фолклор)“** в часовете за свободноизбираема подготовка, който се осъществява от ЦМЕДТ „Амалипе“. Към 2005 г. резултатите от този проект са следните: изготвени са програма по „Ромски фолклор и култура“ и учебни помагала, които всяка година се предоставят безплатно на учениците, които посещават тези часове; 220 учители са преминали обучение за преподаване на „Фолклор на етносите – ромски фолклор“ в часовете за свободноизбираема подготовка; 5 000 ученици в 172 училища от страната изучават „Фолклор на етносите – ромски фолклор“

в часовете за свободноизбираема подготовка през 2005/2006 учебна година. Финансово е подпомогнат проект „Младежки клуб за ромски песни и танци“, в който участват 20 ромски младежи. Освен това, е подпомогнат финансово и проект „Гражданското образование – път към Европа“, в който участват 35 младежи – българи, турци и роми.

Като цяло следва да се отбележи, че мерките в областта на образователната интеграция на малцинствата са доста категорично фокусирани върху ромското малцинство, което има и най-тревожните показатели от гледна точка на отпадане от училище. Проблематични при тези мерки са ниската степен на координация на предприеманите действия по различните проекти и програми, липсата на единна система за отчитане на постигнатото и много слабата публичност на информацията и за действията и за резултатите. Очаква се част от тези проблеми да бъдат решени с пълноценното функциониране на *Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства* през 2007г., но остава открит въпросът за оценката на особено ефективните добри практики от осъществените проекти и тяхното продължаване (например, свободно избираемата подготовка „Фолклор на етносите-ромски фолклор“, след приключване на централизираното проектно финансиране по програма ФАР, може да продължи само ако общината успее да задели средства от бюджета си за образование или от собствените си приходи).

5.2.6. НАЦИОНАЛЕН ПЛАН ЗА ИНТЕГРИРАНЕ НА ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ И/ИЛИ С ХРОНИЧНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ В СИСТЕМАТА НА НАРОДНАТА ПРОСВЕТА

Децата със специални образователни потребности (СОП) са специфична целева група на междусекторните политики за превенция на отпадането от училище, тъй като техният достъп до образование е затруднен както от индивидуалните им особености (увреждания, хронични заболявания и др.), така и от недостатъчно адаптираната за техните нужди учебна среда (и като материална база и като организация на учебния процес). Почти до края на 90-те години затрудненията в достъпа до образование на тази специфична група са допълнително подсилени от традиционната политика на изолация в специални учебни заведения – оздравителни, болнични, помощни, логопедични, помощно-възпитателни и други училища. Съществена промяна в политиката по отношение на образователната интеграция на децата със СОП се наблюдава от края на 90-те го-

дини. Две са основните насоки на действие в тази област:

1. Деинституционализация (връщане на децата в семейна среда, изграждане на центрове за подкрепа на семействата с деца със СОП, усъвършенстване на системата за социално подпомагане на деца със СОП и др.);
2. Осигуряване на достъп до образование на децата със СОП в масовата образователна система.

Общият брой на регистрираните деца с увреждания е 18 815, а 3 681 деца с увреждания са обхванати в една или друга степен от системата на мерки за закрила. След промените в законодателната рамка от 2003 г. и изпълнението на Националния план за интегриране на деца със СОП и/или с хронични заболявания в системата на народната просвета са интегрирани 1593 ученици със СОП в общообразователна среда. За подпомагане на тяхното обучение са назначени 227 ресурсни учители.

Политиката на интегриране на децата със СОП в общообразователна среда ангажира широк кръг експерти. Освен **екипите за комплексно педагогическо оценяване**, създадени във всички регионални инспекторати по образованието, са формирани и екипи **от специалисти** в детските градини и училищата, в които са интегрирани деца със СОП. Такива екипи са формирани и в специалните детски градини и училища, в които се обучават деца с увреждания. През 2005 г. е проведено **обучение** на 56 експерти от регионалните инспекторати по образованието и на 300 директори на детски градини и училища, психолози, педагогически съветници, учители, ресурсни учители, представители на общинските администрации и на отделите „Закрила на детето“ за включване и работа с деца със специални образователни потребности в обща образователна среда.

Деятелностите по интеграция на децата с увреждания имат принципен и постоянен характер. Те включват **изграждането на подкрепяща среда** в детските градини и училищата, в които се осъществява интегрирано обучение, чрез: архитектурно адаптиране на средата за осигуряване на равен достъп до образование на децата с физически увреждания, назначаване на ресурсни учители и допълнителен мощен персонал за подпомагане на интегрираното обучение, разработване на индивидуални програми за обучение и развитие, информационни кампании и консултации за промяна на обществените нагласи, поэтапно откриване на 28 ресурсни центрове за подпомагане на интегрираното обучение.

В края на юли 2006 г. функционират 27 специализирани институции за деца с увреждания, в които са настанени 1 688 деца. В процес на закриване са 15 Домове за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа към Министерство на образованието и науката. В края на юли 2006 г. са изведени 150 деца от шест дома, като 67% от тях са настанени в друга специализирана институция, 26% са реинтегрирани в биологичните си семейства, а 7% са настанени в семейства на роднини и близки.

5.2.7. ДРУГИ НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМИ И ПРОЕКТИ, КОИТО ОКАЗВАТ ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ОТПАДАНЕТО ОТ УЧИЛИЩЕ

Проект „Реформа за повишаване на благосъстоянието на децата в България“ (РПБДБ) 2000–2006

Представява специализиран проект за удовлетворяване потребностите на най-уязвимите и намиращи се в риск деца и техните семейства в общността чрез подобряване на нормативната база, структурна реформа на услугите, набирание на квалифициран, опитен персонал за предоставяне на услуги, ефективен мониторинг и контрол на тези услуги чрез нововъведени стандарти. Проектът има сериозни инвестиционни компоненти и такива за укрепване на административния капацитет на институциите в системата за закрила на децата. Неговото влияние върху процеса на отпадане от училище е косвено, но не е незначително, защото целевата група на проекта – деца в риск, са и най-често сред отпадащите от образователната система.

Положителна характеристика на проекта е цялостната политика на доближаване на социалната услуга за деца в риск възможно най-близо до самите деца. За да се осигури устойчивост и равен достъп до услугите за грижа за децата, АСП и ДАЗД насърчават ОЗД да разработят и актуализират общинските стратегии за закрила на детето, така че да отразяват местните потребности на децата и семействата в риск. Вече съществуващите стратегии се обвързват с наличните в общината ресурси. Понастоящем са разработени около 80 общински стратегии, обхващащи услугите за деца, приети от местните власти. Двете агенции признават също потенциала на общините и на частните доставчици на услуги (физически и юридически лица, включи-

телно неправителствени организации и групи) при разработване и предоставяне на услуги за децата и желаят да ги окуражават и да подкрепят възможността им да предоставят услуги на местно ниво в сътрудничество с ОЗД.

В рамките на проекта в 10 пилотни общини (София, Пловдив, Варна, Русе, Бургас, Шумен, Ст. Загора, Сливен, Пазарджик и Търговище) са създадени Комплекси за социални услуги за деца и семейства (КСУДС), които предлагат **специфична услуга „превенция на отпадането от училище“**, която включва:

- изграждане на мрежа за работа с педагогически съветници; организирането на занимални за застрашени от отпадане ученици; организиране на различни превантивни обучителни и занимателни дейности и ангажиране на учителите с тяхното изпълнение;
- подготовка, организиране и провеждане на ресурсна подкрепа на **деца със специфични образователни потребности**; индивидуални почасови занимания; включване в клубни и в групови дейности с други деца с личен придружител-социален работник; консултиране на родителите, насочване, посредничество и осигуряване на медицински и лечебни средства при необходимост
- **социална работа на терен** като се ползва опита натрупан при осъществяване на проект „Пилотиране на система за наблюдение на детския труд“;
- **отворен достъп за сигнали**, въпроси, консултации, подкрепа и насочване към съответни компетентни органи и специалисти при необходимост
- **индивидуална работа** с детето;
- съдействие за получаване на **образование; професионално ориентиране** и подготовка – насочване към различни професионални курсове; развиване на творческите способности на децата; информиране на децата за техните права и застъпничество;
- **социална работа със семейството**; възстановяване на контактите със семейството или насочване към социалните услуги на ОЗД¹⁶;

¹⁶ Описането на предлаганата предлаганата услуга е на КСУДС – София. В останалите КСУДС се предлагат същите услуги, като не навсякъде те са част от единен пакет.

Друг положителен ефект от осъществяването на Проект „Реформа за повишаване на благосъстоянието на децата в България“ е предоставената предучилищна подготовка на 4000 деца в неравностойно положение в 10-те пилотни общини, в рамките на Компонент 3, част I на проекта: „Превенция на изоставянето на деца от общностите в неравностойно положение“, които по данни на Звеното за управление на проекта са продължавали да ходят на училище I година след преминаването предучилищно обучение.

Пилотна Програма „Социални инвестиции в децата“

Пилотна Програма „Социални инвестиции в децата“ се реализира от 2005 г. в 7 общини – Лом, Стара Загора, Смолян, Казанлък, Бяла Слатина, Мъглиж и Разград. В програмата са обхванати I 752 деца, за които са заплатени такси за детски градини и детски ясли, столово хранене в училище, закупуване на облекло, обувки и учебни пособия, хранителни продукти, като се отчитат действителните нужди на всяко дете. Най-често използваните форми на социално инвестиране в децата са:

- заплащане на таксите за детски градини (81% от случаите) и детски ясли (35,2%);
- закупуване на хранителни продукти (54,9%) и столово хранене в училище (40,4%); закупуване на облекло и обувки (25,4%);
- закупуване на учебни пособия (15%).

Повече от 96% от включените в Програмата семейства са многодетни и са с един родител. Почти 68% от семействата са представители на ромската етническа общност.

Обвързване на социалното подпомагане с посещаването на училище

С изменения в Закона за семейните помощи за деца от 2006 г. са въведени в действие още няколко нормативни акта за точно фокусиране на социалното подпомагане, които имат положително влияние върху предотвратяването и ограничаването на отпадането от училище:

- въвежда се правната възможност предвидените семейни помощи за деца да бъдат предоставяни и под формата на социални инвестиции. Социалните инвестиции се предоставят като стоки и/или услуги и са насочени към създаване на равни условия за социализа-

ция и развитие на личностния потенциал на децата, превенция на отпадането на децата в риск, насърчаване на предучилищната подготовка и училищното включване на децата и отглеждането им в социализираща среда;

- въвежда се алтернативна форма на семейно подпомагане за деца, като: заплащане на такси в детски ясли и детски градини, заплащане на столово училищно хранене, закупуване и предоставяне на учебни пособия и принадлежности за училище и др.

Изменения в Правилника за прилагане на семейните помощи за деца от м. октомври 2006 г. обвързват предоставянето на детските добавки с редовното посещаване на училище от децата (при наличие на 5 неизвинени отсъствия на ученика за предходния месец се преустановява изплащането на детски добавки за следващия и респективно – изплащането се възстановява през месеца, в който ученикът има по-малко от 5 неизвинени отсъствия).

Законът за семейните помощи за деца и Правилникът за неговото прилагане уреждат обществени отношения, които засягат повече от 1,2 млн. души. Конкретно свързани с превенцията и ограничаването на отпадането от училище са месечните помощи за дете до завършване на средно образование. До юли 2006 г. такива помощи са получили 604 186 семейства в сравнение с 617 290 за същия период на 2005 година. Според анализа на МТСП, намалението на броя на семействата се дължи на увеличение на доходите на семействата в страната.

Национална стратегия за продължаващо професионално обучение(ППО)

Макар да е рамка на различна от обекта на настоящия преглед междусекторна политика, Националната стратегия за ППО и нейните ежегодни планове по същество съдържат мерки за противодействие на негативните ефекти от ранното отпадане от училище. Като цяло, тя в много по-голяма степен от останалите междусекторни политики е насочена към реализиране на дефинираните през 2001 г. общоевропейски цели на системите за образование и обучение. Хармонизирането на българското законодателство в областта на образованието и професионалното обучение с политиките на ЕС е ориентирано към осигуряване на правото на всеки български гражданин на продължаващо професионално обучение в контекста на ученето през целия живот – създаване на предпоставки и условия за дос-

търп и включване в обучение за придобиване на начална професионална квалификация, преквалификация, неформално и самостоятелно учене. Основните приоритети са насочени към осигуряване на единни изисквания към качеството на професионалното образование и обучение, прозрачност на квалификациите, изграждане и поддържане на система за професионално обучение на лица над 16-годишна възраст в контекста на ученето през целия живот; активиране на взаимодействието на всички институции и страни, които имат отношение към проблемите на професионалното образование и обучение, в контекста на ученето през целия живот.

Конкретни действия на Националната стратегия за ППО, с непосредствено пряко влияние върху ограничаването на отпадането и създаване на възможности за достъп до професионална квалификация на ранно отпаднали младежи на възраст над 16 г. са:

- Оборудването във всички държавни и общински професионални училища на компютърни кабинети, свързани в локална мрежа и създаване на значителен брой работни места с достъп до високоскоростен интернет;
- Разширяването на приема за придобиване на първа степен на професионална квалификация с допълнителен прием от 74 паралелки за ученици, напуснали училище за учебната 2006/2007 г.

Национална стратегия за въвеждане на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в българските училища 2005–2007 г.

Стратегията е инструмент за модернизация на учебния процес и на системата за управление на училищното образование. Влиянието му върху отпадането от училище може има две конкретни проявления:

I. Пряко – осигурени са и се реализират ефикасни информационни системи за управление на образованието. Усъвършенстван е регистърът на средното образование и е изграден регистър на висшето образование в България. Осигурен е публичен достъп до данни от информационната система на образованието посредством електронната страница на

МОН. Изградена е географска информационна система за обществено ползване, съдържаща гео-обвързани данни, използвани за визуализация на училища, детски градини и други звена от структурата на МОН. Значително са разширени възможностите за проследяване на движението на учениците, вкл. отпадането в сравнително кратки срокове (3 пъти годишно).

Разработва се дългосрочна концепция за електронно обучение в българските училища и критерии за избор на подходящо електронно учебно съдържание. Проведена е обществена поръчка за разработване на електронно учебно съдържание по почти всички общообразователни предмети за IX–XII клас и по Информационни технологии за V клас, което е достъпно от началото на учебната 2006–2007 г. през българския образователен портал <http://start.e-edu.bg>. Очаква се в следващите няколко години чрез ИКТ да бъде изградена система от възможности за обхващане в образователната система на ученици, които не могат по различни причини да посещават училище.

2. Косвено – пълноценната реализация на стратегията ще осигури равен достъп на всички български ученици до съвременни ИКТ и като цяло ще направи училището по-желано – данните сочат висок интерес при децата и младите хора към използването и достъпа до ИКТ. Към момента са компютъризирани всички 3 172 български училища и е осигурен достъп до високоскоростен Интернет на по един кабинет в 995 училища, свързани в Национална образователна мрежа. Осигурени са операционни системи и подходящ софтуер, съобразен с учебното съдържание, за над 30 000 компютри и сървъри, които са включени в Националната образователна мрежа. Осигурени са комбинирани пакети за всички училища, съдържащи софтуерните продукти: Електронна енциклопедия, „История на България“ и „Словник Експерт“ и на лицензи за достъп до електронния научно-образователен и познавателен интернет портал „ЗНАМ.БГ“. Създадена е „Концепция за въвеждане на електронно и дистанционно обучение в средното училище в България“, чрез която ще се осъществява процесът на хармонизация на българската образователна система със световните и европейските стандарти.

VI. ЕФЕКТИВНОСТ НА ПРИЛАГАНИТЕ МЕРКИ И ПРЕПОРЪКИ ЗА ПОЛИТИКИ И ДЕЙСТВИЯ ЗА СПРАВЯНЕ С ПРОБЛЕМА „ОТПАДАНЕ ОТ УЧИЛИЩЕ“

6.1. СУБЕКТИВНИ ОЦЕНКИ ЗА ЕФЕКТИВНОСТТА НА ПРИЛАГАНИТЕ МЕРКИ

Като цяло мерките за превенция на отпадането, които имат форма на **пряко материално подпомагане** (учебници, закуски, месечни помощи за дете и еднократна помощ за първокласник) са по-добре познати на изследваните групи респонденти, от мерките, които **нямат материална форма** (например, посещаване на подготвителна група/клас, целодневна форма на обучение, интернатно обучение). Тази закономерност се проследява ясно при групата на родителите, в която над 75% познават първия вид подпомагане, докато едва 6–9% са чували за целодневна и интернатна форма на обуче-

ние и около 12% знаят за съществуването на задължителна предучилищна подготовка. Обяснението на тази разлика може да се търси в недостатъчно добрата комуникация на мерките от страна на публичните институции, поради което респондентите не разпознават отчетливо отделните мерки. Друга причина за тази различна степен на запознатост са срокът и обхватът на прилагането на част от мерките – само половината от родителите (на децата до 11 г.) и нито едно от децата респонденти, които са на възраст 12–16 г., имат отношение към задължителната подготвителна група и безплатните учебници за учениците от I до IV клас. Това обяснява защо 75% от родителите познават основните мерки, свързани с пряко подпомагане, но само 45% от тях декларират, че децата им са се възползвали от някоя от тях.

Таблица 23.

Запознатост на родителите на отпаднали ученици с прилаганото от държавата подпомагане на децата, посещаващи училище

	% от родителите
На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни закуски	75,1
На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни учебници	73,5
Осигуряване на безплатен транспорт на учениците от училищата	19,2
Ползване на интернатна форма на обучение	9,2
Ползване на целодневна форма на обучение	18,3
Месечна помощ за дете, ако то посещава училище	38,4
Даване на грехи или храна за детето вместо месечна помощ за дете	13,5
Задължителна подготовка преди постъпване в първи клас	12,9
Даване на еднократна помощ от 80 лв. в началото на учебната година за учениците от социално слаби семейства	35,0
Заплащане на таксата за детската градина	7,4
Даване на тетрадки и учебници за социално слаби деца	28,3
Пълно или частично заплащане на храненето в стол	6,0
Училища „втори шанс“, осигуряващи социална и професионална интеграция на отпадналите от училище деца	0,9
Не знае – Не отговорил	14,9

База: Родители на отпаднали ученици N=672; Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

Сравнително малко познати (6–12% от респондентите за чували за съществуването им) са мерки като целодневна форма на обучение, интернатно

обучение или училища „Втори шанс“, които са по същество мерките за активно противодействие на проблемите с изоставането и създават възмож-

ностите за трайна превенция на отпадането от училище. Обективна причина за това е много по-малкият обхват на тези мерки, които се предлагат от сравнително малко училища и зависят силно от финансовите възможности на общините.

Резултатите от настоящето проучване показват, че повече от половината от изследваните учители (35% – „не съм чул, че се прилага“ и 39% – „не знаят“ или „не са отговорили“) все още не са имали достъп до информация за училищата „Втори шанс“, целящи социална и професионална интеграция на отпадналите от училище деца за повече от една учебна година. Този резултат не е изненадващ като се има предвид, че практиката на първите училища втори шанс е съвсем нова. Като се изключи един кратък международен пилотен проект във Видин през 2003 г., първите училища „Втори шанс“ отвориха врати през октомври 2006, в Пловдив и Кюстендил, създадени в партньорство между НПО и местни читалища.

Оценките на различните групи респонденти по отношение на ефективността на една и съща мярка за превенция и ограничаване на отпадането не са еднородни. В групата на еднaквo високo оценяваните като ефективни **и от трите групи** респонденти мерки са:

- **предоставянето на безплатни учебници;**
- **еднократната помощ за първокласник от 80 лв. в началото на учебната година**
- **месечна помощ за дете, при условие че то посещава училище**
- **безплатен транспорт**

Мерки, за които оценката на различните групи респонденти се различават значително, са:

- **нови форми за обучение на отпадналите**
- **интернатна форма на обучение**
- **целодневна форма на обучение**

Единството на оценките на учителите и социалните работници, както и сравнително високата оценка от страна на родителите за целодневната форма на обучение, е признание за нейната ефективност.

Друга популярна мярка – **раздаването на безплатни закуски**, се оценява като особено ефективна от родителите 87% и от социалните работници 72%, но за 79% от учителите по-ефективно решение **би било пълно или частично заплащане на**

столово хранене. Разликата в мненията по този въпрос може да се обясни с обхвата и начина на прилагане на мярката. На практика, поради липсата на столова инфраструктура в повечето училища, цялата логистика на получаването, раздаването и отчитането на безплатните закуски се извършва от началните учители (I–IV клас) и директорите. Като цяло прилагането на тази мярка генерира много сериозен обем неприсъща за педагозите дейност и отнема от времето им за учебен процес или занимания със самите ученици. Учителите са преки свидетели и на неблагоприятните отклонения, които предизвиква прилагането на тази мярка – разхищение (изхвърляне на закуски, например в училища в центровете на големи градове) или неефективност (например, напускане на часовете след раздаването на закуските). В този аспект е препоръчително да се направи допълнителна оценка за ефективността на прилагането на тази мярка. Възможно е при по-добро насочване тя да постигне основната си цел много по-добре, като се въведат например талони за храна, с които децата, които наистина имат нужда от такава форма на социално подпомагане, да могат да получат и закуски, и топла храна при по-подходящи условия за хранене от класната стая.

Информацията от фокус групите с учители свидетелства за нарастващ обем социални дейности или произтичащи от прилагането на социални мерки действия, с които се ангажира учителя в училищата, където броят на социално уязвимите деца е по-висок. Учителите разбираемо се тревожат, че тези дейности им отнемат от времето за преподаване и допълнителна работа с децата с образователни затруднения, както и че понякога тяхната квалификация и правоспособност не са достатъчни, за да изпълнят ефективно подобен вид дейности (например, подаването и обобщаването на информация за децата от социално-слаби семейства, които да бъдат включени в някои програми за подпомагане, без училището да разполага с изчерпателна информация за семействата на учениците, каквато има в социалните служби или раздаването на храна без задължителната здравна книжка). Ето защо е препоръчително да се направи проучване на възможностите на системата за социална закрила да осигури някаква по-постоянна форма на присъствие на социален работник поне в училищата с висока концентрация на деца в риск, деца от социално слаби семейства и деца от етническите малцинства. Още повече, че поради размерите си тези училища обикновено нямат педагогически съветник и учителите нямат никаква подкрепа при решаването на възникващи

Таблица 24.
Мнения на изследваните групи за ефективността на мерките (в %)

	Родители	Учители – за I–IV клас	Учители за V–IX клас	Служители в АСП
Раздаване на безплатни учебници за децата от първи до четвърти клас	89	94	NA	89
Раздаване на закуски за децата от първи до четвърти клас	87	81	NA	72
Предоставяне на еднократна помощ от 80 лв. в началото на учебната година за социално слаби семейства	83	79	74	78
Предоставяне на тетрадки и учебни материали за социално слаби деца	82	89	86	81
Месечна помощ за дете, ако то посещава училище	80	83	79	83
Пълно или частично заплащане на храненето в стол	73	79	78	81
Задължителна подготовка (предучилищна) преди постъпването в I клас	63	91	NA	75
Осигуряване на безплатен транспорт на учениците до училищата	59	74	71	86
Ползване на целодневна форма на обучение (децата стоят цял ден в училище)	46	80	69	76
Училища „втори шанс“, осигуряващи социална и професионална интеграция на отпадналите от училище деца	25	46	50	36
Ползване на интернатна форма на обучение (децата стоят цяла седмица в училище)	24	57	65	53
Разработване на специални „навакваци“ програми за отпадналите ученици	24	52	55	32
Създаване на нови форми за обучение на отпадналите ученици	NA	58	57	37
Отказване на месечната помощ за дете според Закона за семейните помощи за деца, ако детето не посещава училище	NA	NA	NA	74

Сборът от отговорите са повече от 100%, защото респондентите са давали повече от 1 отговор

социални казуси. Такъв социален работник в училище би могъл да поеме социалните дейности, които на този етап се извършват от учителите. Позицията „училищен социален работник“ е утвърдена практика в европейските страни и САЩ и дейността на този специалист е точно регламентирана от съответни стандарти. Социално-икономическите реалности в страните в преход и в България, а и данните от настоящето изследване показват, че „социалният работник в училище“ е необходимост. Той би имал перспективната роля да подпомага учениците и техните семейства да се справят по-добре с различните социални проблеми и предизвикателства на ежедневието, които често са реална причина децата да отпадат преждевременно от училище или да не постъпват изобщо в него.

По отношение на това **какви мерки биха имали ефект върху превенцията и намаляването на отпадането**, се наблюдават сходни тенденции на разминаване в мненията на отделните групи респонденти, както и в оценката им за ефективността на прилаганите вече мерки.

Родителите посочват като мерки с най-значим потенциален ефект:

- мерките от сферата на материалното подпомагане: осигуряване на храна, дрехи и учебници (по 45%);
- наличието на специален учител, който да подпомага изоставащите 18%
- възможността детето да придобие професия 15,3%

- санкциониращите мерки (глоби 12% и спиране на помощите 14,3%)

Особено тревожен е високият дял родители (26% родители на деца до 12 години и 10% родители на деца до 16 г.), които сочат като възможна причина за връщане на децата им в училище „Ако ни дават пари за това“. Заедно с родителите (16,8% родители на деца до 12 години и 33,5% родители на деца до 16 г.), според които „при никакви условия детето ми няма да се върне на училище“, се оформя значителна рискова група (около 1/3 от родителите попадат в нея), които е малко вероятно да бъдат повлияни от каквито и да е мерки за превенция на отпадането на децата от училище освен административно-наказателни.

Учителите и социалните работници добре разбират ролята на социално-икономическите фактори в процеса на отпадане, но в техните приоритети се поставя акцент върху по-доброто обвързване на мерките за социално подпомагане с целите на обучението:

- безплатни учебници за всички ученици от I до VIII клас (90%)
- осигуряване на столово хранене за социално слабите деца от бедни семейства в училище с поне едно топло хранене на ден (52%)
- специализирана педагогическа подкрепа за изоставащите и застрашени от отпадане, използване на целодневна и интернатна форми на обучение (около 40%)
- осигуряване на средства за приобщаване на изоставащите и застрашени от отпадане към извънкласните форми на училищен живот (около 35%)

За решаването на проблемите, с които се сблъскват учителите в процеса на учебната работа (получаването на ниски оценки, невладеенето на български език, намаляване на успеха в училище и пр.) от особена важност е **подготовката и квалификацията на учителите** – конкретните им умения за групов и индивидуална работа с децата, владеенето на стратегии за справяне с нежелателното поведение в класната стая, използването на съвременни „активни“ и кооперативни методи на учебна работа, които да заинтригуват всички деца да полагат усилия под ръководството на учителя и да успяват, според своите възможности. Данните от настоящето изследване показват, че една четвърт от учителите не са чували за прилагането на нови форми за работа с изоставащи и отпадащи ученици, а 46% не са отговорили на този въпрос.

Съществува и потребност от актуализиране, апробиране в училищната практика и приемане на **единни стандарти за подготовката на учители**. На този етап психолого-педагогическата подготовка на бъдещите учители в университетите е твърде ограничена като време, а и не съществува достатъчно информация относно качеството на тяхната методическа подготовка. Самите учители посочват, че ограничената им подготовка за работа с изоставащи ученици, с деца със специфични образователни потребности, отсъствието на умения за работа в мултиетническа среда, оказват негативно влияние в работата им с децата, застрашени от отпадане.

Интересни и реалистични от педагогическа и в частност – методическа гледна точка, са мненията на учителите относно **връщането на отпадналите деца в класните стаи**. Наред с мерките, имащи санкциониращ характер (налагане на парични глоби на родителите и спиране на социалните помощи), те открояват като важна мярка за българската училищна среда (утвърдена в редица развити страни) наличието в училище на **специални учители, които да подпомагат децата, които имат значителни затруднения при усвояването на необходимия минимум образователно съдържание за преминаване в следващия клас** (29% от изследваните категорично подкрепят тази мярка).

Опитът на учителите в работата с децата, застрашени от отпадане или отпаднали впоследствие, им дава основание да предлагат „обучението им по облекчени учебни програми“ (35% са „за“), т. е. става дума за овладяване на един образователен минимум учебно съдържание, които може да се нагъжда във времето до основния учебен материал; прилагане на по-гъвкави форми и методи на организация на обучението (ретардиращи програми), използването на ресурсни учители и др. Шо се отнася до мярката „ресурсни учители“, на дискусиите се представят и някои алтернативни мнения („Едва ли е най-удачно децата със затруднения да се извеждат да се обучават в учебно време извън класната стая и така те късат нишката какво друго се е случило в класната стая, на урока, докато те са наваксвали другата изпуснатото преди учебно съдържание“)

6.2. ПРЕПОРЪКИ ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И МЕЖДУИНСТИТУЦИОНАЛНИ ДЕЙСТВИЯ И МЕРКИ ЗА СПРАВЯНЕ С ПРОБЛЕМА „ОТПАДАНЕ ОТ УЧИЛИЩЕ“

В хода на проведеното изследване бе направен и преглед на препоръчаните от различни участници

В изследването мерки за превенция на отпадането от училище. В тази част от настоящия доклад са представени тези от мерките, които срещат по-широка подкрепа в мненията на преподаватели, служители в АСП, експерти в сферата на образованието. Така получените препоръки са систематизирани и представени в два основни аспекта. На първо място, според субектите (институциите), които се очаква да бъдат техни инициатори и изпълнители; на второ място, според тяхното естество – насочени към качеството на образованието, управление на образованието, достъпа до образованието, мерки в законодателството и пр.

I. Мерки на Министерство на образованието

Ролята на Министерство на образованието и науката за привличане и задържане на децата в училище е важна и гарантира координацията и реализацията на дейностите, обхващащи различни социални партньори. Препоръчва се МОН да работи в следните направления:

Мерки в областта на качеството на образованието:

- Усъвършенстване на ДООИ за учебно съдържание по начин, който да позволява измеримост на минимума и максимума на знания за постигане на определено ниво на знания и умения за съответния етап на обучение.
- Усъвършенстване на учебните програми, освобождаването им от излишен академизъм; актуализиране на учебното съдържание и ориентирането му към интелектуалното развитие, възможности и потребности на учениците, както и към възрастовите им особености, за да не се допуска информационна претовареност и самоцелно обучение; постигане на баланс между видовете подготовка с цел изграждане на умения за приложение на усвоените знания и умения.
- Завършване на изграждането на единната система за оценяване и разработване на стандартизирани материали за оценка на нивото на знания и умения на деца, прекъснали задължителното си обучение, с цел да бъдат ориентирани към подходящи наваксващи програми, както и да може да се проследи напредъка им след включването в такива програми. Голяма полза би имало от разработването на средства за ранна диагностика на образователните затруднения.

- Завършване на реструктурирането на образователната система и обвързването на етапите на обучение със задължителната учебна възраст ще доведе до намаляване на броя на младите хора отпаднали от системата, без да достигнат определено ниво на образование.
- Разработване на наваксващи програми за начален етап на обучение за ученици на 11–16 годишна възраст, които са прекъснали обучението си в I–IV клас. Съществуването на такива програми би имало за цел да позволи на учениците да преминат стандартната форма на външна оценка на знания и умения за начален етап и да придобият съответното свидетелство за начално образование, което да им позволи да продължат обучението си и след това в други форми.
- Създаване на възможност за целодневна организация на учебния процес, включването на нови извънкласни форми на обучение и като цяло на по-гъвкави форми на обучение; използване на нови методи на преподаване, ориентирани към партньорство в отношението „учител – ученик“, превръщане на ученика в активна страна на процеса на обучение, ориентиране към индивидуалните му интереси и възможности чрез използването на новите информационни технологии и интерактивни методи на обучение;
- Увеличаване на средствата за квалификация на учителите; финансиране на програми за повишаване на квалификацията на учителите и съответно стимулиране на тези от тях, които са повишили квалификацията си, както и осигуряването на специализирана подготовка на преподавателите, работещи в мултиетническа среда; постепенно премахване на „уравниловката“ в заплащането на заетите в образователната система. Формиране на умения у учителите за организиране на дейности (учебни, извънкласни и извънучилищни), при които на децата, застрашени от провал, се поставят индивидуални задачи, които ги правят значими в собствените им очи и в очите на околните.

Мерки в областта на достъпа до образование

- Разработване и прилагане на цялостна дългосрочна стратегия за работа с отпадналите деца и с децата в риск, както и система от превантивни мерки срещу отпадането (ранно сигнализиране за риска и навременни

действия). Като аспекти на тази стратегия се посочват ресурсни учители в училищата, изготвянето на учебници адаптирани за деца билингви или създаване на програми за деца от малцинствата с профилиране в по-ранна възраст, въвеждане на по-гъвкави и адаптивни форми за обучение на отпадащите ученици.

- Навременно диагностициране на симптомите и действителните причини за изоставането в училище на всяко дете и създаване на индивидуални програми за превенция на неговото отпадане. Реално обхващане на всички деца, живеещи в неподходяща и неблагоприятна за развитието им среда на 5–6 год. в подготвителни класове за училище при целодневна организация на учебния процес.
- Въвеждането на специален учител-помощник за работа с изоставащите ученици. Подпомагане на децата, застрашени от провал, в целодневна организация на обучението. Осигуряване на допълнително професионално присъствие в училищата от психолози, социални работници и ресурсни учители за децата от малцинствата, ефективно използване на преподавателите от ромски произход.
- Създаване на мрежа от действащи училища, които имат капацитет да предложат наивсващо обучение за деца от II до 16 години, които са прекъснали обучението си между I и IV клас.
- Обучението на учениците в средното училище да се обвърже по-пряко с получаването на професионални умения и възможности за реална реализация. Създаване на условия за ранна професионална ориентация на децата, застрашени от отпадане. Развитие на формите на ранна професионална подготовка след 5 и VI клас.
- Десегрегация на образованието на ромските деца и успешното им интегриране в училища с различен етнически състав извън ромските квартали; осъществяване на т.нар. „ранна интервенция“, т. е. обхващане на по-голям брой деца от социално слаби семейства в предучилищна възраст и включването им в интензивни висококачествени програми за усвояване на българския език, за овладяване на елементарни учебни умения и навици (вкл. и хигиенни), усвояване на правила на поведение сред връстници и пр.

Мерки в областта на управлението на образованието

- Усъвършенстване системата на управление на образованието и в частност прецизиране на ролята, отговорностите и санкциите за всяка от страните в процеса на отпадане от училище (училището, родителите, учениците). Това е едно от направленията, в които трябва да се търсят начини, за ограничаване на практиката да не се съобщават случаите на отпадане, поради заплахата от закриване на паралелки. Възможни стъпки са целенасочени извадкови проверки на данните, подавани към системата АДМИН, както и разширяване на обхвата на системата с модул за следиране на отсъствията и понижаването на успеха на учениците – едни от симптомите за предстоящо отпадане.
- Адекватна подготовка на директорите да управляват училището в условията на финансова и управленска децентрализация, за да се избегнат всякакви рискове на лошо управление, които ще имат неблагоприятен ефект върху показателите за отпадане. Принципът на финансиране на държавно делегираната дейност образование – чрез единен стандарт за издръжка на ученик, сам по себе си има силно стимулираща роля за разширяване на обхвата на децата в задължителна учебна възраст.
- Изследване и анализ на проблема с отпадналите от училище деца, изграждане на ефективна национална система за наблюдение и събиране на данни за явлението отпадане и прецизиране на методиките за събиране на данни, касаещи:
  - ⇒ децата, подлежащи на задължително обучение в училище и задължителна предучилищна подготовка; учебните места в различните по вид училища;
  - ⇒ брой ученици: по паралелки, класове, етапи, специалности за училище и общо, отпаднали, необхванати, движение на ученици в училищната мрежа.
  - ⇒ брой ученици, продължаващи образованието си след завършено основно, пътуващи до училището или обучаващи се по местоживееене.
  - ⇒ брой ученици, пренасочени към други училища в резултат на оптимизиране на учи-

лицната мрежа – обхват, движение, резултати.

- Създаване на информационна банка за всяко дете. Това ще позволи:
  - ⇒ проследяване на движението му в рамките на училищната мрежа от предучилищна възраст до 16 години
  - ⇒ актуализиране на информацията при промяна на адреса – постоянен или настоящ на детето и неговото семейство
  - ⇒ актуализиране на информацията по отношение на образованието, получено от индивида: основно, средно – общо, профилирано, професионално и т.н.
- Проследяване работата по училища и ежемесечно изискване на информация за посещаемостта в тях по класове и мерки предприети от училищното ръководство. С цел избягване на разминаване между документираните данни за посещаемостта и действителната ситуация, да се засили контрола върху учителите и дори налагане на финансови санкции за предоставянето на невярна информация от тях към РИО. Осъществяване на ефективен контрол за движението на учениците, за посещаемостта на учебните занятия и изпълнение на Закона за Народната просвета и наредбите към него, проверки и контрол върху ефективността и качеството на обучението.
- По-тясна връзка на РИО с училищата и техните проблеми, оказване на методическа помощ от квалифицирани специалисти в проблемните училища и организиране на обмяна на опит между училищата. По-активно съдействие от страна на РИО в регионите, където отпадането е съществен проблем и по-активна посредническа роля за получаването на автобуси, съдействие за въвеждането на целодневна форма на обучение, организиране отпиха и забавлението на децата в извън класни форми, осигуряването на средства за помощник-възпитатели и ресурсни учители в трудните райони.
- Организиране на обучение на самите учители и педагози по проблемите на отпадащите ученици; оказване на методическа помощ на учителите, работещи с проблемни деца. Насърчаване и популяризиране на добри практики за работа с родителите създаване на „училища за родители“ (неделни, вечерни и др.) с

цел приобщаване на родителите на децата, застрашени от провал към ценностите/целите на задължителното училищно образование; разработване на ефективна система от санкции за родителите, чиито деца не посещават училище във възрастта за задължително обучение. Към настоящия момент мерките към родителите се определят като неефективни и трудно приложими.

Мерки в областта на законодателството

Усъвършенстването и осъвременяването на настоящото законодателство както в областта на отговорностите на училището, родителите и децата за непосещаването на училище в задължителна учебна възраст, така и по отношение на санкциите е друга възможно стъпка за превенция на отпадането. Препоръчително е също да се преразгледа системата от наказания на учениците, която в момента съдържа само „изключващи“ наказания (забележка, предупреждение за преместване, преместване и пр.) и която би могла да се разшири, например, с форми на приобщаване като обществено полезен труд.

2. Мерки на Министерството на труда и социалната политика (МТСП)

Социалното министерство играе ключова роля в предприетите на този етап мерки. Общо изказаните оценки са в подкрепа на вече започналите съвместни инициативи между МОН и МТСП. Социалните придобивки и санкции насочени основно към родителите, трябва да продължат да бъдат един от лостовете за въздействие върху проблема с отпадането. Освен вече предприетите действия, интервюираните лица, предлагат още:

Мерки в областта на качеството на образованието

- Осигуряване на безплатен или силно субсидиран достъп до предучилищна подготовка (детска градина), която играе решаваща роля за социализацията на децата от особено уязвимите социални групи и според мнението на респондентите – редуцира чувствително проблема с различния майчин език в началото на училищното образование
- Обвързване на социалните помощи не само присъствието, а и с успеха за преминаването в следващ клас, т.е. постигането на успех според възможностите на всяко дете, да бъде главното основание за получаването на

социални помощи от семейството (стимули, награвки и пр.), а не само посещението на училище.

- Осигуряване на средства за целенасочени инициативи в материалната среда и образователните средства в средишните училища и организация на целодневни форми на обучение за учениците в тях.
- Разработване на програми за ранно професионално ориентиране в партньорство с бизнеса.
- Социалните дейности в училищата да бъдат поети от „социален работник в конкретно училище“ и освобождаване време за учителите да подпомагат развитието на всяко дете в съответната област. Активизиране ролята на социалните работници, които да осъществяват личен контакт и посещение на проблемните семейства, осъществяване на постоянна работа с децата отпаднали от училище и техните семейства, своевременна реакция при подаване на сигнали за опасност от отпадане.

Мерки в областта на достъпа до образование

- Осигуряване на безплатен достъп до учебно съдържание и учебни материали – безплатни учебници, тетрадки и учебни пособия на децата на социално слабите родители за целия курс на задължителното обучение (I–VIII клас) с помощта на МОН, училищните настоятелства, дарения, училищен библиотечен фонд и пр.
- Оценка на възможностите за стимулиране както на децата, посещаващи училище (например, чрез отпускането на стипендии), така и на техните семейства – предоставянето на допълнителни средства към социалните помощи на тези родители, чиито деца посещават редовно училище и постигат нарастващи резултати (не повтарят клас).
- Продължаване на вече започналата практика за даването на безплатни закуски (с акцент върху по-доброто целево таргетиране към нуждаещите се/желаещите да ги получават и по-добрата организация при тяхното осигуряване) и осигуряването на училищен транспорт. Предоставяне на помощ в натура, която да бъде алтернатива на даваните парични средства (80 лева) преди началото на първи клас.

Мерки в областта на управлението и координацията

- По-добра координация между училищата и регионалните звена на Агенцията за социално подпомагане, активно участие на отделите „Закрила на детето“ и „Социално подпомагане“, включително и чрез увеличаване броя на социалните работници с цел пълноценна работа с децата.
- Текущ обмен на данни между училищата и ОЗД – изграждане на система за обратна връзка, при която училището да получава информация за развитието на сигналите, които подава към ОЗД (за всяко наказание на ученик с изключение за „забележка“)
- По-добра координация и уеднаквяване на критериалните схеми при събирането и обмена на данни между различните институции, които са натоварени с мониторинг на състоянието – ДАЗД (за необхванатите подлежащи на обучение), МОН и НСИ (за движението на учениците, успеха, отсъствията, формите и профили на обучение и др.).

3. Мерки на ниво община/област/РИО

Ролята на общините в процеса на привличане и задържане на учениците в училище е от съществено значение за ограничаването на отпадането от училище. Подчертава се необходимостта да се подготвят и приемат общински стратегии и политики за обхващане на децата, подлежащи на задължително обучение в училище, и задържането им до придобиване на средно образование. Стратегиите трябва да се изготвят на базата на анализ на политически, икономически, социални, демографски, етнически, географски, транспортен достъп и други показатели, които ще гарантират качество, актуалност и приложимост на взетите решения за действие. Препоръчва се стратегиите да включват:

- методика за събиране на данни, прогнозиране, проучване, планиране и определяне на тенденции за задържане на учениците в общината;
- отчитане на данните и подготовка на предложения за промяна в дейностите за интеграция на децата и учениците от малцинствата чрез образование; поэтапно въвеждане на интегрирано обучение на деца със специални образователни потребности и деинституционализация;
- поддържане на актуална информация за наличния сграден фонд (държавна и общинска собс-

твеност) чрез надеждна база данни (населено място, година на построяване, вид конструкция, капацитет, брой класни стаи, кабинети, работилници, лаборатории, зали и салони, спортни площадки, административни помещения, складова база, кухненски помещения и трапезарии и др.; въвеждане на „паспорт на училището“);

- управление на човешките ресурси (педагогически и непедагогически персонал) чрез разработване на програми за пренасочване на кадрите, които ще останат без работа в резултат на процеса на оптимизиране на училищната мрежа, преквалификация по посока работа с необхванати, отпаднали и застрашени от отпадане ученици, разработване на програми за нова или допълнителна квалификация на кадрите;
- финансов анализ на необходимите и на предоставените средства за издръжка на дейностите; финансово съдействие за подобряване на материално техническата база на училищата и осигуряването на безплатен транспорт и столово хранене на децата, с цел прилагането на целодневни форми на обучение на учениците и задържането им в училище; управление на материалните ресурси – използване на освободения сграден фонд в резултат на извършена оптимизация на училищната мрежа;
- Отделянето на средства и оказването на помощ за организирането на извънкласни форми на обучение и отгих на децата с цел стимулиране и повишаване на интереса към училище както на самите ученици, така и на техните родители. Финансиране на нови по-гъвкави форми на обучение и осигуряването на средства за специализирани програми за работа с отпаднали ученици;
- Стриктно изпълнение на нормативните разпоредби за налагане на санкции и глоби на родителите, чиито деца не ходят на училище. Анализ на ефективността на тези санкции и изготвяне на предложения за въвеждането на други гъвкави административни мерки към родителите, при положение, че настоящите не са приложими или достатъчно ефективни.

4. Мерки на ниво училище

Работата на училището трябва да бъде синхронизирана с тази на останалите институции. Положителен координационен ефект би имало изработването на Програма за развитие на училището за период от 4 години, която да е съобразена с общинските програми за развитие, както и със спецификата на конкретното училище и населено място. От значение за успешното ѝ прилагане е тя да бъде консултирана с родителите/училищното настоятелство, приета от Педагогическия съвет и представена на родителите.

Мерки в областта на качество на образованието:

- изработване на модели за мотивиране и задържане на децата в училище – избираема подготовка, ориентирана към интересите на учениците, търсене на възможности за организиране на извънкласни и извънучилищни форми;
- подобряване на подбора на учители, качеството на преподаване и на усвояването, полагане на усилия за укрепване авторитета на училището, мотивиране и задържане на учениците;
- анализ на търсенето и предлагането на пазара на труда по отношение на професиите и специалностите на училището, както и по отношение на успешната реализация на завършилите ученици, с оглед актуализиране на предлаганите специалности и професии и ориентиране към потребителския интерес;
- работа по оптимизация на училищната сграда с цел да стане по-привлекателна и ефективно използвана; изграждане на подкрепяща среда за работа с ученици със специални образователни потребности;
- използване на възможности за педагогическо въздействие с участие на психолози, социални работници и педагози за работа със застрашени от отпадане ученици и деца в риск; индивидуален подход към децата и навременен анализ на причините, поради които детето „изостава“ в процеса на обучение, установяване на причините за неговото отсъствие; изработване на индивидуални програми за психолого-педагогическо въздействие на ученика и индивидуална програма за работа със семейството;
- разработване на индивидуални планове за постепенна адаптация на учениците към

училище при продължително отсъствие или прекъсване, компенсаторни модели за преодоляване на пропуските в учебното съдържание, дефицитите в общуването и др.;

- ползване на съвременни технически средства и по-интересни методи за преподаване на учебния материал и разчупване на стандартните форми.
- консултации и насочване към професионално обучение съобразно възрастта и интересите на ученика.

Мерки по отношение на достъпа до образование

- поддържане на директен контакт между училище/учители, родители и деца, чрез системни посещения в домовете на застрашените от отпадане или вече отпаднали ученици, въвличане на родителите към дейността на училището и ангажирането им с проблемите му.
- заедно с общината да бъдат открити училища/курсове за родители на отпаднали деца. Чрез образование на родителите да се пристъпи към осъзнаване на ценността от образованието и предаването ѝ от родител към дете.

Мерки по отношение на управлението и координацията

- събиране и анализиране на информация за присъствие и посещаемост на учениците в училище през учебната година, анализ на причините за отсъствията и предлагане на индивидуални компенсаторни механизми за отстраняване на пропуските в усвояването на учебния материал с оглед достигането на общообразователния минимум;
- сътрудничество с училищните настоятелства, които подпомагат решаването на различни училищни проблеми, в т.ч. обхвата и задържането на децата в училище;
- сътрудничество с общинската администрация, която осъществява контрол по отношение на задължителното училищно обучение на децата до 16-годишна възраст, съгласно чл. 36, ал. I от Закона за народната просвета;
- сътрудничество с неправителствени организации, насочени към решаване на конкретни проблеми за превръщане на образованието в ценност, влияеща върху мотивирането на децата и техните семейства за необходи-

мостта от ограмотяване, обучение и образование.

5. Мерки на НПО

Мястото на НПО в междуинституционалните взаимодействия за превенция на отпадането и работа с отпадналите деца и техните семейства е безспорно. Като цяло се смята, че именно неправителствените организации трябва да запълнят вакуума, който държавата и общините оставят в някои сфери на подпомагането на отпадащите деца.

Тяхното сътрудничество с останалите институции е необходимо и ролята, която се очаква да поемат, се изразява най-вече в следното:

- Организиране на разяснителни кампании, беседи с родителите, с цел осъзнаването на необходимостта от обучение на децата и тяхната по-голяма заинтересованост и ангажираност към образованието;
- Предоставянето на парични средства, обновяване на материално техническата база или финансиране и организиране на извънкласни и извънучилищни мероприятия, осигуряване на безплатни учебни помагала и др.;
- Насочване на допълнителни парични и материални ресурси към социално слаби семейства и техните деца – предоставянето на учебници, тетрадки, грехи, обувки и пр. подкрепата на даровити деца;
- Включването на училищата в свои проекти и споделяне на опита в кандидатстването по такива;
- Разработване на проекти и програми за превенция на отпадането, за задържането и връщането на децата в училище, за десеграция на образованието, създаване на форми за наваксване на пропуснатия материал от отпадналите ученици, развиване на алтернативни форми на обучение.

6. Семейството

Като цяло мненията на респондентите в количественото и качествено изследване потвърждават, че основна отговорност за отпадането на децата от училище носят родителите, а съответно работата с тях се възприема като решаваща в противодействието на ранното отпадане на деца от училище. Затова и една голяма част от предложенията са насочени към взаимодействие със семействата на отпадналите деца и деца в риск. По

общото мнение на респондентите е важно всяка една от гореизброените институции да осъществява връзка и да има пряк контакт с тях, да се работи заедно, координирано и целенасочено чрез използването на различни методи, механизми и мерки за стимулиране посещаемостта на училище и намаляване на отпадащите деца. Всички предлагани мерки биха били неефективни, ако родителите не са убедени и съответно не оказват съдействие в процеса на прилагането им. Тук не става въпрос само за формално посещение на училище с цел получаването на полагащите се социални придобивки, а ангажираност на родителите в процеса на обучение на техните деца, осъзнаване на необходимостта от посещаването на детска година и подготвителен клас, стимулиране изучаването на български език и пр. Родителите също трябва да се учат на отговорност, заинтересованост, ангажираност, подкрепа и съпричастност.

По отношение на семейството се предлагат два метода на действие – от една страна, действия от всички институции по посока родителите на отпадналите ученици. Това са мерки насочени основно към тези възрастни, които не са мотивирани да изпращат децата си на училище и които образованието не е ценност.

От друга страна, необходимо е да се стимулират семействата да поддържат връзка с училището, да проявяват интерес към образованието на децата си, да искат системна информация от преподавателите и класните ръководители за посещаемостта на детето в училище, неговото поведение и усвояване на материала, да упражняват по-строг родителски контрол. Това в голяма степен важи за децата, които отпадат по причини различни от социалните и икономическите.

VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ОСНОВНИ ИЗВОДИ

Цялостният преглед на наличните източници на информация за действията на публичните институции, насочени към превенция и намаляване на отпадането от училище, както и резултатите от проведените изследвания, позволяват да се направят някои общи заключения.

- Превенцията и намаляването на отпадането от училище са обект на специално фокусирани публични политики и мерки от 2003 г. – период твърде кратък, за да е възможна обективна оценка за ефективност на политиките. През 2006 г. се прави крачка напред по посока на по-добро фокусиране и координация на публичните политики за превенция и ограничаване на отпадането с изработването на Интегриран план (ИП) за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006 – 2009 г., който обобщава целите (№3 и № 4), мерките и предстоящото приемане на координационния механизъм за прилагането им от всички отговорни институции и прави опит да изброи индикаторите за постигане на целите в областта на превенцията и ограничаването на отпадането.
- Междусекторните политики в областта на превенцията и намаляването на отпадането от училище имат комплексен характер (едновременно прилагане на мерки за въздействие върху учебна среда и върху социални-проблеми външни за образователна система; едновременно прилагане на мерки от инвестиционен и програмен характер и т.н.). Прилагането на междусекторните политики в областта на превенцията и намаляването на отпадането от училище ангажира множество публични институции на национално (16), регионално (28), местно (256) и училищно (2700) ниво и допълнително предвижда активно включване в прилагането на политиката на различни социални партньори от стопанския и нестопанския сектор. В българската публична политика до момента не съществува ефективен координационен механизъм за междусекторни действия от такъв мащаб и изграждането му може да забави значително осъществяването на много

от мерките, които се очаква да бъдат изпълнени към 2009 г.

- Нормативната рамка на междусекторните политики в областта на превенцията и намаляването на отпадането от училище включва множество документи от различен характер (стратегии, програми, планове, проекти, законови разпоредби, под законови актове и пр.), които имат различни периоди на действие (от 1 година до неограничен), издадени/одобрени са от различни институции (Народно събрание, Министерски съвет, Национален съвет по етнически и демографски въпроси, Национален съвет за закрила на детето, Министерство на труда и социалната политика, Министерство на образованието, Държавна агенция за закрила на детето, Общини и др.), в различни периоди от време. Като цяло в стратегическите политически документи (стратегии, програми, планове) се наблюдават и терминологични размивания и липса на обозначаване на връзките между един и друг стратегически документ. Това състояние на нормативната рамка има потенциал сериозно да затрудни и без това нелекия процес на прилагане на политиките и със сигурност представлява значителна пречка за успешната публична комуникация на тези политики.
- Междусекторните политики се познават частично от целевите групи, към които те са насочени. В по-висока степен се познават техните мерки, които имат характер на социално подпомагане. Мерките за преодоляване на ефектите от ранно отпадане от училище (адресирани към 16–24 годишните) се осъществяват изцяло от МТСП (предимно чрез отделни 2–3 годишни проекти) и за тях все още не съществуват еквиваленти на стратегически и програмни документи, които се използват широко при общото планиране на мерки за ограничаване на отпадането и последствията от него в задължителна училищна възраст. Междусекторните политики се отличават със сериозен дисбаланс, който ще затрудни страната при постигането на европейския стандарт за „ранно напускане на

училище¹⁷. На настоящия етап се наблюдава концентрация на мерките за предотвратяване и ограничаване на отпадането в задължителна училищна възраст, като 2/3 от тях са насочени към начален етап на обучение, където показателите на отпадане са най-ниски и влиянието на основните фактори за отпадане от училище относително най-слабо.

- Националната система за наблюдение и събиране на данни за явлението отпадане от училище все още не е достатъчно ефективна. Събираните данни, които се използват при формирането на междусекторните политики за превенция и ограничаване на отпадането са ограничени, на практика не съдържат качествена информация и се различават за едни същи показатели, в зависимост от източника си (МОН или НСИ). Още не е заработила ефективно информационната система на ДАЗД, която според Закона за закрила на детето (чл. 17, ал. 9) трябва да събира информация за необхванатите от образователната система подлежащи на обучение деца. Това създава сериозни рискове за непрецизност на публичните политики за превенция на отпадането и със сигурност пречи на текущото проследяване на постигнатите резултати от тяхното прилагане и прави невъзможен гражданския контрол върху тях. Необходими са допълнителни усилия за съгласуване на мониторинговите системи на НСИ, ДАЗД и МОН, както и за развитие и усъвършенстване на изключително полезната система АДМИН. Усилията трябва да бъдат насочени в няколко посоки: първо, уточняване и синхронизиране на използваните дефиниции на многозначното понятие „отпадане от училище“; второ, прецизиране на използваните индикатори и критериални си системи за следене на причините за отпадане от училище; трето, отчитане на социалния и етническият профил на отпадащите ученици с оглед на по-рационалното таргетиране на мерките за превенция и ограничаване на отпадането от училище и адекватна оценка на тяхната ефективност; четвърто, регулярен мониторинг чрез целеви изследвания на структурата и динамиката на причините за отпадане от училище и ефективността на прилаганите мерки.
- Междусекторните политики за превенция и ограничаване на отпадането, интерферират

с други важни процеси в публичната политика в секторите образование и социална политика, някои от които ще окажат силно влияние върху успешното им осъществяване (финансова децентрализация, въвеждане на програмен подход при бюджетирането, влизане в сила на Националната референтна рамка за икономическо развитие и съответният координационен механизъм на ОП „Човешки ресурси“, оптимизацията на училищната мрежа, разработване на системи за оценка на училищното образование, промените в системата за социално подпомагане и множество други). Съществуващите публични документи по въпросите на междусекторните политики за превенция и ограничаване на отпадането не винаги отчитат рискове от негативно влияние на подобни фактори върху междусекторните политики за превенция и ограничаване на отпадането (ограничен капацитет на ангажираните институции, удължаване на срокове, недостиг на финансиране и пр.). Все още не е разработена и стратегия за справяне с тях, въпреки че възникването им предстои още през 2007 г.

- Системата за публична комуникация на политиките за превенция и ограничаване на отпадането от училище не функционира достатъчно пълноценно. Информацията за тези политики и мерки е разпръсната между разнообразни източници с различна степен на надеждност, откъслечна е (кратки съобщения ad-hoc за конкретни събития или параграф в рамките на общ отчет на отделна институция, прилагаща отделна мярка от общата политика), не съдържа качествени данни за постигнатото. Не се публикуват консолидирани отчети за единствената специализирана национална програма за превенция на отпадането (Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст 2005–2008). Не се използват пълноценно и възможностите на медиите за комуникиране на добри образователни практики и информиране на българската общественост за резултатите на политиките и мерките за превенция и ограничаване на отпадането от училище. Този проблем създава сериозни рискове за успешното осъществяване на политиките за превенция и ограничаване на отпадането, които по природата си се нуждаят от широка обществена подкрепа.

¹⁷ Един от 5-те референтни критерия за отчитане на успеха на европейските образователни системи, които имат фиксирани целеви нива за постигане към 2010. (Лисабонска стратегия).

ПРИЛОЖЕНИЕ I. МЕТОДОЛОГИЯ И ТЕХНИЧЕСКИ ДОКЛАД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

I. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основните методологически параметри на проведените количествени и качествени изследвания са следните:

I. КОЛИЧЕСТВЕНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

I.1. Персонални стандартизирани интервюта в дома на респондента

Според статистическите данни и според информацията, съдържаща се в базата данни АДМИН, делът на децата, които отпадат от училище на възраст 6–11 години е по-нисък от този в по-високата възрастова група 12–16 г. Съобразно тези данни Витоша Рисърч изследва представители и на двете възрастови групи. За децата в по-ниска възраст бяха изследвани техните родители. Освен това бяха проведени интервюта със отпаднали деца на възраст 12–16 години и с част от техните родители.

Училищата, попаднали в основната извадка, се намират на територията на 76 общини във всички 28 области на страната.

I.2. Персонални стандартизирани интервюта на работното място

Осъществени бяха персонални стандартизирани интервюта на работното място с две групи респонденти – педагогически съветници, учители и директори в училищата, в които са учили последно отпадналите деца и специалисти от отделите „Социално подпомагане“ и „Закрила на детето“ към Агенцията за социално подпомагане (АСП) в попадналите в изследването общини.

I.3. Анкетно допитване

Методът на анкетното допитване се прилага сред децата, отпаднали от училище, които са на възраст 12–16 години. Анкетното проучване се провежда

под формата на кратък тест. Неговата основа цел е да направи оценка на някои основни знания и умения на децата като четене, писане и използване на четирите основни аритметични действия.

2. КАЧЕСТВЕНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

2.1. Дискусии във фокус групи

Проведени са 6 групови дискусии в 3 различни типа населени места в страната, както следва:

1. кв. Факултета – София, представящ големите областни градове с предградия, в които живеят хора от малцинствените групи с по-голям брой отпадащи от образованието деца;
2. гр. Омуртаг, като населено място, характеризиращо се с голяма безработица и бедност сред населението и отпаднали от училище деца;
3. гр. Смолян, като областен център, характеризиращ се с голям брой разпръснати, трудно достъпни населени места, с лоша инфраструктура и отпаднали деца.

Във всяко едно от тези населени места са проведени по две групови дискусии – една с учители на деца, отпаднали от училище и друга – с родители на такива деца. Груповите дискусии са модерирани от опитен модератор от екипа на Витоша Рисърч. Тяхната продължителност е в рамките на 1,5–2 часа.

2.2. Дълбочинни интервюта

Освен дискусиите във фокус-групи, екипът на Витоша Рисърч набра допълнителна качествена информация и посредством дълбочинни интервюта с ключови експерти. Проведени са 15 такива интервюта както в столицата, така и в Омуртаг, Търговище и Смолян. Респондентите са експерти, работещи в сферата на образованието или в неправителствени организации, работещи по проблема за отпадане на децата от училище.

2.3 Описание на типични случаи (Case Study)

В процеса на провеждане на качествено изследване в 3-те типа населени места екипите на Витоша Рисърч се срещнаха и разговаряха с деца и техните родители като са изготвени описания на 15 типични случая на отпаднали от училище деца.

2.4. Кабинетно изследване

Витоша Рисърч направи преглед на националните документи, програми и съществуващи изследвания и публикации по темата „отпадане от училище“.

3. ПРОБНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Преди стартиране на същинската полева работа беше проведено пилотно изследване. Неговата основна цел беше да се тества изготвения инструментариум за провеждане на изследването. То беше проведено в периода 24–28 юли в София и Шумен. Бяха проведени общо 20 интервюта (по 10 във всяко едно от населените места). В резултат от пробното изследване, въпросниците за количественото изследване бяха усъвършенствани, съгласувани и одобрени от Възложителя.

II. ТЕХНИЧЕСКИ ДОКЛАД ЗА НЕГОВАТА РЕАЛИЗАЦИЯ

I. КОЛИЧЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Периодът, в който беше осъществена полевата работа по количественото изследване, е 18.08–03.10.2006 г. Общият брой на участвалите в изследването интервюери е 95.

Инструктаж (обучение) на интервюерите

С всички ръководители на екипи в страната бе проведен инструктаж, включващ кратко описание на спецификите на изследването и запознаване с въпросника. Аналогичен инструктаж беше направен на всички интервюери от ръководителите на регионалните екипи. По време на полевата работа интервюерите се обръщат към регионалните ръководители на екипи, както и директно към екипа на Витоша Рисърч, при възникване на специфични проблеми.

Обем на извадката. Модел и процедура по формиране на извадката

- **Родители на деца отпаднали от училище** – размер на изпълнената извадка: N = 672
- **Деца на възраст 12–16 години, които са отпаднали от училище** – размер на изпълнената извадка: N = 624
- **Учители, преподаватели на отпаднали ученици или директори/помощник директори на училища.** В училищата, където са учили децата, отпаднали от училище, е изследван по един представител на училището. Размер на изпълнената извадка: N = 202
- **Представители на Агенцията за социално подпомагане.** Във всяка община, в която се провежда изследването, е проведено по едно интервю с човек от Отдел „Социално подпомагане“ или Отдел „Закрила на детето“. Размер на изпълнената извадка: N = 100

По подробна картина за изпълнението на извадката за всяка област е представена в следващата таблица. Данните в нея, с изключение на графите „деца извън основната извадка“ и „родители извън основната извадка“, представят информация за извадката, която Витоша Рисърч изготви въз основа на базата данни „АДМИН“.

При обхода по училища, в опит да се получи информация за децата от предварително изготвената основна извадка, се оказа, че:

1. В една голяма част от училищата в извадката, училищното ръководство декларира, че няма деца, които са отпаднали от училище. Това е валидно за 250 от училищата, които Витоша Рисърч е подала на своите полеви сътрудници като основна извадка. От тях 126 училища са в столицата;
2. Половината от изследваните родители и деца присъстват в основната извадка, подготвена от Витоша Рисърч (629 общо, от тях 314 деца и 315 родители). Останалите 667 респонденти са интервюирани извън основната извадка.
3. За 887 от децата се установи, че живеят в друго населено място (298) или в чужбина (579);
4. Значителна част от посочените като отпаднали и присъстващи в базата данни „АДМИН“ деца (707) всъщност продължават да учат – в същото училище или в друго училище в съответното населено място.

Таблица 1.
Планирана, изпълнена извадка и причини за неинтервюване

Област	Извадка – планирана/ изпълнена		Проведени интервюта				Причини за неинтервюване						
	Планирана извадка	Изпълнена извадка	Деца от основна извадка	Деца извън осн. извадка	Родители от основна извадка	Родители извън осн. извадка	Учи в друго училище или в същото	В гр населено място живее	В чужбина	Отказ от детето/родителя, деца навършили 16 г. не желаещи да участват	Неизвестно дете, неоткрити деца и родители	Други причини	Общо неизследвани лица
Благоевград	33	36	4	12	6	14	13	15	2	9	25	0	64
Бургас	96	99	36	8	43	12	60	36	53	75	48	1	273
Варна	87	104	17	32	21	34	50	10	10	30	5	1	106
Велико Търново.	42	42	12	8	7	15	22	3	36	0	1	0	62
Видин	24	24	0	12	0	12	13	2	12	24	25	1	77
Враца	36	35	9	3	10	13	9	16	23	0	3	0	51
Габрово	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Добрич	24	24	12	0	12	0	15	6	8	7	7	0	43
Кърджали	51	37	1	21	1	14	24	6	6	9	28	0	73
Кюстендил	24	24	1	11	0	12	13	0	40	3	18	1	75
Ловеч	51	50	0	24	1	25	40	40	35	10	23	0	148
Монтана	15	15	8	0	7	0	5	10	5	10	10	0	40
Пазарджик	24	24	12	0	8	4	15	10	17	5	0	5	52
Перник	24	24	12	0	12	0	20	0	2	1	2	8	33
Плевен	153	32	9	5	13	5	1	2	16	0	10	0	29
Пловдив	96	96	42	2	52	0	60	11	50	21	42	80	264
Разград	33	33	3	13	1	16	20	7	18	0	23	13	81
Русе	60	60	10	18	11	21	36	5	38	5	34	0	118
Силистра	51	50	12	11	11	16	10	8	20	5	25	5	73
Сливен	87	87	29	11	30	17	80	55	45	35	67	0	282
Смолян	9	9	0	4	0	5	0	0	0	0	0	0	0
София град	309	130	10	54	12	54	51	15	25	5	17	0	113
София област	78	53	9	19	8	17	0	0	0	0	0	61	61
Стара Загора	114	18	12	0	6	0	70	6	25	10	20	0	131
Търговище	75	79	2	38	1	38	45	9	42	22	22	0	140
Хасково	78	78	40	0	32	6	20	13	31	13	17	33	127
Шумен	9	9	0	4	0	5	3	10	5	0	11	1	30
Ямбол	24	24	12	0	10	2	12	3	15	5	2	0	37
Общо	1725	1296	314	310	315	357	707	298	579	304	485	210	2583

5. Поради отказ от страна на детето и на родителите не са интервюирани общо 304 души.
6. Поради присъстващи грешни имена в списъците или неактуални адреси на отпадналите деца не са открити 485 респондента – деца и родители.

7. Други 210 деца от извадката не са интервюирани поради други причини – закрити училища, починали деца, липса на достъп до махалата, в която живеят.

Областите, в които полевите сътрудници на Витоша Рисърч срещнаха най-големи трудности, са София град, София област, Стара Загора, Плевен

и Габрово. Предвиденият брой интервюта в тях не беше изпълнен поради липсата на отпаднали деца в училищата и откази за съдействие от страна на училищното ръководство.

Според предварителните разчети и изготвен списък с училища, от базата данни „АДМИН“ се предвиждаше планираната извадка да бъде изпълнена с посещенията на 209 училища на територията на страната. В резултат от множеството възникнали проблеми и най-вече неточностите в информацията за отпадналите от системата на образованието деца, интервюерите на Витоша Рисърч са посетили 550 училища (149 в София).

Проблеми, възникнали по време на теренната работа:

Изследването беше съпроводено с множество трудности, свързани с намирането на подходящите респонденти и информация за тях.

1. На първо място, особено сериозни затруднения предизвикват неточностите в списъците на отпадналите ученици, изготвени на база информация от системата „АДМИН“. Голяма част от децата учат в друго училище, преместени са в друго населено място, заминали са в чужбина, но не са отпаднали по причините, касаещи проекта.
2. За да се проведе изследването беше необходимо да се изготвят допълнителни списъци с реално отпаднали ученици, което отне значителен времеви ресурс и изискваше още по-активно съдействие и съвместна работа на ръководствата на училищата и интервюерите. Съществуваха случаи, в които дори при представянето на писмо за подкрепа, подготвено от Министерството на образованието и науката и Витоша Рисърч, представители на училищата и АСП не оказваха съдействие при провеждане на изследването.
3. Трудностите по откриването на училища с отпаднали ученици и самите ученици, обхождането на 550 училища с цел да се открият такива с отпаднали ученици извън подадените в основната извадка, значително увеличи разходите по изследването. Дори при предоставянето на резервни училища и имена на отпаднали ученици, полевите ни сътрудници срещаха трудности в работата си поради това, че и те не бяха актуални и отново

изискваха значителен ресурс за тяхното актуализиране.

4. Сблъскахме се и с т.нар. „мъртви души“ – лица, живеещи в друго населено място или в чужбина, които никога не са посещавали училище или са завършили, но са отбелязани в дневници, книги и всички документи на училището като учащи. В такива училища се записват мними ученици, за да се осигури необходимия брой ученици за формиране на паралелки.
5. През месец август, когато основно трябва да тече теренната работа, много от училищата бяха затворени или липсваха хора, които могат да окажат съдействие за намирането на учениците/родителите, попаднали в извадката. По време на ваканционния период представителите на училищното ръководство бяха или в отпуск, или ангажирани с подготовката на новата учебна година и не навсякъде дежурните учители имаха възможност да съдействат пълноценно. Аналогична бе ситуацията и със самите деца/родители – голяма част от тях бяха недостъпни за изследване поради отсъствие от дома през летния период.
6. Установи се, че в извадката на изследването попадат основно деца от малцинствени групи, което породи допълнителни трудности. Много от семействата на отпаднали ученици крият дали децата им ходят на училище, за да не загубят полагащите им се социални помощи. Наложих се сътрудниците ни да ангажират представители на общините или ромски лидери, за да получат достъп до респондентите в съответната махала.

2. КАЧЕСТВЕНА ИЗСЛЕДВАНЕ

Като част от цялостния проект „Изследване на причините за отпадане от училище“ Витоша Рисърч проведе и поредица от качествени изследвания. Те включваха проучването на документи, провеждането на групови дискусии и дълбочинни интервюта и описания на типични случаи на отпаднали от училище деца.

Провеждането на груповите дискусии и дълбочинните интервюта беше осъществено в периода 15 август – 13 септември 2006г. Груповите дискусии се проведоха в 3 населени места в страната – кв. Факултета (гр. София); гр. Омуртаг (обл.Търговище) и

гр. Смолян, които бяха подбрани по предварително уточнени и одобрени от Възложителя критерии. Във всяко едно от тези места бяха организирани по 2 фокус групи – една с родители и една с учители на отпаднали деца.

Разпределението на груповите дискусии, датите на провеждането им и броя участници са представени в следващата таблица.

Таблица 2.
Дата на провеждане и брой на участниците във фокус групите

Населено място	Тип респонденти	Дата на провеждане	Брой участници
кв. Факултета	Учители	15.08.2006	9
	Родители	16.08.2006	9
гр. Омуртаг	Учители	23.08.2006	12
	Родители	23.08.2006	5
гр. Смолян	Учители	11.09.2006	10
	Родители	12.09.2006	8

Освен групови дискусии, в тези населени места бяха проведени и дълбочинни интервюта с представители на РИО, НПО и местни експерти в оброста на образованието. В Омуртаг и Смолян бяха

проведени по 3 интервюта. За София общият брой дълбочинни интервюта е 9. Разпределението на респондентите е представено в таблица 3.

Таблица 3.
Разпределение на участниците в дълбочинните интервюта

Населено място	Тип респонденти	Брой
София	Експерти на местно ниво (кв. Факултета)	1
	НПО	3
	Експерти на национално ниво	5
гр. Омуртаг	Експерти на местно ниво (РИО, Представител на общината, НПО)	3
гр. Смолян	Експерти на местно ниво (РИО, Представител на общината, НПО)	3

Груповите дискусии се състояха в удобни за целта зали, предоставящи възможност за звукозапис и комфортно настаняване на участниците. Групите бяха водени от опитни модератори от екипа на Витоша Рисърч, на български език като продължителността на им варираше в рамките на 90 – 180 минути. На всички групови дискусии и дълбочинни интервюта беше направен аудио запис и за целите на анализа бяха изготвени стенограми.

В процеса на осъществяване на качествено изследване във всяка една от трите общини екипите на Витоша Рисърч се срещнаха и разговаряха с по 5 отпаднали деца и техните семейства. Информацията получена от тези разговори и посещения по до-

мовете е обобщена в описания на 15 конкретни случая на отпадане от училище (т. нар. Case Studies). Те представляват неразделна част от изследването и са представени в Приложение 3.

Анализът на документи, извършен от Витоша Рисърч като част от качествено изследване, обхваща както предоставените и заложи в изискванията на Възложителя документи, така и допълнителни материали по темите образование, отпадане от училище, малцинствени групи. Документите и материалите, които са ползвани от Витоша Рисърч, са представени в Приложение 2 „Използвани източници на информация“.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ

А. ПРОГРАМИ, СТРАТЕГИИ, ПЛАНОВЕ, ОТЧЕТИ НА ПУБЛИЧНИ ИНСТИТУЦИИ

1. Национална стратегия за закрила на детето 2004–2006 година.
2. Интегриран план за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006–2009 г.
3. Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка 2006–2015 г.
4. Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст (2005–2008).
5. Национална стратегия за закрила и социална интеграция на децата с увреждания (2003–2005): рамка, цели, принципи, дейности.
6. Националната програма за закрила на детето за 2005 година.
7. Национална стратегия за защита правата на децата на улицата.
8. Национална стратегия за равни възможности (2003– 2005).
9. Национален доклад по Меморандума на ЕС „Учене през целия живот“.
10. Национален план за борба с бедността и социалната изолация 2005–2006 г.
11. Национален план за действие по инициативата „Десетилетие на ромското включване 2005–2015“.
12. Национален план за действие срещу сексуалната експлоатация на деца с търговска цел. Декларация в изпълнение на Националния план за действие срещу сексуалната експлоатация на деца с търговска цел.
13. Национален план за икономическо развитие.
14. Национален план за интеграция на децата със специални образователни потребности и/или хронични заболявания (2004–2006).
15. Национална образователна стратегия по информационни и комуникационни технологии.
16. Националната програма за предотвратяване и противодействие на трафика на хора за 2005 година.
17. Общински стратегии за закрила на детето.
18. Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“.
19. Отчет на МОН „МОН през 12-те месеца на правителството“.
20. Отчет на МТСП „Повече работни места, солидарност и социална справедливост. Една година на Правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалното отговорност“.
21. План за действие за защита на правата на децата на улицата за периода 2003–2005 г.
22. План за действие за равните възможности за хората с увреждания (2004–2007 г.)
23. План за намаляване броя на децата в специализираните институции в България през 2003 – 2005 година.
24. План за намаляване броя на децата в специализираните институции в България. Неотложни мерки.
25. План за намаляване на децата, настанени в специализирани институции (2003 – 2005).
26. План за работа с просеци деца.

27. Рамкова програма за Равнопоставеност на ромите в българското общество. План за действие относно изпълнението на тази Рамкова програма.
  - Стратегически план за 2003 г.
  - Стратегически план за 2004 г.
  - Стратегически план за 2005 г.
  - Стратегически план за 2006 г.
28. Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (2005–2015).

Б. НОРМАТИВНИ АКТОВЕ

1. Закон за закрила на детето.
2. Закон за народната просвета.
3. Закон за професионалното образование и обучение.
4. Закон за социалното подпомагане.
5. Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план.
6. Наредба № 2 за учебното съдържание.
7. Наредба № 3 за системата на оценяване.
8. Наредба № 4 за предучилищното възпитание и подготовка.
9. Наредба № 5 от 2002 г. за нормите за задължителна преподавателска работа и нормативите за численост на персонала в системата на народната просвета.
10. Наредба № 6 за разпределение на учебното време за достигане на общообразователния минимум по класове, етапи и степени на образование.
11. Наредба № 7 от 2000 г. за определяне броя на учениците и на децата в паралелките и в групите на училищата, детските градини и обслужващите звена.
12. Наредба за държавното образователно изискване за едногодишната издръжка на деца и ученици в държавните и общинските детски градини, училища и обслужващи звена, приета с ПМС № 217 от 2004 г.
13. Правилник за прилагане на Закона за народната просвета.
14. Правилник за устройството и дейността на регионалните инспекторати по образованието.
15. Решение на МС № 21 от 2006 г. за разделение на дейностите, финансирани чрез общинските бюджети, на местни и делегирани от държавата и определяне на стандарти за численост на персонала и стандарти за издръжка на делегираните от държавата дейности през 2006 г.
16. Ръководство за работа на директора и учителя през учебната 2005/2006 година – изд. на МОН.

В. ДОКЛАДИ, ИЗСЛЕДВАНИЯ, КНИГИ И ПУБЛИКАЦИИ

1. Антова, М., Р. Вълчев, 1998, „Идеи за промяна“, Отворено образование, 3, с. 5–14.
2. Български хелзинкски комитет, Неправителствените проекти за десегрегация на ромското образование в България, София, 2005.
3. България: Оценка на бедността, Световна банка, 2002.
4. Бояджиева, П., 1985, Какво може да ни даде образованието, София: Наука и изкуство.
5. Георгиев, Ж., И. Томова, М. Грекова, К. Кънев, 1992 Етнокултурната ситуация в България В: Архив на МЦПМКВ.

6. ГД Образование и култура (Европейска комисия), Изследване на достъпа до образование и обучение, основните умения и предсрочно напусналите образователната система (2005) – бълг. пр.
7. ГД Образование и култура (Европейска комисия), Европейски доклад за качеството на училищното образование: шестнадесет качествени индикатора (2001) – бълг. пр.
8. Герганов, Е., Хр.Кючуков, 1999, Образователни нагласи на ромите в България, София: Тулия.
9. Денков, Д. 2005 Ромските училища в България, изследване на Институт „Отворено общество“ София.
10. Димитров, Ал. 1992 „Шиганите в България – идеи и стойности“ с. 106–112 В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., ЦИД и Фондация „Фр.Науман“.
11. Димова, Л., 2004, Етнизирана ли е бедността в България, Социологически проблеми, 1–2, с. 216–236.
12. Захариев, З., 1999, Ела с нас, София.
13. Извън капана на зависимостта, Регионален доклад за човешкото развитие, ПРООН, 2003.
14. Илия Илиев, Петя Кабакчиева, 2002, Социална оценка на достъпа до образование в България, София.
15. Колев, К., А.Раїчев, А.Бунджулов, 2000 Училището и социалните неравенства, София.
16. Клуб „Икономика 2000“, Оценка на потребностите за укрепване капацитета на общините – бълг. пр.
17. Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия, 2003, Проучване сред етнически деца, техните родители и учители за специфични проблеми в образователната система, София.
18. Миленкова, В. 2004 Отпадането от училище, София, АИ „М. Дринов“.
19. Миленкова, В., В Мирчева, 2006, Отпадане от училище на децата роми и образователни практики за решаване на проблема, с. 21–33.
20. Минев, Д., М. Желязкова. 2001 Социална интеграция на ромите, С., непубликувано.
21. Министерство на образованието и науката, Национален институт по образование, Образование за всички, София, 2002.
22. Министерство на образованието и науката, съвместно с УНИЦЕФ, Отпадането от образователната система в България, София, 2005.
23. Министерство на образованието и науката, Представяне на стратегията в следващите десет години .
24. Министерство на финансите, Преглед на публичните разходи. Образованието-състояние, проблеми и възможности, София, 2004–2005.
25. Най-добри практики на ромски проекти в Централна и Източна Европа, 2002, Фондация „Партньори-България“, Фондация „Чарлз Стюарт Мот“, София.
26. НСИ, Образованието в Република България за учебната 2000/2001, С., 2001.
27. НСИ, Отдел Публикации, Образование в Република България 2001 – 2005, София, 2006.
28. НСОРБ, Разширяване обхващането на децата в системата за основно образование
29. НСОРБ, Повишаване на обхвата на децата в задължителното основно образование, С., 2005.
30. Нунев, Й., 2001, „Анализ на състоянието на училищата, в които се обучават ромски деца“, Стратегии на образователната политика, МОН.
31. Нунев, Й. 1998 Ромското дете и неговата социална среда, София: МЦПМКВ.
32. НЦИОМ 1997 „Проблемът с ученици отпаднали от училище“, Годишен обзор, с. 60–78.
33. Педагогическа психология., С., 2004.
34. Повишаване обхвата на децата в задължителното основно образование, 2005, Фондация „Фридрих Еберт“, НСОРБ.

35. Проблеми на детския труд в условията на трансформация в България, 2001, София.
36. Програма за развитие на ООН, Регионален доклад за човешкото развитие, София, 2003.
37. Процесът на обучението., С., 1996.
38. Тилкиджиев,Н., М.Димов 2003 Статусна основа на демократичната консолидация при посткомунизма. София: „Изток-Запад“.
39. Фотев,Г. 2000 „От негативна към позитивна поляризация на религиозните общности“В: Съседството на религиозните общности в България, с. 11–40, С., Институт по социология.
40. Център за икономическо развитие, 2005, Предизвикателствата на Лисабонската стратегия– приоритетите за България, София.
41. Център за младежки и образователни дейности, 2005, Отпадането от училище – между митовите, стратегиите, закона и реалността, Силистра.

Г. ЧУЖДА ЛИТЕРАТУРА

1. Цетлин, В. Неуспеваемостъ школьникова и ея предупреждение.М., 1987
2. Amadio, M. 1995.“Le redoublement dans l’enseignement primaire: tableau general“ Information et innovation en education, Geneve, BIE/UNESCO, n 83, juin.
3. Bourdoncle, R. 1986 „L’abandon dans les enseignements de promotion sociale“ Revue francaise de sociologie, pp. 87–106.
4. Butchart, R. E. 2004 Dropout prevention through alternative high schools: A study of national experience. Elmira, New York: Elmira Board of Educational Cooperative Services, pp. 1–26.
5. Barany, Zoltan 2001 „The East European Gypsies in the Imperial Age“ Ethnic and Racial Studies, vol. 24(1), pp. 50–63.
6. Churchill, W. D. and Iwai, S.D. 1981 „College attrition, student use of campus facilities, and consideration of self-reported personal problems“ Research in Higher Education, vol. 14 /4/ pp. 353–65.
7. Denkov,D.,E.Stanoeva, V.Vidinski. Roma Schools in Bulgaria. 2001. Open Society Foundation, S.: <http://romaschools.osf.bg/en/index.html>.
8. Dorn, S. 2005. Creating the drop out: an institutional and social history of school failure, Westport; London: Praeger.
9. Duru, M. et Alain Mingat 1987 „Facteurs institutionnels de la diversite des carrieres scolaires“ Revue francaise de sociologie, 1, pp. 3–17.
10. Edwards, M., Cangemi, J. P. 1990 „The College drop out and Institutional Responsibility“ Education 111, 1, pp. 107–117.
11. Finn, J. D. 2003 „Withdrawing from school“ Review of Educational Research, 59 (2), pp. 117–142.
12. Grissom, J. B., Shepard, L.A. 2004 „Repeating and dropping out of school“ In: Shepard, L.A., Smith, M. L. Flunking grades: research and policies on retention, pp. 34–63, N.Y., The Falmer Press.
13. Kaplan, D. S., Peck, B. M. 1997 „Decomposing the academic failure – dropout relationship. A longitudinal analysis“ Journal of Educational Research vol. 90, 6, pp. 331–343.
14. Kowalski, C.J. 1982 „College dropouts: Some research findings“ Psychology Quarterly Journal of Human Behavior, vol. 19, 2/3, pp. 45–49.
15. Kronick, R. F. 1994 The imperative of dealing with dropouts: Theory, practice and reform“ Education, 1994, 114 /4/ pp. 530–5.
16. Liegeois, J. P. 1998 School Provision for Ethnic Minorities.The Gypsy Paradigm.
17. Roderick, M. 2003. The path to dropping out: evidence for invention. Westport, Conn., London: Auburn House.

18. Roma in an expanding Europe – Breaking the Poverty Cycle, Dina Ringold, M.A.Orenstein, The World Bank, 2003.
19. Rush, Sh., Vitale, P. A. 2002 „Analysis for determining factors that place elementary students at risk“ Journal of Educational Research, vol. 87, 6, pp. 325–334.
20. Sherman, D. 2002 Creating the Dropout: an institutional and social history of school failure, Westport, Greenwood Publishing Group.
21. Schlosser, L. K. 2002 Teacher distance and Student disengagement: school lives on the margin“ Journal of Teacher Education, vol. 43, 2, pp. 128–141.
22. Stigmata. Segregating Schooling of Roma in Central and Eastern Europe. 2004 ERRC, Budapest.
23. World Bank, Bulgaria – Education and Skills for the Knowledge Economy, 2005, Sofia.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3. ОПИСАНИЕ НА ТИПИЧНИ СЛУЧАИ (Case Studies)

1. СЛУЧАЯТ А – 16 ГОДИНИ, СОФИЯ

А. е на 16 години. Живее в кв. Факултета в София заедно с родителите си, своя брат и съпругата му. Къщата, която обитава 5 членното домакинство, се състои от две стаи – едната се определя като всекидневна, а другата – спалня. Има и малка кухня, устроена като трета стая, в която също може да се спи. Братът на А., който наскоро се е оженил, в момента устройва собствения си дом и скоро ще се изнесе от дома на родителите си. Като цяло къщата е спретната и чисто поддържана, мебелите и кухненското обзавеждане показват по-добро материално състояние на семейството в сравнение с голяма част от посетените къщи във Факултета. И двамата родители на А. работят – бащата на А. е шофьор към Централни гробища, а майката, която първо е работила в шивашка фирма, впоследствие е решила, че би било по-добре да работи за себе си и в момента извършва шивашки услуги в квартала. Самата тя казва, че където и да е отишла, никога не са и отказвали работа.

А. е ходил на училище до пети клас в кварталното 75-то училище. Въпреки че момчето е будно и много умно, не е пожелало да продължи своето образование и училището не му е вървяло. Изучаваните в училище предмети, с изключение на физкултурата, не са му били интересни. Танците и спортът извън училище са били по-важни за детето, отколкото ходенето на училище. За самите родители е необяснимо защо синът им не е пожелал да учи. В началото те са му се карали и са

се опитали да го накарат да се върне в училище, но впоследствие са престанали с тези опити. Детето има силно влечение към спорта и танците. Участва в ансамбъл за ромски танци заедно с други 19 деца от квартала. Той е солист на групата, което е показателно за таланта му. Всички останали момчета и момичета в групата обаче, са завършили своето средно образование тази година. Поглеждайки към миналото, А. съжалева, че не е продължил своето образование. В момента той осъзнава грешката си и това, че липсата на образование ограничава професионалните възможности пред него. Той самият е мислил за вариант да посещава вечерно училище заедно със своя баща, ако има такава възможност, с цел да продължи обучението си.

Освен с танци, момчето се е занимавало с бокс, културизъм и футбол. В момента обаче, се е отдало на танците и работа. А. намира препитание по строителните обекти в София. Получава по 15 до 20 лв. на ден и сам поема разходите си. Той си купува грехите, осигурява си пари за почивка и на 16 г. не е в тежест на семейството си.

Приятелите на А. са деца от квартала – основно тези, с които участват в танцовия ансамбъл. За разлика от много други роми, които почти не излизат от квартала, той и приятелите му прекарват свободното си време в центъра на града. Посещават заведения и дискотеки извън ромския квартал и почти всички са със средно образование.

2. СЛУЧАЯТ А. Ш., 11 ГОДИНИ, СОФИЯ:

Роден е през 1995г. в гр.София в кв.Факултета и живее в него. В квартала има поликлиника, но няма детска градина, което сериозно затруднява майките. Жилището се състои от една стая и антре. Построено е с погръчни материали; няма ток, во-

да и канализация; тоалетната е външна. Детето и майката живеят бедно. Вода се носи от съседите, а хигиената не е много висока. Майката е на 45 г. и гледа детето си напълно сама. Омъжила се е на 13 години и е учила до пети клас. Работи във фирма за

чистота „Волф“ и получава заплата около 160 лева, които са главен източник за препитание. Тя е вдовица и от предишен брак има две дъщери, които също са се омъжили на 13 години, а в настоящия момент имат семейства и живеят отделно; учили са до пети клас. Бащата на момчето е неизвестен и то носи фамилията на майка си. Започва да ходи на училище на 7 години. Учил е до втори клас в 75-то училище, но всъщност има свидетелство само за първи клас. В класа всички са били роми. Основната причина за отпадането е нежеланието на детето да учи. Физически е нормално развито, но буйно и влиза в конфликти със съучениците си, докато ходи на училище. Не може да се впише в училищната среда, не учи, не му е интересно. Спрял е да ходи на училище преди две години и няма желание да се върне в него. Учил е много малко и това, което е знаел, го е забравил – познава някои букви, но почти не може да пише и чете. Няма любими предмети. Сутрин спи до късно, излиза с каруците, които из-

возват вторични суровини, материали, багаж. Там по-възрастните роми му дават храна или получава по лев-два на ден, помага за извозването. Когато е в града, обикаля и по кофите за боклук. Прибира се в квартала, ходи на „изри“ – автомати за игри, среща се с приятели и скита по улиците. Получава малко, само за прехрана, останалите пари взема от майка си, която работи. Парите се харчат главно за храна или за игри. Дрехи не се купуват, вземат се на старо или от кофите за боклук. В това отношение майката е особено активна, защото работи към фирмата за чистота „Волф“ и има пряк достъп до контейнери за смет. На практика се издържа сам. Майката не знае къде ходи, въпреки че иска да има контакт с него и детето да се върне на училище. Приятелите му са роми на същата възраст или малко по-големи, но също не учат. Работят на каруците в квартала, ходят по улиците, събират вторични суровини. Също нямат намерение да се връщат на училище.

3. СЛУЧАЯТ Е. К., 15 ГОДИНИ, СОФИЯ:

Родена е през 1991 г. в гр. София, кв. Факултета и живее на главната улица в квартала, която е асфалтирана; къщите са различни – двуетажни, едноетажни или бараки. Жилището се състои от две малки стаи. Построено е с подгъръчни материали; няма ток, вода, канализация, тоалетната е външна. Обзавеждането се състои от легло, гардероб, газов котлон; няма телевизор, радио, печка. Цялото семейство живее много бедно; грехите са групави, а поради липса на вода хигиената е ниска. Домакинството се състои от 8 човека. Майката е на 38 години, учила е до девети клас, говори много правилен български, без акцент (баща ѝ е българин, детството си е прекарала в Самоков). Отношението към образованието на майката е много положително и съжалява, че не може да пусне децата си на училище. За едно от своите деца казва с гордост „Г. е само първи клас. Ходеше, учителките викаха: „най-възпитаното дете, пише, учи, смята“, обаче как да я пусна. Виждате какво ми е положението.“ Освен това заявява, че „ние откън пред училището сме ги чакали децата ни, за да покажем на самите учителки, че искаме да изучават децата.“ Вкъщи всички говорят на български език. Не работи, събира грехи, храна и други предмети от кофите за смет. Препитава се като ги продава на хората от квартала и дори приема „поръчки“

за различни вещи или грехи, които целенасочено трябва да търси. Баща ѝ в момента не работи, но е работил като таксиметров шофьор. Има основно образование. Имат шест деца, от които четири са в задължителна училищна възраст, но не ходят по различни причини на училище. Двете най-малки деца са на шест години, едното е много будно и отворено дете – по уверение на майката наесен ще го запише в предучилищната група към 75-то училище, а най-малкото е на 2 години. По-големите са момчета на 11 години и на 9 години, но не ходят на училище, защото трябва да помагат за прехраната. Заниманието им е обикаляне на кофите за смет заедно с майката. Тя разчита много на момчетата. Спират да ходят на училище в трети клас, не са имали любими предмети, не са готвели уроците си; отсъствали са често. Има още едно момиче на 7 години, но тя гледа малките две братчета, докато майката е навън, учила е много малко, не помни нищо, включително и учителките си, нямала е любими предмети; на практика няма никакъв документ за образование. Е.К. е отгледана от майка си, защото е първо дете в семейството. Тя учи до трети клас в 75-то училище и има свидетелство за завършен втори клас. Спира да ходи на училище, когато е на 10 години, за да гледа по-малките си братя, а след това

и сестра си. Основната причина за отпадането ѝ е грижата за по-малките братя и сестра в семейството. Може да пише и чете, знае български, но няма желание да се върне в училище. Стои в къщи и помага в домакинството. За краткото време, докато е била на училище, любими предмети са ѝ били музика и физкултура. От 6 години е спряла да ходи на училище и няма вероятност да се върне отново, защото е много голяма физически и се притеснява, че другите деца ще ѝ се смеят. Сутрин става, за да се грижи за по-малките, пренася

вода, пере, колкото успява. Не разполага с лични пари, защото никое от децата не ходи на училище и семейството не получава семейни надбавки. Освен това и двамата родители са безработни. Приятелките ѝ са на същата възраст или малко по-големи момичета, но също не учат. Работят в къщи, помагат в домакинството, защото родителите ги пазят да не ги откраднат и не им разрешават да излизат в града. Щялото им ежедневие протича в квартала и също нямат намерение да се връщат на училище.

4. СЛУЧАЯТ Е. М., 15 ГОДИНИ, СОФИЯ:

Родена е през 1991г. в гр. София, кв. Факултета. Живее в средно голяма къща. Има много луксозно обзавеждане, включващо три цветни телевизора, печка, пералня, микровълнова печка, хладилник, ДВД. Бялата и черната техника е маркова и скъпа и по думите на майката е взета на лизинг. Отопляват се с ток, има канализация, прозорците и вратите са с алуминиева дограма, подът е покрит с теракот и персийски килими, мека мебел и секции, обзавеждане за спалня. Семейството има стандарт госта над средния за квартала. Външен вид – добро облекло, чисто, в семейството всички разполагат с мобилни телефони. Домакинството се състои от четири души (вкл. две деца). Майката е на 37 години, учила е до девети клас (незавършен) в 75 ОУ. Говори лошо български, не разбира всичко, в къщи се говори на ромски. Не работи, пенсионерка е по болест. Получава пенсия за инвалидност от 11 години в размер на 107 лв., има карта за градския транспорт за инвалиди (безплатна). Получава детски надбавки за второто дете, тъй като първото не ходи на училище. Бащата работи като таксиметров шофьор без разрешение („в сивата икономика“). Учил е до девети клас (незавършен) в 75-то училище. Сестрата

на момичето е на 11 години и посещава училище, но без особено желание; повтаряла е различни класове. Е.М. започва училище на 7 години. Учила е в 75-то ОУ, в класа всички са били роми. Спира да посещава училище преди две години в шести клас, не успява да го завърши, защото я оставят на поправителен изпит по история, с който не успява да се справи и се отказва от образованието. Не иска да учи, не се справя добре, среща затруднения с материала. Няма любим предмет докато е ходила на училище, говори лошо български, може да пише и чете, но среща затруднения с таблицата за умножение. Няма намерение да се връща в училище. Не желае да учи и казва, че не ѝ трябва образование. Нищо не работи, стои си в къщи или излиза с приятелки. Сутрин спи до късно, гледа телевизор, среща се с приятелките си в заведения, разхожда се по улиците, понякога помага за домакинството на майка си. Често ходи на дискотека. Разполага със средства – от помощите и парите, заработвани от бащата. Приятелките ѝ също са ромки, отпаднали от училище и не учат, спрели са дори по-рано от нея образованието си. Не работят. Щялото им ежедневие протича в квартала и нямат намерение да се връщат на училище.

5. СЛУЧАЯТ С. К., 16 ГОДИНИ, СОФИЯ

Живее в квартал Факултета със семейството си в бедна и схлупена къща, собственост на дядото, който също живее в нея. Домакинството се състои от 9 души – дядо, майка, баща и 6 деца. Всички живеят заедно. Дядото има отделна стая

в къщата, а младите имат на свое разположение две стаи. В квартала има канализация, но не са включени в нея поради липсата на пари. Отопляват се с въглища. И в двете стаи има печки, както и котлон, гардероб и два дивана. Нямат ток

и вода. Ток взимат от своите съседи, колкото за една крушка.

Момичето С. К. е ходило на училище само в първи клас; второто дете на семейството е на 14 години и е ходило на училище до втори клас; другите по-големи деца (на 13 и 12 години) изобщо не са посещавали училище. Най-малките деца са съответно на 4 и 2 години. Децата са посещавали местното (квартално) училище 75-то ОУ „Тодор Каблешков“.

Майката е на 37 години. Тя самата е родена във Факултета и е израснала в квартала, учила е до седми клас, а съпругът и е учил в същото училище до осми клас. В момента тя и съпругът и са безработни. Парите, които получават, са от социални помощи (150 лева на месец), с които се изхранва цялото 8 членно семейство. Безработните родители ходят по контейнерите за боклук и от тях снабдяват децата си с необходимите дрехи и обувки.

С.К., която е най-голямото дете в семейството, е спряла да ходи на училище, за да помага на своята майка при отглеждането на по-малките деца в семейството. Това е станало наложително преди 9 години, когато свекървата е починала и майката остава без женска помощ при отглеждането на децата си. Оттогава момичето помага на майка си в домакинската и къщна работа. Трите по-големи момчета също помагат на семейството. Те работят по къщите в квартала – копят, чистят дворовете и пр.

Приятелите на С.К. ходят на училище. Тя обаче се е връщала от училище, без да знае нищо – не може да чете, да пише и да смята. Според майката, в 75-то училище не са я научили на нищо.

Другото дете в семейството, което е ходило на училище до втори клас, се справя по-добре с четенето и писането – чете на срички и пише малко. Останалите деца, не са ходили на училище и също са неграмотни.

Това, което е било интересно на двете деца, е рисуването, както и часовете по музика за момичето и физкултурата за момчето. Самите деца, които са посещавали училище, искат да продължат да се учат, безпаричието на семейството и това, че не могат да им осигурят дрехи, обувки и джобни пари, ги кара да се срамуват от бедността си и да не ходят на училище.

Езикът, на който се говори в семейството, е ромски. Децата са учили само с ромчета в класа. Самите те искат да продължат да учат, но родителите нямат възможност да им купуват всичко необходимо за училище, въпреки че храната и учебниците се предоставят безплатно.

Денят на С.К. преминава в дома с по-малките деца. Докато родителите обикалят по кофите с отпадьци и събират хартия, желязо и бутилки, които впоследствие предават на вторични суровини, тя става сутрин, оправя леглата, чисти, подрежда, облича и храни децата. Освен парите, които печелят родителите (по няколко лева на ден), малките момчета също успяват да спечелят по 1-2 лева, когато се намери работа за тях в квартала. Приятелите на С.К. са по-богати от нея, имат възможности да си купуват по-хубави дрехи. Приятелките ѝ плащат входа за дискотека, дават ѝ по 0,50 – 1 лв, децата ходят заедно на дискотека, като често пъти ѝ дават техни дрехи, за да се облече по-хубаво.

6. СЛУЧАЯТ С., 10 ГОДИНИ, СМОЛЯН

С. и семейството ѝ живеят в махала „Младост“, гр. Смолян. Махалата се намира на стръмен хълм в непосредствена близост до Стария център, но от другата страна на реката. В летния сезон пътят до най-близкото училище отнема 10 мин. бърз ход за възрастен човек, но според децата, през зимата им трябва половин час, за да стигнат до училището пеша. Обществен транспорт до махалата няма. В подножието на хълма улиците са асфалтирани и там има кооперации, в които живеят българи. Останалите улици в махалата не са асфалтирани, неравни, стръмни, кални и каме-

нисти са. На картата на града са обозначени само три улици от квартала, които разделят ромските жилища на три „ръкава“. Всеки от тях представлява отделна махала, която носи името на съответната улица. В махалата на С. няма канализация. Има водоснабдяване и електричество, които не се прекъсват. Повечето къщи са строени преди 1989 г., тухлени са, изцяло или частично измазани, и на всички тоалетните са навън.

Семейството на С. обитава една от двете стаи на приземния етаж на двуетажна къща. Къщата е

строена от бабата и дядото на С. Тя е тухлена и измазана, частично вкопана в земята, което преди две години е довело до наводняване на първия етаж. Водата е достигнала на един метър от пода на стаята на семейството на С. и все още помещението е влажно. Бабата и дядото на С. (родители на баща ѝ) имат общо петима синове, които заедно със семействата си живеят в къщата при тях. На горния етаж живеят бабата и дядото с трима от синовете си и семействата им, а на долния етаж – другите двама сина със семействата си. Общо в къщата живеят 12 възрастни и 16 деца. Семейството на С. се състои от родителите ѝ и общо 4 деца. В стаята има две двойни легла, шкаф, скрин и печка на дърва, на която семейството готви и с която се отоплява. Всички се мият в леген в същата стая. На пода са постлани черги, а стените са облепени с хартиени тапети. До стаята има помещение, което е празно, няма изведена вода, то стои заключено, но може да бъде разгледано отвън през прозореца. В къщата няма електрически уреди, маса и столове. Дрехите на децата са чисти, но доста износени. На всички обувките са скъсани, с пробити подметки, а понеже голямата сестра на С. изобщо няма други обувки, освен чехли, майка ѝ (Н.) казва, че ще ѝ даде нейните, за да ходи на училище.

Бащата на С. е работел като общ работник в пътното строителство за минимална заплата, но наскоро е претърпял операция на белия гроб, която налага 6-месечно откъсване от работа. Той е на 32 години, никога не е ходил на училище и е неграмотен.

Майката на С. е на 33 години, завършила е осми клас и тя е човекът от семейството, който общува с институции, тъй като е грамотна и будна. За нея е важно децата ѝ да учат и да завършат гимназия. Тя прави, каквото е възможно, за да изпрати децата си на училище, но не е в състояние сама да преодолее трудностите, които те срещат там, и да ги контролира гали посещават учебните часове. Доскоро е получавала помощи за отглеждане на най-малкото дете, което още кърми. Не е работила държавна работа, но от време на време върши обща работа за частни лица (сама или заедно със съпруга си) – почистване, пренасяне на дърва и възлища. Според нея, ако двамата със съпруга ѝ работят цял ден, получават 10-15 лв., но това се случва сравнително рядко – 1-2 пъти месечно. В момента, заради заболяването на бащата, семейството изпитва допълнителни трудности.

С. има една сестра на 12 години, която е завършила пети клас, друга сестра на 2 години и половина

и брат на 7 години, който е записан в първи клас и досега е посещавал детска градина. С. и голямата ѝ сестра не са посещавали детска градина, защото когато са били на съответната възраст, не са ги приели в тази, която е най-близо до дома им. Голямата сестра на С. е завършила пети клас. И двете не знаят да четат и пишат, не познават буквите и показват числата до 10 с ръце. Според думите на майка им, брат им, който сега ще постъпва в първи клас, знае повече от тях.

Трите по-големи деца обикновено играят на ливадата с приятелите си или стоят вкъщи, а двете големи сестри се грижат за брат си и малката си сестра, когато родителите им отиват някъде да работят. Те също така помагат на майка си в домакинската работа. Според майка ѝ, техният род от поколения живее в Смолян, но според учители, хората, живеещи в тази част на махалата, са преселници от Пещера. Тя, както и голямата ѝ сестра, са били записани в 5-о училище, тъй като в 1-во не е имало места. Училището им се намира на един час път пеша. Според майката „това е страшно“, тъй като няколко пъти се пресичат оживени улици и шосета и веднъж кола е блъснала и осакатила дете от махалата. С. е била изключена в четвърти клас поради направени отсъствия и според майка ѝ отново е записана в четвърти клас, в същото училище. Майката се оплаква от липсата на разбиране от страна на учителите, които ѝ казали, че децата ѝ били „темерутчести“. Тя не вярва, че дъщеря ѝ отсъства от училище, след като по-голямата ѝ сестра е редовна. Смята, че след като детето е отишло в училището, работата на учителите е да го следят къде е и какво прави. Според нея, въпреки че е била изключена, С. е продължила да ходи на училище заедно със сестра си.

С. е била записана в 5-о училище. В класа са били 10 деца на една и съща възраст – 4 от махалата и 6 българчета, 8 момичета и две момчета. Според самата С., в училище всички предмети са ѝ били трудни – и писане, и четене, и смятане. Основно поради това, че не разбира учебното съдържание, нищо в училището не ѝ е интересно и действителното ѝ образователно равнище е като на 5-годишно дете. Тя се е разбирала само с децата, които са от нейната махала (още 3 момичета), другите момичета са ѝ се подигравали и са я обиждали, а момчетата са я биели. Тя се е оплаквала на „госпожата“, но тя „нищо не казваше и само седеше“. С. не харесва ходенето на училище – както поради трудности с учебния материал,

което прави за нея часовете скучни, така и поради недобро отношение на други деца (а вероятно и на учителката).

С. има две приятелки от махалата – едната по-голяма от нея, а другата по-малка, с които играят на топка на ливадата. И двете не ходят на училище. Когато майките им отсъстват, се грижат

за по-малки братя и сестри и помагат в домакинството.

Освен помощ в домакинството и в отглеждането на най-малката сестра (което се случва сравнително рядко), няма сведения С. да е ангажирана в група трудова дейност.

7. СЛУЧАЯТ И., 9 ГОДИНИ, СМОЛЯН:

И. и семейството му живеят в махала, чието име първоначално никои не може да посочи. Като обозначаващо мястото име се споменава само „Римският мост“, по който се прекосява река Черна. Махалата се намира на стръмен хълм, в непосредствена близост до Стария център. През зимата до училище се стига за около половин час. Обществен транспорт до махалата няма. Улиците в махалата са стръмни и кални. В началото на махалата, където живее И., има адвентистка църква. Наблизо минава канализация, която на места избухва и в горещите дни е източник на неприятни миризми. Има водоснабдяване и електричество, които не се прекъсват. Повечето къщи са строени преди 1989 г., тухлени са, само някои са измазани, а тоалетните са навън.

В тази махала често няколко къщи се водят на един и същи адрес. Къщата е със стабилни каменни основи, двуетажна, строена „по Живково време“ със заем от държавата и труд на бащата на И. и родителите му. Отвън не е измазвана. Първият етаж е практически необитаем, тъй като не е говършен. От външната врата се влиза в помещение, подобно на антре, в което има изведена вода. Там е било предвидено да има баня, но няма пари тя да бъде изградена. Там през лятото семейството се мие в корито, а през зимата коритото се качва на втория етаж, защото долу е много студено. От антрето през една врата се влиза в помещение, предвидено за кухня, където има иззидана мивка. От него се влиза в друго помещение, предвидено за хол, което няма нито прозорец, нито врата. Щелият долен етаж не е измазан отвътре и подът е циментов, но стълбите, водещи към втория етаж, са постлани с чисти черги. Всички си събуват обувките от вътрешната страна на входната врата. На втория етаж има площадка, незаградена с перила (стълбите също не са заградени). От нея се влиза

в едно помещение и от него – в друго помещение. Във всяко от помещенията има по едно двойно и по едно единично легло. Бабата и по-малките деца спят на леглата, а родителите и по-големите деца – на земята. В едното помещение има гардероб, а в другото – скрин. Стените отвътре са измазани, на циментовия под има черги. В къщата няма електрически уреди.

Пред къщата има двуетажен обор за кози и овце (общо 4-5 на брой), скован от дървени дъски. Той е в Г-образна форма и образува заедно с къщата нещо като квадрат, в чиято среда е разположена тоалетната – дървена, разкривена, много тясна барачка, вратата, на която в горната си част е откритата.

Щялото семейство, освен бащата, е облечено в много стари износени дрехи. Дрехите на децата не са много чисти и са захабени от пране.

Бащата на И. – М., няма братя, има три сестри, които със семейства си живеят в старата къща на родителите им. Баща им е починал, а майка им живее със семейството на М. Той и съпругата му са приблизително на една и съща възраст (33-34) години и са учили до шести клас. Имат общо 9 деца (3 момчета и 6 момичета), така че домакинството се състои от 12 души.

Майката на И. е работила преди 1989г. като общ работник в кухня на ресторант, но вече около 15 години е безработна. Грижи се за децата, домакинството и животните. Бащата на И. Преди 1989г. е работил като общ работник в „Книгоразпространение“. След това 12 години е бил безработен и сега отново работи като общ работник на минимална заплата. Той е убеден, че всичките му деца трябва да учат и полага големи усилия за това. Бабата на И. е на пенсионна възраст (между 55 и 60 години), но не получава пенсия, защото няма достатъчно трудов стаж.

Семейството много често не получава и социалните помощи за децата. Според бащата М., когато децата му закъснеят с по 10-15 минути за час, ги гонят от училище, пишат им отсъствия и след това не им дават бележки за помощите. Децата не са получавали стипендии в училище, защото не са имали достатъчно добър успех. Две от децата са още малки – на 3 и на 5 години. Най-голямото дете, момиче, е завършило дванадесети клас.

Друго момиче сега ще бъде в дванадесети клас, голямото момче ще бъде в девети клас, а другите две момичета – в седми и шести клас. Всички деца в училищна възраст, освен И., учат. По-малките деца прекарват свободното си време в игри, а големите помагат на майка си. Момичетата помагат в домакинската работа, а големият син – в отглеждането на животните.

И. е на 9 години и е роден в Смолян, както и останалите му братя и сестри. Родът от няколко поколения живее в същата махала, но бабата (майката на М.) произлиза от пловдивско село. Отглеждан е от родителите си с помощта на бабата и по-големите сестри. И. е ходил две седмици на училище в първи клас и след това баща му го е спрял, за да тръгне по-късно заедно с две години по-малкия си брат. Сега обаче, когато е отишъл да запише и двамата в училище, са му казали, че няма достатъчно места и че не е сигурно дали И. ще бъде приет. Получил е обещанието на директорката, че ще направи всичко възможно двамата братя да бъдат записани и то в една паралелка.

Всички в семейството много добре говорят български, но И. има неясна дикция и не може да казва „р“, което затруднява разбирането на това, което казва. Неговите спомени от училището са изцяло позитивни. Той твърди, че бързо се е сприятелил с децата. Най-много му е харесвало в училище да решава задачи и не посочи нищо, което да му е било неприятно или трудно.

Времето на И., по негови думи, е заето с игри. Най-често той играе футбол с приятелите си, които според него са около 30 на брой – всичките момчета от махалата, на различна възраст (и по-големи, и по-малки от него). Той твърди, че всички ходят на училище, но според сведения от родителите, най-малко половината деца в училищна възраст не ходят на училище или ходят много нередовно, а като правило, след четвърти – пети клас училището се прекъсва поради създаването на семейство (обикновено брак не се сключва или се сключва по-късно). В това отношение, семейството на И. е изключение – неговите сестри са от малкото в махалата, които са завършили средното си образование.

Детето не е заето с никакъв тип трудова дейност – нито за изкарване на прехрана, нито в домакинството. Както всички деца от махалата, И. е бил записан в най-близкото училище – 1-во СОУ, което се намира на главната улица и е от престижните училища в града. В паралелките учат деца на една и съща възраст, от различни етнически групи, като българчетата в тях преобладават.

8. СЛУЧАЯТ Д., 13 ГОДИНИ, СМОЛЯН

Д. и семейството му живеят в махала „Заводска“. Махалата се намира на стръмен хълм, в близост до Стария център, от другата страна на реката. Според децата през зимата им трябва половин час път пеша, за да стигнат до училище. Обществен транспорт до махалата няма.

Семейството на Д. обитава две преходни стаи на първия етаж на двуетажна къща. На горния етаж живеят бабата и дядото на Д. и трите му лели. На долния етаж, освен семейството на Д., живее и разведеният брат на баща му с трите си деца. Къщата не е измазана отвън. В стаите, където живее семейството на Д., стените са облепени с много стари хартиени тапети, а подът е циментов, застлан със скъсан балатум и скъсани черги.

Подът в стаите е мръсен, децата хвърлят опаковки от кроасани на земята, а на печката има чинии с остатъци от храна. Родителите на Д. спят на железен креват в стаята, в която е печката на дърва, която служи и за кухня. Тя всъщност представлява преградена част от коридора. В нея има и ракла, в която се събират грехите на цялото семейство. От това помещение се влиза в стаята, в която спят децата. В нея, под формата на буква „П“, са наредени спалня, двойно и единично легло. В стаята има и две маси. Никъде не се виждат никакви електрически уреди. Семейството се мие в леген вътре в стаята с печката. Мивка има само на двора.

Дрехите на всички са стари и не много чисти, а двете най-малки деца (близначки на 4 години) ня-

мат свои обувки и носят несъразмерно големите за тях домашни чехли на майка си.

Самият Д. е скромен, възпитан, с нормален ръст и телосложение за възрастта си. Облечен е с долнище на анцуг, риза от тревира и черни плюшени гугенки, които носи без връзки, погнетени като чехли.

Семейството на Д. се състои от 12 души – родители му, 7 братя и 3 сестри. И трите сестри на Д. са по-малки от всички братя – две от тях са на 4 и една на 5 години. Братята на Д. са съответно на 10,12,16,18,19 и 20 години. Трябва да се отбележи, че майката не може да посочи точната възраст на всичките си синове. За нея просто част от тях „вече са големи“. На училищна възраст са Д. и двамата от братята му – на 10 и 12 години, но нито един от тях не ходи на училище. Били са записани в първи клас, но са ходили по около месец и са прекъснали. Същото се е случило и с по-големите му братя.

Майката на Д. е на 40 години, а баща му – на 48 г. Те също са учили за кратко в първи клас и са напуснали. За майката е важно децата да учат дотолкова, че да не са неграмотни и да могат да се справят в ежедневието – да четат, да пишат, да боравят с пари. Изкарването на пари за нея е по-важно от образованието и тя като че ли не прави пряка връзка между двете. Не са работили постоянна работа. От време навреме частни лица ги наемат за по един или няколко дни да вършат обща работа – почистване, пренасяне на възлища и дърва. Според майката на Д., това се случва 2-3 пъти в месеца. Тя има проблем с очите – видимо кривогледа е. Майката и всички деца от семейството непрекъснато повтарят, че не могат никъде да ходят, защото нямат пари, обувки и грехи.

Бабата и сестрите на Д. си стоят само в къщи или около къщата. Лелите и майка му се занимават с домакинската работа. Излизат извън махалата

сравнително рядко, когато се намери работа за тях. В момента на посещението в дома, една от лелите на Д. сортираше и разпределяше картофи в антрето на първия етаж на къщата. Около нея имаше в чували около 30 кг. картофи. Момчетата и мъжете почти през целия ден обикалят из града и търсят препитание.

Д. е на 13 години и е роден в Смолян, както и останалите му братя и сестри. Той е пето дете в семейството. Ходил е един месец в първи клас и после родителите му са го спрели, „защото не ни стигаха парите“. Казва, че му е харесвало да ходи на училище. Сега става сутрин към 8:30 – 9:00 часа и заедно с приятели от махалата отива да търси работа. Обикновено пренася и реже дърва. Веднъж в седмицата ходи на стадиона и тренира вдигане на тежести. Казва, че мечтае да стане щангист. Като проблеми в училище, за които си спомня, пак посочва недостига на пари, а попитан конкретно за учебните предмети, споделя, че му е била трудна математиката. Интересни са му били „момичетата и писането“. Сега той не може да пише и чете, но се справя с парите, като отиде в магазина.

Всички приятели на Д. са момчета на различна възраст от махалата – около 30. Когато не търсят работа, приятелите се събират пред някоя къща и слушат музика.

Д. дава спечелените пари на майка си. Ако е работил цял ден, това са между 10 и 15 лева, а ако е работил няколко часа – между 2 и 5 лева. Майка му от своя страна му дава по 1-2 лева от тях, които той харчи за закуски и понякога отива на кафе с приятели.

Д. е бил записан в най-близкото училище – I-во СОУ. Учил е с деца на една и съща възраст, повечето българчета. От неговата махала не е имало други деца, но е имало едно момиче от съседната махала. Той не си спомня точния брой на децата, но според него те са били между 15 и 20.

9. СЛУЧАЯТ С., 16 ГОДИНИ, СМОЛЯН

С. и семейството му живеят в махала „Заводска“. Родът на С. има турски корен и затова в семейството ежедневно се говори на три езика. Прабаба му и прадедо му са преселници от Турция, които са се занимавали с калайджийство. Първоначално са се заселили в Куклен и след това са дошли в

Смолян. Тук дядото на С. се е оженил за ромка от махалата и са построили къщата, където са родени всичките им деца и внуци.

Семейството на С. обитава една от двете стаи на втория етаж на двуетажна къща и дели общо антре с печка на дърва, което се използва за кухня,

с четирите лели на С (сестри на баща му). В тази импровизирана кухня, освен печката, има и застлан с черги миндер. Къщата е строена от бабата и дядото на С. „по социалистическо време“ и е една от най-старите в махалата. Къщата е тухлена и измазана отвън и отвътре. Изглежда стегната и хигиенична. В лошо състояние е само кухнята на първия етаж, която те наричат „салон“. Причината е, че къщата е пострадала от наводненията и парите на семействата не са стигнали за нейния ремонт. Във всички стаи на къщата средната част на стените е покрита с килими и има аудио-уредба. Навсякъде е чисто и повечето от килимите и чергите са нови или много добре запазени. В стаята на С. има три двойни легла, гардероб, скрин, мивка (където се мият или вземат вода за миене всички обитатели на втория етаж), нови аудио-уредба и телевизор.

В къщата живеят общо 18 възрастни и 11 деца. Бабата и дядото на С. (родители на баща ѝ) имат двама сина и четири дъщери – бащата, чичото и четирите лели на С. Дядото е починал. Най-възрастната леля е прекарала инсулт с тежки поражения, а най-младата не се е омъжила, за да помага в отглеждането и възпитанието на децата на братята си. На долния етаж живее бабата на С. и чичо му със семейството си. Чичо му има три момичета – две на 4 и на 5 години, които ходят на детска градина, и едно на седем, което е записано в първи клас. С. има трима братя – на 22, на 20 и на 12 години. Дрехите на всички деца, включително и на С., са чисти и спретнати, нови или доста запазени. С. носи гуменки, анцуг и тениска. Дрехите на мъжете са по-нови и хубави от тези на жените, а дрехите на децата, които се връщаха от детска градина, бяха по-хубави от дрехите на тези, които си бяха вкъщи.

Бащата на С. е работел като кофражист и зидаро-мазач в строителството, но от 10-на години не е имал постоянна работа в България. Няколко години е работил като строителен работник в Испания. Сега пак работи в строителството на минимална заплата. Намира и частна работа, предимно за рязане и пренасяне на дърва, пренасяне на строителни материали. Той е на 40 години, завършил е осми клас. Има подчертано позитивно отношение към образованието. Според неговите думи, най-малкият му син не е научил нищо в първи клас, поради недостатъчно настойчивост и внимание от страна на учителката. По негово настояване е повторил класа при друга учителка, от която е много доволен.

Майката на С. е също на 40 години, завършила е десети клас. Работела е като озеленител, но от 6 години е без работа. В момента се намираше в болница.

Най-големият брат на С. е завършил средно образование, а другият по-голям брат е завършил десети клас. Малкият му брат сега ще бъде в шести клас и според бащата се справя много добре в училище.

С. е посещавал най-близкото го дома му училище – I-во СОУ. В класа му, освен него, е имало още две момчета – момче и момиче, от двете съседни махали. В паралелката са били около 20 деца на една и съща възраст. Той си спомня, че се е затруднявал с четенето и смятането, но е обичал да пише и да рисува. Отношенията му с децата могат да се определят като нормални – по думите му те един ден са се карали помежду си, а на гругия са били приятели и са играели заедно. С. е посещавал занималня следобед и споделя, че е харесвал учителката от занималнята повече от тази, която им е преподавала сутрин.

С. е прекъснал училище във втори клас. Първоначално причината за това не беше ясна, но една от лелите му сподели, че той е имал тумор на лимфните възли, който е лекувал в продължение на 5 години. Три години е престоял в болнични заведения в Пловдив и семейството е похарчило за пътуване и лечение всичките си спестявания. Това е била и причината, поради която баща му е заминал за Испания. Сега С. сам ме попита не може ли и него да го запишат в първи клас, заедно с братовчедка му. Той е изключение за своето семейство, чиито членове са завършили поне основно образование. Само той от цялото семейство (включително братовчедките му, които ходят на детска градина) изпитва леки затруднения и има малък акцент, когато говори на български.

След като се е излекувал, С. е започнал от време на време да помага в работата на баща си, заедно с големите си братя. В момента на посещенията в дома му той помагаше на баща си и най-големия си брат в сковаването на дървена барака в двора на къщата. Сега, заедно с трима-четирима приятели, сам търси работа и средно веднъж седмично изкарва по 10-15 лева. Върши обща работа – пренасяне на тухли, рязане и пренасяне на дърва. Изглежда, че сам харчи парите си, защото според думите му си има приятелка и всеки ден я води на кафе.

С. има много приятели на различна възраст. По думите му те са около двеста, но не трябва да

се забравя, че той няма точна представа за числата от такъв мащаб. Освен момчетата от махалата, той има и приятели българи, с които ходи от време навреме на дискотека. Казва, че за дискотеката му дава пари баща му. В компаниите, с

които се движи, са и приятелките на неговите приятели. С момчетата от махалата обикновено търси работа, обикаля по улиците на града, ходят до стадиона да играят футбол.

10. СЛУЧАЯТ С., 14 ГОДИНИ, СМОЛЯН

С. и семейството ѝ живеят в махала „Станевска“. Махалата се намира на стръмен хълм. От трите махали на този хълм, тя се намира на най-стръмния и труднодостъпен терен. Според децата, през зимата е почти невъзможно да се премине по стръмните и заледени улици, а при дъждовно време те се покриват с 20-сантиметрова кал. Обществен транспорт до махалата няма. В махалата няма канализация. Има водоснабдяване и електричество, които не се прекъсват. Повечето къщи са строени преди 1989 г., тухлени са, половината са измазани, половината – не.

Семейството на С. обитава двуетажна къща, на която първият етаж е недовършен, без врати и прозорци. Къщата е строена от родителите на С. с помощта на държавен заем и с труда на наети майстори. Тя е тухлена и отвън не е измазана. Изглежда почти нова, покривът е в отлично състояние. Намира се на много стръмно място и за да се стигне до първия етаж, се изкачват тесни и стръмни стълби без перила. Те водят до просторна циментова тераса, също незаградена с перила, от която нагоре водят също такива стълби.

Семейството на С. се състои от родителите ѝ, двама братя и четири сестри и съпрузите на големите ѝ брат и сестра (зет и снаха на С.). Едната от големите ѝ сестри също е омъжена, но живее в друго населено място със съпруга си. В момента в къщата живеят 10 души. Обитаемият втори етаж на къщата се състои от две стаи, хол и кухня, свързани с общо антре. Всички тези помещения са измазани отвътре. В двете стаи живеят семействата на брат ѝ и сестра ѝ. Останалите спят в хола, където има секция, маса, две табуретки, телевизор, аудио-уредба, три разтегаеми дивана и люлка, вързана за тавана, за най-малката сестра на С. На едната стена има два нови килима. В стаите има по една спалня, гардероб и скрин. Помещенията, в които се спи, са застлани с нови килими. Кухнята също е просторна. В нея има печка на дърва, работещ хладилник, иззидана

и облепена с плочки мивка и кухненски шкафове. Тя е застлана с черги. В студено време всички се мият там в леген, а в топло време в помещение без таван и без врати до къщата. Бащата на С. има кон и каруца, както и обор за коня.

Дрехите на всички са поизносени, но чисти, с изключение на бащата на С., който се връщаше от сенокос. Жените и децата бяха обути с джпанки, а мъжете – с износени гуменки. С. носеше тениска и памучен панталон 7/8-и – чисти, но избелели.

Бащата на С. е работел като строител на ниско строителство и после като кофражист, но от 5-6 години е без постоянна работа. Той е на 40 години, завършил е четвърти клас, но е бил неграмотен до влизането в казармата, където се е научил да чете. Не може да пише добре и когато се наложи да внесе писмена молба някъде, моли хора от квартала да я напишат. Казва, че като е бил малък, не е имал желание да учи. Сега децата му искат да ходят на училище, но нямат финансова възможност.

Майката на С. също е на 40 години, завършила е шести клас и също е неграмотна. Работила е като общ работник в кухня, но от 15 години е без работа. Работила е от време на време по програми за временна заетост за по 5 – 6 месеца. Преди три години, по време на бременността с последното си дете, е прекарала инсулт и сега почти не може да говори. Засегната е дясната половина от тялото ѝ и тя не може да върши почти никаква домакинска работа. Братята и зетят на С. заедно с баща ѝ търсят обща сезонна работа от частни лица за по около 10 лева на ден – вагене на картофи, пренасяне на дърва. В момента косят частни ливади срещу сеното, което прибират за изхранването на коня. Твърдят, че не го продават, а е само за тях. Семейството няма други животни и няма земя, на която да отглежда зеленчуци за прехрана. Всички жени и момичета стоят вкъщи и се занимават с домакинска работа. През зимата обаче, няма никаква сезонна работа.

С. е пето дете в семейството. Братята ѝ са съответно на 22 и 18 години, големите ѝ сестри – на 17 и 20 години. Има също по-малки сестри на 7 и на 2 и половина. Братята ѝ са завършили шести клас, а големите ѝ сестри – четвърти, но никой от тях не може да чете и да пише. Всички са учили в I-во училище.

С. е родена в Смолян, също както и баща ѝ и останалите ѝ братя и сестри. Всички в семейството говорят три езика, включително български, без акцент и без съществени граматически грешки. Майка ѝ е от Пещера, от семейство на турско-говорящи роми и се е преселила в Смолян, когато се е омъжила. С. никога не е ходила и не е била записвана на училище, въпреки че заявява, че иска да учи и да завърши средно образование. И тя, и баща ѝ твърдят, че това е заради липсата на пари, но при по-нататъшния разговор с бащата излезе наяве и друга не по-малко важна причина. Както родителите на С., така и четиримата ѝ по-големи

братя и сестри, са ходили с години на училище и са преминавали от клас в клас, без да се научат да четат и пишат, а бащата напълно е загубил доверие в училището като институция. Той не вижда смисъл да изпраща децата си на училище, защото това изисква и непосилни за семейството му разходи. Не е без значение и фактът, че улиците в махалата са трудно проходими през по-голямата част от учебното време.

Сега С. си стои вкъщи, гледа по-малките си сестри и майка си и върши домакинска работа. Казва, че иска да учи, ако има финансова възможност. По отношение на образованието, възпроизвежда чувството от баща си – не може да учи, защото семейството няма пари. Никога не излиза извън махалата. Няма приятелки, защото в махалата живеят само роднини. Има братовчедки на различна възраст и заедно с тях, сестра си и снаха си сядат на разговор на ливадата над къщата, когато приключат с работата или когато почиват.

II. СЛУЧАЯТ Г. А., 13 ГОДИНИ, ОМУРТАГ:

Родена през 1993г. в гр. Омуртаг. Живее в ромския квартал на Омуртаг, който е сравнително голям, с асфалтирани улици и големи къщи (2-3 етажа) с дворове, в които живеят две-три поколения от фамилията. В квартала има едно училище – II-ро начално училище „В.Левски“, където и тя е учила, както и детска градина. Двете учебни заведения се посещават от ромски деца. Повечето роми в квартала са мюсюлмани и някои от тях имат по две имена – българско и турско. Има и християни, но те са по-малко. Момичето живее със семейството си в три стаи на втория етаж на двуетажна къща. Обзавеждането включва: спалня, три легла, холна гарнитура, гардероб, маса, столове, телевизори – 2 броя. Има вода, ток и канализация. Семейството живее бедно – външният вид и дрехите им не са много чисти. Майка ѝ е на 49 г., няма образование, не е ходила на училище, не е работила никога, стои в къщи и се грижи за децата си. Знае малко български. Баща ѝ е на 50 г., няма образование, не е ходил на училище, не работи. Разчитат на социални помощи. Семейството е десетчленно и се издържа изцяло от социални помощи. В него се включват, освен родителите на детето и нейните трима братя, сестра, съпругът на сестра ѝ и двете им деца. Момичето сутрин

става около 9-9.30 ч. – стои в къщи, грижи се за децата на сестра си и помага за къщната работа. Ако излиза някъде, то е пред къщата (на улицата) или в двора, за да не я откраднат. Не разполага с пари. Семейният бюджет, състоящ се от социални помощи и припечелени пари от по-големите братя и сестра, с които живеят заедно, се харчат главно за храна. Дрехи не се купуват, вземат се на старо и си износват дрехите на по-големите. В настоящия момент никой не учи, всички са прекратили образованието си след първи клас. Момичето започва да ходи на 7 години на училище. Учи до втори клас, но всъщност има свидетелство само за завършен първи клас. Основната причина за отпадането е нежеланието на детето да учи. Прави впечатление на госта апатично дете, не изразява никакви интереси, нито предпочитания към учебен предмет. Физически е нормално развито, но не желае да се върне в училище, не може да пише и чете, говори малко български – трудно се изразява, не намира думите. Според майката, образованието е хубаво нещо и е добре детето да се върне на училище, но по всяка вероятност това няма да стане. Според нея детето е прекъснало училище, защото нямат достатъчно средства и е трябвало да помага вкъщи. Като цяло майката

и бабата на детето, с която също се срещнахме бяха склонни да говорят единствено за това, че няма пари и работа, не получават социални осигуровки и живеят трудно. Няма пари, за да изпратят всички деца от семейството на училище. Самото детето има безгъл спомен за една учителка от първи клас, чието име не си спомня. Реално е спряла да ходи на училище преди четири години (две години е посещавала от време на време – за ден, два, седмица). Приятелското обкръжение се

състои от съседските деца, които са на различна възраст – по-малки и колкото нея. Децата, които са в начална училищна възраст – до десет години посещават кварталното училище. След четвърти клас почти всички спират да ходят на училище и нямат намерение да се върнат към обучението отново. Всички те не работят, но помагат в къщната работа или си стоят в къщи. Няма развлечения като например, посещения на дискотеки или кафенета.

12. СЛУЧАЯТ С. М., 14 ГОДИНИ, ОМУРТАГ:

Роден е през 1992г. в гр. Омуртаг. Живее в ромския квартал на Омуртаг със семейството си в три стаи на втория етаж на двуетажна къща. Обзавеждането включва: легла във всяка стая, гардероб, една маса, малък телевизор, няколко стола. Има вода, ток и канализация. Семейството живее бедно, външният вид на дрехите е занемарен. На третия етаж на същата къща живее лелята на момчето. Тя е омъжена за турчин, живели са и са работили в Германия и очевидно разполагат с пари; имат едно дете, което е на 8 години и ходи на училище. Майката на С.М. е на 30 г., учила е до трети клас, прекъснала е училище, защото избягала от дома си. Момчето никога не е живяло с бащата, дори не го е виждало, а бабата не успя да си спомни името му. Майката ражда детето и го оставя при баба му, защото се омъжва и иска да създаде ново семейство. От втория си брак има три деца на възраст 12,10 и 9 години, всички са момчета и живеят при бабата, а майката живее на друго място при нов мъж – на съпружески начала. Бабата получава социална помощ, никога не е ходила на училище и не е работила. Семейството се издържа от социални помощи, майката не полага никакви грижи за децата (нито за С.М., нито за доведените братя), всички разчитат на грижите на бабата и на лелята. И тримата доведени братя на момчето ходят на училище и имат висок успех. Детето започва да ходи на училище на 7 години. Учи до четвърти клас и спира – от две години не е посещавало училище. Основната при-

чина за отпадането е липсата на средства. Много бундо дете, тренира бокс и ходи активно на тренировки в спортен клуб извън квартала, участва на състезания. Любимите му предмети са били математика и физкультура. Според бабата, която е единственият му настойник, нищо не може да се направи за неговото образование, защото нямат средства за учебници, тетрадки, грехи и обувки. Той казва, че се е справял в училище, но вече не му се ходи, защото не му е интересно, не иска да учи, защото има по-важни неща от училището; няма много време, защото предпочита да тренира. В момента, освен тренировките, помага в квартала на по-богатите роми – в строителството или да изнасят на пазара стоката, за което получава малко парично възнаграждение. Детето сутрин става около 8 – 9.00 ч. Излиза в квартала и обикаля по улиците. Разполага с малко пари. Семейният бюджет, състоящ се от социални помощи, храна или грехи от другата дъщеря (която живее на горния етаж) и припечелените от него средства, се харчат главно за храна. Дрехи не се купуват, вземат се на старо. Приятелското обкръжение се състои от съседските деца, които са на различна възраст. След четвърти клас почти всички спират да ходят на училище и нямат намерение да се върнат към обучението отново. Момчетата не работят и затова помагат в къщната работа, а момчетата помагат на по-възрастните роми, някои изкарват и пари.

13. СЛУЧАЯТ Р. С., 16 ГОДИНИ, ОМУРТАГ:

Роден е през 1990г. в гр.Омуртаг. Живее в ромския квартал на Омуртаг със семейството си в малко приземно жилище, състоящо се от три стаи. Обзавеждането включва: легла във всяка стая, гардероб, една маса, малък телевизор и няколко стола. Има вода, ток и канализация. Майка му е на 33 г., учила е до шести клас, прекъснала е училище, защото се омъжила. Работи в „Интер БГ“ – произвеждат чехли и получава заплатата от 150 лв. Баща му е на 40 г., учил е до четвърти клас, не работи, защото е болен от бъбреци. Момчето има две сестри на 10 и 12 години. И двете посещават кварталното начално училище и са в четвърти клас, тъй като по-голямата му сестра е повтаряла втори и трети клас. В жилището живеят още сестрата на майката с мъжа си и тяхното дете, което е на шест години и сега му предстои да ходи в предучилищна група. По уверение на майката на детето, ще го пуснат да посещава заниманията. Момчето започва да ходи на училище на 7 години, учи до седми клас включително и спира. До четвърти клас учи във II-ро начално училище „В.Левски“, което се намира в края на ромския квартал. В класа всички са роми, паралелката е нормална – от деца в задължителна училищна възраст. От пети до осми клас

учи в основно училище „Даки Йорданов“, където учат представители от трите етнически общности в града – роми, българи и турци. От две години не е посещавал училище. Основната причина за отпадането според него, е липсата на средства. Любими предмети са били математика, история и физкултура, справял се е добре в училище. Вече е излязъл от задължителна училищна възраст, но казва, че ако се открие възможност да продължи обучението си, ще го направи. В момента помага в търговията на съседи и получава минимално възнаграждение. Сутрин става около 8 – 9.00ч. Денят му минава на пазара, където помага в търговията. Разполага с парите, които заработва, част от тях внася в семейния бюджет, състоящ се от социална помощ за бащата, който подготвя документи за пенсиониране по болест и заплатата на майката. С парите главно се купува храна, дрехи се вземат на старо от други по-богати роми. Приятелското обкръжение се състои от връстници, с които е учил в началното училище, а после и в основното училище „Даки Йорданов“. Приятелите му са роми, но познава и българи и турци, с които е учил в основното училище. Понякога излиза в града (Омуртаг) на гискомтека.

14. СЛУЧАЯТ Д. С., 15 ГОДИНИ, ОМУРТАГ:

Родена е през 1991г. в гр.Омуртаг. Живее в ромския квартал на Омуртаг. В деня на изследването ѝ предстоеше сватба. Живее в къщата на мъжа си, който е на 20 години. Къщата е на три етажа, тя и съпругът ѝ живеят заедно с родителите на момчето на първия етаж в една стая, а на останалите етажи са настанени четиримата му братя, свекър и свекърва. На всеки етаж има по три малки стаи. За младото семейство има една стая със скромно обзавеждане, състоящо се от легло, гардероб, два стола и маса. Има ток, вода и канализация. Облечена беше добре, макар и с не много чисти дрехи. Майката на Д.С. е на 32 години, не е учила, неграмотна е, знае малко български, не работи. Баща ѝ е на 35 г. и е учил до първи клас, също не може да пише и чете. Има две сестри – първата е на 17 години, учила е до трети клас и е била обхваната по програмата „втори шанс“ на МТСП, провеждана в началното местно училище, но поради нередовност не е успяла да завърши курса. Вто-

рата сестра е на 14 години, също е учила до трети клас и в момента не ходи на училище, а стои вкъщи. Има още един брат на 12 години, който ходи на училище в четвърти клас. Момчето се е преместило при мъжа си преди няколко месеца, но е спряло да ходи на училище преди три години. Те нямат собствен бюджет, той се определя от семейството на момчето. В настоящото ѝ жилище живеят общо 12 човека. Съпругът ѝ е на 20 години, учил е до пети клас, има свидетелство за трети, повтарял е три години четвърти клас, след което е прекъснал. Той има четирима братя: най-големият е на 24 години, семеен, с едно дете на 4 години; вторият брат е на 22 години, семеен, има едно дете на 2 години; третият е на 18 години и най-малкият на 17 години. Четиримата братя са ходили на училище до четвърти клас. Работят непостоянно, имат известни приходи. Свекърът на момчето е на 48 години и е учил до втори клас. Свекърва ѝ е на 45 години и е учила до тре-

ти клас. Момичето започва да ходи на 7 години на училище. Учи до четвърти клас (без да го завърши) и спира. През последната година е посещавала заедно със сестра си програмата „втори шанс“ във II начално училище „В.Левски“, но също не е завършила обучението си. Основната причина за отпадането е липсата на интерес към училището и нежелание за учене. Няма намерение да се връща към ученето, особено след като се омъжва и ще има семейство. Любим предмет докато е посе-

щавала училище е бил музика. В момента не се занимава с нищо, стои вкъщи. Сутрин става около 8 – 9.00 ч. Помага вкъщи на свекървата и жените на по-големите братя за децата; понякога излиза на улицата; не работи нищо. Тяхното семейство се изхранва главно с парите, спечелени от съпруга ѝ, както и от общия бюджет на семейството. Приятелското обкръжение се състои от връстници, има няколко приятелки, но не я пускат много да излиза, защото е млада булка.

15. СЛУЧАЯТ Е. Д., 16 ГОДИНИ, ОМУРТАГ:

Родена е през 1990г. в с. Острец. Родителите ѝ са починали, когато е била на девет години и я отглеждат двамата ѝ братя и сестра ѝ, съответно в с. Надарево и с. Острец. В момента живее в ромския квартал на гр.Омуртаг в къщата на мъжа си, който е на 30 години, заедно с тяхното дете. Къщата е на два етажа, живеят заедно с братя на съпруга ѝ, на втория етаж в една стая със скромно обзавеждане, състоящо се от легло, гардероб, два стола и маса. Има ток, вода и канализация. Облечена е добре, както и детето, със сравнително чисти дрехи. В жилището живеят общо 6 човека: тя, съпругът ѝ, детето им, братът му, неговата жена и бебето им, което е на няколко месеца. Никой освен нея не е ходил на училище. Майка ѝ и баща ѝ не са живи и тя не помни дали са имали образование. Има двама братя, които живеят в с. Надарево и също не знае дали са учили, както и едната сестра, която живее в с.Острец. Съпругът ѝ е на 30 години, но не е ходил на училище, знае малко български, неграмотен е.

Дъщеря ѝ е на три години и посещава детската градина в квартала, говори български, знае приказ-

ки, които разказа също на български, много красиво и будно дете. Сутрин става около 8 – 8.30 ч.. Грижи се за детето си, води го на детска градина, стои в къщи; също така помага за бебето в семейството на братя на мъжа ѝ, не работи нищо. Семейството се изхранва с парите, спечелени от съпруга ѝ, който работи през деня без договор на различни места. Ходила е на училище до 12 години като е учила главно в с.Острец. Завършила е четвърти клас, в класа е имало роми и няколко българи. Малко е учила и в училището в с. Надарево, също със съученици-роми. На 13 години се омъжила и родила дъщеря си. След женитбата се преместили в гр.Омуртаг. Докато е посещавала училище е проявявала интерес към всички предмети – математика, български, изобразително изкуство, музика. Не би се върнала на училище, защото има дете, за което трябва да се грижи, а и мъжът ѝ не би я пуснал. Занимава се с детето си и смята, че то трябва да учи по-продължително. Знае добре български, може да пише, чете и смята. Приятелското обкръжение се състои от съседки, повечето от които са ходили на училище до втори или трети клас.

ПРИЛОЖЕНИЕ 4. ДВУМЕРНИ РАЗПРЕДЕЛЕНИЯ

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО СРЕД ДЕЦА, ОТПАДНАЛИ ОТ УЧИЛИЩЕ

Таблица 1.
Степен на завършено образование на бащата по етническа група на децата

		На какъв език основно си говорите във Вашето семейство?									
		Български		Турски		Ромски		Друг		НЗ/НО	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Образование на бащата/ настойника	Не е посочено	22	16,1	15	12,9	47	13,4	1	9,1	1	14,3
	Без образование	9	6,6	13	11,2	74	21,1			2	28,6
	Начално	28	20,4	31	26,7	113	32,2	3	27,3	3	42,9
	Основно	45	32,8	41	35,3	97	27,6	5	45,5		
	Средно	30	21,9	15	12,9	14	4,0	2	18,2	1	14,3
	Висше	3	2,2			1	0,3				
	Никой не се грижи за детето			1	0,9	5	1,4				
	Общо	137	100,0	116	100,0	351	100,0	11	100,0	7	100,0

Таблица 2.
Степен на завършено образование на майката по етническа група на децата

		На какъв език основно си говорите във Вашето семейство?									
		Български		Турски		Ромски		Друг		НЗ/НО	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Образование на майката/ настойника	Не е посочено	12	8,8	6	5,2	24	6,8				
	Без образование	11	8,0	17	14,7	106	30,2	2	18,2	2	28,6
	Начално	27	19,7	33	28,4	127	36,2	3	27,3	4	57,1
	Основно	59	43,1	56	48,3	86	24,5	5	45,5		
	Средно	26	19,0	3	2,6	4	1,1	1	9,1	1	14,3
	Висше	2	1,5								
	Никой не се грижи за детето			1	0,9	4	1,1				
	Общо	137	100,0	116	100,0	351	100,0	11	100,0	7	100,0

Таблица 3.
Причини за напускане на училище по етническа група на децата

		На какъв език основно си говорите във Вашето семейство?																		
		Български			Турски			Ромски			Друг			НЗ/НО			Общо			
		Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	
Причини за напускане на училище		Грижи се за семейството	32	23,4	23,4	21	15,3	18,1	81	59,1	23,1	3	2,2	27,3				137	100,0	22,0
		Не харесва училище	52	24,6	38,0	31	14,7	26,7	125	59,2	35,6	2	0,9	18,2	1	0,5	14,3	211	100,0	33,9
		Училището е твърде скъпо	22	14,4	16,1	30	19,6	25,9	96	62,7	27,4	4	2,6	36,4	1	0,7	14,3	153	100,0	24,6
		Съучениците не са мили	18	29,5	13,1	13	21,3	11,2	27	44,3	7,7	2	3,3	18,2	1	1,6	14,3	61	100,0	9,8
		Училището е твърде трудно	32	15,2	23,4	36	17,1	31,0	138	65,7	39,3	2	1,0	18,2	2	1,0	28,6	210	100,0	33,8
		Лични причини	18	21,4	13,1	13	15,5	11,2	52	61,9	14,8	1	1,2	9,1				84	100,0	13,5
		Училището е далече от дома	6	31,6	4,4	4	21,1	3,4	9	47,4	2,6							19	100,0	3,1
		Други причини	27	20,1	19,7	31	23,1	26,7	71	53,0	20,2	3	2,2	27,3	2	1,5	28,6	134	100,0	21,5
НЗ/НО		4	23,5	2,9	3	17,6	2,6	7	41,2	2,0				3	17,6	42,9	17	100,0	2,7	
Общо		137	22,0	100,0	116	18,6	100,0	351	56,4	100,0	11	1,8	100,0	7	1,1	100,0	622	100,0	100,0	

Таблица 4
Причини за напускане на училище по трудности за детето в училище

	Кои от следните неща бяха трудни за теб, когато ходеше на училище?																					
	Да чета		Да пиша		Да решавам задачите по математиката		Да подготвям домашните си		Да се подготвя за контролно/тест/изпитване		Да науча уроците си		Да внимавам в час		Да разбирам и да говоря на български		Да се сприятеля с учениците си		Да науча правилата в училище		Нищо не ми беше трудно	
	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони	Брой	% по ковони
Прижи се за семейството	39	17,3	41	18,3	79	23,7	61	27,7	68	29,7	49	23,8	25	19,8	12	23,1	6	28,6	14	37,8	16	34,0
Не харесва училище	102	45,1	98	43,8	119	35,7	89	40,5	73	31,9	99	48,1	68	54,0	28	53,8	8	38,1	18	48,6	9	19,1
Училището е твърде скъпо	67	29,6	69	30,8	82	24,6	63	28,6	65	28,4	60	29,1	29	23,0	17	32,7	2	9,5	7	18,9	10	21,3
Съучениците не са мили	26	11,5	28	12,5	44	13,2	26	11,8	27	11,8	30	14,6	19	15,1	7	13,5	10	47,6	4	10,8	1	2,1
Училището е твърде трудно	115	50,9	115	51,3	132	39,6	106	48,2	85	37,1	113	54,9	60	47,6	23	44,2	4	19,0	17	45,9	3	6,4
Лични причини	24	10,6	26	11,6	49	14,7	23	10,5	28	12,2	21	10,2	12	9,5	9	17,3	2	9,5	3	8,1	8	17,0
Училището е далече от дома	3	1,3	5	2,2	8	2,4	3	1,4	8	3,5	2	1,0	3	2,4					1	2,7	6	12,8
Други причини	42	18,6	39	17,4	69	20,7	41	18,6	55	24,0	33	16,0	23	18,3	8	15,4	5	23,8	6	16,2	14	29,8
НЗ/НО	3	1,3	4	1,8	6	1,8	3	1,4	4	1,7	3	1,5	1	0,8	1	1,9	1	4,8				
Общо	226	186,3	224	189,7	333	176,6	220	188,6	229	180,3	206	199,0	126	190,5	52	201,9	21	181,0	37	189,2	47	142,6

Таблица 5.
Трудности за детето в училище по завършен клас

	До втори клас			Трети клас			Четвърти клас			Пети клас			Шести и седми клас			Други случаи		
	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони
Да чета	54	23,9	60,0	47	20,8	51,6	49	21,7	46,2	36	15,9	28,3	34	15,0	21,4	6	2,7	12,2
Да пиша	52	23,2	57,8	46	20,5	50,5	40	17,9	37,7	41	18,3	32,3	37	16,5	23,3	8	3,6	16,3
Да решавам задачите по математика	56	16,8	62,2	42	12,6	46,2	59	17,7	55,7	74	22,2	58,3	77	23,1	48,4	25	7,5	51,0
Да подготвям домашните си	24	10,9	26,7	32	14,5	35,2	45	20,5	42,5	45	20,5	35,4	58	26,4	36,5	16	7,3	32,7
Да се подготвя за контролно/местно изпитване	19	8,3	21,1	30	13,1	33,0	46	20,1	43,4	60	26,2	47,2	55	24,0	34,6	19	8,3	38,8
Да науча уроците си	21	10,2	23,3	30	14,6	33,0	42	20,4	39,6	47	22,8	37,0	54	26,2	34,0	12	5,8	24,5
Да внимавам в час	21	16,7	23,3	15	11,9	16,5	17	13,5	16,0	29	23,0	22,8	38	30,2	23,9	6	4,8	12,2
Да разбирам и да говоря на български	14	26,9	15,6	12	23,1	13,2	10	19,2	9,4	4	7,7	3,1	11	21,2	6,9	1	1,9	2,0
Да се сприятеля със съучениците си	1	4,8	1,1	3	14,3	3,3	2	9,5	1,9	3	14,3	2,4	10	47,6	6,3	2	9,5	4,1
Да науча правилата в училище	5	13,5	5,6	7	18,9	7,7	5	13,5	4,7	3	8,1	2,4	14	37,8	8,8	3	8,1	6,1
Друго	1	14,3	1,1	2	28,6	2,2				1	14,3	0,8				3	42,9	6,1
Нищо не ми беше трудно	5	10,6	5,6	7	14,9	7,7	5	10,6	4,7	7	14,9	5,5	16	34,0	10,1	7	14,9	14,3
НЗ/НО	7	50,0	7,8	3	21,4	3,3	1	7,1	0,9	1	7,1	0,8	1	7,1	0,6	1	7,1	2,0
Общо	90	14,5	100,0	91	14,6	100,0	106	17,0	100,0	127	20,4	100,0	159	25,6	100,0	49	7,9	100,0

Коп от свангните неща ваха тругни за теб,
когато хогеше на училще?

Таблица 6.
Завършен клас от детето в училище по пол

	Пол						Общо		
	Момче			Момиче					
	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони
До втори клас	42	46,7	14,1	48	53,3	14,8	90	100,0	14,5
Трети клас	47	51,6	15,8	44	48,4	13,6	91	100,0	14,6
Четвърти клас	52	49,1	17,4	54	50,9	16,7	106	100,0	17,0
Петти клас	56	44,1	18,8	71	55,9	21,9	127	100,0	20,4
Шести и седми клас	75	47,2	25,2	84	52,8	25,9	159	100,0	25,6
Други случаи	26	53,1	8,7	23	46,9	7,1	49	100,0	7,9
Общо	298	47,9	100,0	324	52,1	100,0	622	100,0	100,0

Таблица 7.
Причини за напускане на училище и кой е взел решението за това

	Кой взе решението да спреш да ходиш на училище?															
	Моите родители			Аз самият/самата			Цялото семейство			Друго			НЗ/НО			
	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	
Причини за напускане на училище	Грижи се за семейството	49	35,8	35,0	63	46,0	17,4	24	17,5	26,1	1	0,7	9,1			
	Не харесва училище	17	8,1	12,1	156	73,9	43,1	37	17,5	40,2	1	0,5	9,1			
	Училището е твърде скъпо	43	28,1	30,7	61	39,9	16,9	48	31,4	52,2	1	0,7	9,1			
	Съучениците не са мили	13	21,3	9,3	43	70,5	11,9	5	8,2	5,4						
	Училището е твърде трудно	26	12,4	18,6	134	63,8	37,0	45	21,4	48,9				5	2,4	29,4
	Лични причини	10	11,9	7,1	62	73,8	17,1	12	14,3	13,0						
	Училището е далече от дома	13	68,4	9,3	3	15,8	0,8	3	15,8	3,3						
	Други причини	42	31,3	30,0	58	43,3	16,0	21	15,7	22,8	9	6,7	81,8	4	3,0	23,5
	НЗ/НО	3	17,6	2,1	6	35,3	1,7							8	47,1	47,1
Общо	140	22,5	100,0	362	58,2	100,0	92	14,8	100,0	11	1,8	100,0	17	2,7	100,0	

Таблица 8.
Условия за връщане в училище и готовност за това,
при наличие на професионална паралелка

		Би ли се върнал в училище, ако имаш възможност да учиш в професионална паралелка?								
		Да			Не			НЗ/НО		
		Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони
При какви условия отново би тръгнал на училище?	Разрешение от родителите	40	72,7	14,5	3	5,5	1,4	12	21,8	9,0
	Ако нямаме повече финансови трудности	117	62,9	42,4	29	15,6	13,7	40	21,5	29,9
	Ако училището дава достъп до професия	84	92,3	30,4	3	3,3	1,4	4	4,4	3,0
	Ако е интересно	31	60,8	11,2	8	15,7	3,8	12	23,5	9,0
	Ако има ресурсен учител	29	65,9	10,5	8	18,2	3,8	7	15,9	5,2
	Други случаи	477	41,8	172,8	408	35,7	192,5	257	22,5	191,8
	Не искам да се връщам в училище	50	16,8	18,1	177	59,6	83,5	70	23,6	52,2
Общо	276	44,4	100,0	212	34,1	100,0	134	21,5	100,0	

Таблица 9.
Отношение към училището и желание за връщане в училище

		Иска ли ти се да се върнеш в училище?								
		Да			Не			Не знае-Не отговорил		
		Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони
Училището за теб е...	Неприятно задължение	17	8,8	9,1	160	82,9	44,2	16	8,3	21,9
	Място, където мога да науча много полезни неща	119	54,1	63,6	74	33,6	20,4	27	12,3	37,0
	Губене на време	8	9,9	4,3	66	81,5	18,2	7	8,6	9,6
	Място, където се чувствам спокоен и се грижат за мен	32	68,1	17,1	10	21,3	2,8	5	10,6	6,8
	Място, където мога да срещна приятели	91	42,5	48,7	87	40,7	24,0	36	16,8	49,3
	В училището мога да получа храна	25	41,0	13,4	25	41,0	6,9	11	18,0	15,1
	Училището дава възможност да си намеря добра работа	24	52,2	12,8	20	43,5	5,5	2	4,3	2,7
	Място, което родителите ме караха да посещавам	14	13,5	7,5	76	73,1	21,0	14	13,5	19,2
	Друго	1	33,3	0,5	2	66,7	0,6			
	НЗ/НО	3	8,6	1,6	23	65,7	6,4	9	25,7	12,3
Общо	187	30,1	100,0	362	58,2	100,0	73	11,7	100,0	

Таблица 10.

Правени опити за връщане в училище по степен на грамотност на децата

		Синтетичен индикатор за нивото на грамотност								
		Ниско			Средно			Високо		
		Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони	Брой	% по редове	% по колони
Правил ли са опити да се върнеш в училище?	Да	30	32,3	11,9	44	47,3	16,9	19	20,4	17,4
	Не	215	41,8	85,3	213	41,4	81,6	86	16,7	78,9
	НЗ/НО	7	46,7	2,8	4	26,7	1,5	4	26,7	3,7
Общо		252	40,5	100,0	261	42,0	100,0	109	17,5	100,0

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО СРЕД РОДИТЕЛИ НА ОТПАДНАМИ ОТ УЧИЛИЩЕ ДЕЦА

Таблица 1.

Организиран от училището дейности по етническа група на родителите

		Към коя група принадлежите?									
		Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Неотговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Музика и танци (хоро, оркестър, танцов състав и др.пог.)	Да	28	41,2	14	16,9	143	28,8	3	33,3	1	7,1
	Не	12	17,6	24	28,9	103	20,7	2	22,2	4	28,6
	НЗ/НО	28	41,2	45	54,2	251	50,5	4	44,4	9	64,3
Кръжок по рисуване, моделиране	Да	23	33,8	13	15,7	74	14,9	3	33,3	1	7,1
	Не	16	23,5	23	27,7	133	26,8	3	33,3	4	28,6
	НЗ/НО	29	42,6	47	56,6	290	58,4	3	33,3	9	64,3
Кръжок по компютри и интернет	Да	11	16,2	10	12,0	48	9,7			1	7,1
	Не	21	30,9	23	27,7	144	29,0	3	33,3	4	28,6
	НЗ/НО	36	52,9	50	60,2	305	61,4	6	66,7	9	64,3
Дебати, дискусии по интересни въпроси	Да	6	8,8	2	2,4	14	2,8				
	Не	22	32,4	30	36,1	144	29,0	3	33,3	5	35,7
	НЗ/НО	40	58,8	51	61,4	339	68,2	6	66,7	9	64,3
Учебен театър	Да	1	1,5	4	4,8	6	1,2				
	Не	29	42,6	32	38,6	167	33,6	3	33,3	5	35,7
	НЗ/НО	38	55,9	47	56,6	324	65,2	6	66,7	9	64,3
Литературен кръжок	Да	6	8,8	5	6,0	15	3,0			1	7,1
	Не	21	30,9	29	34,9	145	29,2	3	33,3	4	28,6
	НЗ/НО	41	60,3	49	59,0	337	67,8	6	66,7	9	64,3
Екскурзии и туристически походи	Да	38	55,9	46	55,4	130	26,2	4	44,4	2	14,3
	Не	10	14,7	10	12,0	123	24,7			2	14,3
	НЗ/НО	20	29,4	27	32,5	244	49,1	5	55,6	10	71,4
Лагер през ваканциите	Да	8	11,8	18	21,7	59	11,9	1	11,1	1	7,1
	Не	35	51,5	26	31,3	169	34,0	3	33,3	3	21,4
	НЗ/НО	25	36,8	39	47,0	269	54,1	5	55,6	10	71,4
Спортни игри	Да	44	64,7	49	59,0	209	42,1	3	33,3	4	28,6
	Не	5	7,4	10	12,0	78	15,7	2	22,2	1	7,1
	НЗ/НО	19	27,9	24	28,9	210	42,3	4	44,4	9	64,3

(Продължение)

		Към коя група принадлежите?									
		Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Неотговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Забавни игри и тематични вечери	Да	11	16,2	11	13,3	59	11,9			2	14,3
	Не	18	26,5	25	30,1	117	23,5	3	33,3	3	21,4
	НЗ/НО	39	57,4	47	56,6	321	64,6	6	66,7	9	64,3
Училищни празници и чествания	Да	49	72,1	49	59,0	250	50,3	5	55,6	3	21,4
	Не	2	2,9	4	4,8	55	11,1			3	21,4
	НЗ/НО	17	25,0	30	36,1	192	38,6	4	44,4	8	57,1
Нищо не се организира	Да	1	1,5	2	2,4	31	6,2				
	Не	13	19,1	18	21,7	67	13,5	1	11,1	3	21,4
	НЗ/НО	54	79,4	63	75,9	399	80,3	8	88,9	11	78,6
	Общо	68	100,0	83	100,0	497	100,0	9	100,0	14	100,0

Таблица 2.
Завършен клас от детето по етническа група на родителите

	Към коя група принадлежите?									
	Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Неотговорил	
	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
до втори клас	17	25,0	25	30,1	229	46,1	5	55,6	6	42,9
трети клас	12	17,6	8	9,6	67	13,5			2	14,3
четвърти клас	7	10,3	11	13,3	54	10,9			4	28,6
пети клас	8	11,8	13	15,7	52	10,5	1	11,1	1	7,1
шести или седми клас	20	29,4	20	24,1	66	13,3			1	7,1
други случаи	2	2,9	6	7,2	16	3,2	2	22,2		
Не знае/не отговорил	2	2,9			13	2,6	1	11,1		
Общо	68	100,0	83	100,0	497	100,0	9	100,0	14	100,0

Таблица 3.
Завършен клас от детето по наличие или не на предучилищна подготовка (вкл. и детска градина)

	предучилищна подготовка		други случаи	
	Брой	% по колони	Брой	% по колони
до втори клас	124	40,5	158	43,2
трети клас	37	12,1	52	14,2
четвърти клас	29	9,5	48	13,1
пети клас	41	13,4	34	9,3
шести или седми клас	56	18,3	51	13,9
други случаи	13	4,2	13	3,6
Не знае/не отговорил	6	2,0	10	2,7
Общо	306	100,0	366	100,0

Таблица 4.
Причини за напускане на училище по етническа група

		Към коя група принадлежите?									
		Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Неотговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Причини за напускане на училище	Грижи се за семейството	6	8,8	7	8,4	86	17,3	1	11,1		
	Не харесва училище	23	33,8	27	32,5	159	32,0	1	11,1	8	57,1
	Училището е твърде скъпо	29	42,6	49	59,0	393	79,1	9	100,0	14	100,0
	Съучениците не са мили	12	17,6	10	12,0	51	10,3	3	33,3	4	28,6
	Училището е твърде трудно	15	22,1	30	36,1	188	37,8	1	11,1	6	42,9
	Лични причини	5	7,4	8	9,6	39	7,8			2	14,3
	Училището е далече от дома			1	1,2	11	2,2			1	7,1
	Други	19	27,9	20	24,1	87	17,5	3	33,3	2	14,3
	Не знае/не отговорил	4	5,9	1	1,2	6	1,2				
Общо		68	100,0	83	100,0	497	100,0	9	100,0	14	100,0

Таблица 5.
Причини за напускане на училище и отношение на родителите към училището

	Причини за напускане на училище																	
	Грижи се за семейството		Не харесва училище		Училището е твърде скъпо		Съучениците не са мили		Училището е твърде трудно		Лични причини		Училището е далече от дома		Други причини		НЗ/НО	
	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Имат положителна представа за училището, но не и на практика	18	18,0	73	33,3	79	16,0	26	32,1	64	26,7	24	44,4	2	15,4	24	18,2	3	27,3
Други случаи	82	82,0	146	66,7	415	84,0	55	67,9	176	73,3	30	55,6	11	84,6	108	81,8	8	72,7
Общо	100	100	219	100	494	100	81	100	240	100	54	100	13	100	132	100	11	100

Таблица 6.

Настоящо занимание на детето и желание да се върне в училище при наличието на професионална паралелка

		Вашето дете би ли се върнало в училище, ако има възможност да учи в професионална паралелка					
		Да		Не		Не знае-не отговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Сега, когато детето не ходи на училище с какво се занимава?	Помага, грижи се за домакинството	95	34,4	96	48,0	68	34,7
	Работи, изкарва пари за семейството	33	12,0	29	14,5	19	9,7
	Стои си вкъщи, не прави нищо	237	85,9	124	62,0	145	74,0
	Друго	2	0,7	1	0,5	3	1,5
	НЗ/НО	5	1,8	4	2,0	4	2,0
Общо		276	100,0	200	100,0	196	100,0

Таблица 7.

Условия, при които детето би се върнало в училище и желание да се върне в училище при наличието на професионална паралелка

		Вашето дете би ли се върнало в училище, ако има възможност да учи в професионална паралелка					
		Да		Не		НЗ/НО	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
При какви условия смятате, че Вашето дете би могло да се върне в училище?	Ако се предоставя безплатна храна	123	44,6	30	15,0	74	37,8
	Ако се предоставят безплатни учебници и помагала	133	48,2	30	15,0	75	38,3
	Ако се предоставят грехи, обувки	122	44,2	28	14,0	68	34,7
	Ако се осигурява безплатен транспорт	28	10,1	7	3,5	14	7,1
	Ако започнат да ни глобяват за това, че детето не ходи на училище	36	13,0	8	4,0	20	10,2
	Ако ни спрат социалните помощи за това, че детето не ходи на	47	17,0	3	1,5	22	11,2
	Ако ни дават пари за това	73	26,4	27	13,5	48	24,5
	Ако учителите променят методите си на преподаване	11	4,0	2	1,0	6	3,1
	Ако в училище има специален учител, който подпомага изостава	53	19,2	13	6,5	27	13,8
	Детето само си решава дали да ходи на училище или не	38	13,8	16	8,0	27	13,8
	Ако детето придобие професия в училището	87	31,5	4	2,0	19	9,7
	Ако детето ми не учи в смесена паралелка	1	0,4			1	0,5
	Ако детето ми не учи в слята паралелка	5	1,8			2	1,0
	Ако се върнат извънкласните форми на обучение	14	5,1	1	0,5	1	0,5
	Друго	28	10,1	14	7,0	19	9,7
	При никакви условия детето ми няма да се върне в училище	24	8,7	113	56,5	19	9,7
	Не знае-Не отговорил	8	2,9	18	9,0	43	21,9
Общо		276	100,0	200	100,0	196	100,0

Таблица 8.

**Запознатост на родителите с мерките за задържане на децата
в училище по етническа група**

	Към коя група принадлежите?										
	Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Не отговорил		
	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	
За кои от следните мерки сте чували?	На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни закуски	55	80,9	56	67,5	376	75,7	9	100,0	8	57,1
	На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни учебници	54	79,4	61	73,5	362	72,8	9	100,0	7	50,0
	Осигуряване на безплатен транспорт на учениците до училищата	19	27,9	13	15,7	92	18,5	3	33,3	2	14,3
	Ползване на интернатна форма на обучение	14	20,6	2	2,4	43	8,7	1	11,1	1	7,1
	Ползване на целодневна форма на обучение	21	30,9	16	19,3	82	16,5	2	22,2	2	14,3
	Месечна помощ за дете, ако то посещава училище	29	42,6	31	37,3	189	38,0	6	66,7	2	14,3
	Даване на дрехи или храна за детето вместо месечната помощ	12	17,6	10	12,0	65	13,1	4	44,4		
	Задължителна подготовка преди постъпването в I клас	17	25,0	10	12,0	58	11,7	2	22,2		
	Даване на еднократна помощ от 80 лв. в началото на учебната	28	41,2	27	32,5	169	34,0	8	88,9	3	21,4
	Заплащане на таксата за детската градина	5	7,4	3	3,6	42	8,5				
	Даване на тетрадки и учебници за социално слаби деца	22	32,4	27	32,5	138	27,8	1	11,1	2	14,3
	Пълно или частично заплащане на храненето в стол	5	7,4	7	8,4	27	5,4	1	11,1		
	Училища „втори шанс“, осигуряващи социална и професионална и			1	1,2	5	1,0				
Не знае-Не отговорил	7	10,3	12	14,5	76	15,3			5	35,7	
Общо	68	100,0	83	100,0	497	100,0	9	100,0	2,1	100,0	

Таблица 9.
Ползвани услуги по етническа група

		Към коя група принадлежите?									
		Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Не отговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Вашето дете възползвало ли се е от някоя от тези услуги?	На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни закуски	27	39,7	30	36,1	241	48,5	5	55,6	4	28,6
	На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни учебници	31	45,6	45	54,2	258	51,9	6	66,7	2	14,3
	Осигуряване на безплатен транспорт на учениците до училищата	3	4,4	2	2,4	26	5,2			2	14,3
	Ползване на интернатна форма на обучение	1	1,5			13	2,6	1	11,1		
	Ползване на целодневна форма на обучение	8	11,8	8	9,6	46	9,3	1	11,1	2	14,3
	Месечна помощ за дете, ако то посещава училище	9	13,2	12	14,5	93	18,7	1	11,1	1	7,1
	Даване на грехи или храна за детето вместо месечната помощ	1	1,5	2	2,4	12	2,4				
	Задължителна подготовка преди постъпването в I клас	6	8,8	3	3,6	26	5,2	1	11,1		
	Даване на еднократна помощ от 80 лв. в началото на учебната	5	7,4	6	7,2	57	11,5	4	44,4	1	7,1
	Заплащане на таксата за детската градина					12	2,4				
	Даване на тетрадки и учебници за социално слаби деца			4	4,8	72	14,5			2	14,3
	Пълно или частично заплащане на храненето в стол			4	4,8	6	1,2	1	11,1		
	Не е ползвало нито една от тези услуги	22	32,4	23	27,7	121	24,3	3	33,3	4	28,6
	Не знае-Не отговорил	6	8,8	7	8,4	53	10,7			6	42,9
	Общо	68	100,0	83	100,0	497	100,0	9	100,0	14	100,0

Таблица 10.

Субективна оценка на родителите за ефективността на мерките по етническа група

		Към коя група принадлежите?									
		Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Не отговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни закуски	Ефективна	63	92,6	72	86,7	434	87,3	9	100,0	7	50,0
	Неефективна	1	1,5	3	3,6	11	2,2			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	1	1,5	2	2,4	13	2,6				
	НЗ–НО	3	4,4	6	7,2	39	7,8			6	42,9
На децата от първи до четвърти клас се дават безплатни учебници	Ефективна	61	89,7	74	89,2	444	89,3	9	100,0	7	50,0
	Неефективна	1	1,5	1	1,2	7	1,4			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	3	4,4	2	2,4	8	1,6				
	НЗ–НО	3	4,4	6	7,2	38	7,6			6	42,9
Осигуряване на безплатен транспорт на учениците до училищата	Ефективна	50	73,5	52	62,7	284	57,1	3	33,3	5	35,7
	Неефективна	2	2,9	2	2,4	12	2,4	1	11,1	1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	7	10,3	13	15,7	113	22,7	2	22,2	1	7,1
	НЗ–НО	9	13,2	16	19,3	88	17,7	3	33,3	7	50,0
Ползване на интернатна форма на обучение (децата стоят цяла седмица в училище)	Ефективна	26	38,2	11	13,3	118	23,7	1	11,1	3	21,4
	Неефективна	8	11,8	16	19,3	72	14,5	2	22,2	1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	14	20,6	27	32,5	180	36,2	1	11,1	3	21,4
	НЗ–НО	20	29,4	29	34,9	127	25,6	5	55,6	7	50,0
Ползване на целодневна форма на обучение (децата стоят цял ден в училище)	Ефективна	37	54,4	36	43,4	230	46,3	2	22,2	3	21,4
	Неефективна	8	11,8	9	10,8	54	10,9	1	11,1	1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	4	5,9	17	20,5	109	21,9	2	22,2	3	21,4
	НЗ–НО	19	27,9	21	25,3	104	20,9	4	44,4	7	50,0
Месечна помощ за дете, ако то посещава училище	Ефективна	55	80,9	69	83,1	396	79,7	6	66,7	8	57,1
	Неефективна	4	5,9	4	4,8	13	2,6	1	11,1	1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	2	2,9	3	3,6	35	7,0	2	22,2		
	НЗ–НО	7	10,3	7	8,4	53	10,7			5	35,7
Даване на грехи или храна за детето вместо месечната помощ за дете	Ефективна	39	57,4	40	48,2	326	65,6	4	44,4	7	50,0
	Неефективна	17	25,0	17	20,5	43	8,7	2	22,2	1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	4	5,9	7	8,4	50	10,1	3	33,3		
	НЗ–НО	8	11,8	19	22,9	78	15,7			6	42,9

(Продължение)

		Към коя група принадлежите?									
		Българска		Турска		Ромска (циганска)		Друга		Не отговорил	
		Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони	Брой	% по колони
Задължителна подготовка (предучилищна) преди постъпването в I клас	Ефективна	45	66,2	52	62,7	317	63,8	6	66,7	5	35,7
	Неефективна	8	11,8	4	4,8	19	3,8			2	14,3
	Не съм чувал/а, че се прилага	3	4,4	7	8,4	60	12,1	1	11,1		
	НЗ- НО	12	17,6	20	24,1	101	20,3	2	22,2	7	50,0
Даване на еднократна помощ от 80 лв. в началото на учебната година за ученици от социално слаби семейства	Ефективна	58	85,3	73	88,0	408	82,1	9	100,0	9	64,3
	Неефективна	4	5,9	1	1,2	10	2,0			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	1	1,5	3	3,6	29	5,8				
	НЗ- НО	5	7,4	6	7,2	50	10,1			4	28,6
Заплащане на таксата за детската градина	Ефективна	52	76,5	57	68,7	338	68,0	6	66,7	6	42,9
	Неефективна	1	1,5	2	2,4	8	1,6			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	5	7,4	12	14,5	66	13,3	2	22,2		
	НЗ- НО	10	14,7	12	14,5	85	17,1	1	11,1	7	50,0
Даване на тетрадки и учебници за социално слаби деца	Ефективна	61	89,7	69	83,1	402	80,9	7	77,8	9	64,3
	Неефективна	2	2,9			3	0,6			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	1	1,5	4	4,8	34	6,8	2	22,2		
	НЗ- НО	4	5,9	10	12,0	58	11,7			4	28,6
Пълно или частично заплащане на храненето в стол	Ефективна	60	88,2	63	75,9	351	70,6	6	66,7	7	50,0
	Неефективна			1	1,2	6	1,2			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	4	5,9	8	9,6	73	14,7	3	33,3		
	НЗ- НО	4	5,9	11	13,3	67	13,5			6	42,9
Училища „втори шанс“, осигуряващи социална и професионална интеграция на отпадналите от училище деца	Ефективна	28	41,2	23	27,7	111	22,3	1	11,1	5	35,7
	Неефективна			1	1,2	8	1,6			1	7,1
	Не съм чувал/а, че се прилага	30	44,1	37	44,6	221	44,5	6	66,7		
	НЗ- НО	10	14,7	22	26,5	157	31,6	2	22,2	8	57,1
Разработване на специални „наваксващи“ програми за отпадналите ученици	Ефективна	27	39,7	21	25,3	106	21,3	1	11,1	4	28,6
	Неефективна					9	1,8			2	14,3
	Не съм чувал/а, че се прилага	30	44,1	38	45,8	225	45,3	6	66,7		
	НЗ- НО	11	16,2	24	28,9	157	31,6	2	22,2	8	57,1
	Общо	68	100,0	83	100,0	497	100,0	9	100,0	14	100,0

МИНИСТЕРСТВО
НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

Vitosha
Research

Здраве, Образование, Равенство,
Закрила за всяко дете
ЗА НАПРЕДЪКА НА ЧОВЕЧЕСТВОТО

